

Straszny dziadunio

MARIA RODZIEWICZÓWNA

Straszny dziadunio

I. DELFIN

— Hieronim, słyszysz? Wstawaj! A to sen do pozazdrosczenia! Hieronim, Rucio, to ja — Żabba!

— To mi dopiero nowina! — odparł spod burki¹ stłumiony, zaspany głos. — A czego tam chcesz? Pali się?

— Wstań, to zobaczysz.

— Ale kiedy ja nie chcę ani wstawać, ani patrzeć.

— Ano, to się utopisz.

— Co?

Spod burki wyjrzała na świat rozczochrana, płowa² czupryna, potem ręka, potem senna twarz młodego człowieka.

Ziewnął przeciągle, pięściami przetarł oczy i spojrzał.

— Bogowie Olimpu³ i Walhalli⁴! Co to, potop? — krzyknął, zrywając się na równe nogi.

Było się czemu dziwić. Chłopski alkierz⁵, gdzie się to działo, po ramy okien pełen był wody. Wszystkie sprzęty były już zatopione, szczelinami wdzierał się nurt, sycząc; wkoło panowała głucha cisza, tylko z dala dochodziła przeciągła wrzawa głosów ludzkich i przeraźliwy ryk bydła.

Zbudzony, stojąc po kolana w wodzie, rozejrzał się zdumiony.

— Cóż milczysz? — krzyknął do towarzysza. — Gadaj, co się stało!

— Powódź — lakonicznie odparł zagadnięty.

— Wiesz zatopiona? Gdzie koledzy?

— Zatopiona. Koledzy bezpieczni, pod lasem. Ja zaszedłem po ciebie.

— Rychło w porę! — zamruczał pan Hieronim. — O włos nie zginąłem przez twą troskliwość.

— Spałeś jak pień.

— Jak pień. Zgrabna metafora. Ciekawym⁶, jak byś ty spał, gdybyś wrócił z linii po trzech dniach roboty.

— Grocholski był z tobą, a jednak pierwszy się stawiał na alarm.

— Grocholski musi myśleć o pani naczelnikowej. Zakochani mają zawsze lekki sen, jak panienki. Nieprawdaż?

— Musi być — odparł Litwin.

Tu pan Hieronim zakrzętał się, brodząc po wodzie i monologując pod nosem:

— Już wiem! To pewnie dziadunio nasłał na mnie to nieszczęście za to, że nie chciałem pójść na medycynę. Bogowie piekiel, czy jest w waszej spiżarni mąk gorsza od

¹*burka* — dawne wierzchnie okrycie z grubej tkaniny, rodzaj obszernej peleryny z kapturem, zwykle używanej podczas podróży. [przypis edytorski]

²*płowy* — żółtawy o szarym odcieniu. [przypis edytorski]

³*Olimp* — najwyższy masyw górski w Grecji; w mit. gr. siedziba najważniejszych bogów. [przypis edytorski]

⁴*Walballa* (mit. germ.) — zaświaty, kraina wiecznego szczęścia; zamek najwyższego boga germ. Odyna, w którym gości on poległych chwalebnie na polu bitwy wojowników. Tu użyte błędnie jako siedziba bogów, Asgard. [przypis edytorski]

⁵*alkierz* — osobna izba w rogu budynku; w domach mieszkalnych używana często jako sypialnia. [przypis edytorski]

⁶*ciekawym* — skrócenie: ciekawy [jeste]m. [przypis edytorski]

doli studenta na praktyce? Jako Hiob⁷ wyjdę z tej okazji, jeśli życie zachowam. Tłumok w wodzie, odzienie wniwecz⁸; moje rachunki, plany pożarła ta ciecz nikczemna. Dobrze, że choć skrzypce w całości. A masz czołno, Żabba?

— Nie ma — odpowiedział spokojnie.

— Jak to, nie ma? Piechotę pójdziemy po wodzie?

— A juści⁹. Albo to dla ciebie co nowego? Ty Delfin.

— Otóż to! Dlatego nierad¹⁰ mej reputacji marnować w tej odzieży. Hm, a gdzież to smyczek? Leżał na oknie czy pod oknem! Przepadł! Doprawdy, czuję i w tym palec dziadunia. On ma konszachty ze złymi mocami i używa ich na moją zatrutę¹¹. Oj, oj! Nie ma smyczka, nie ma!

— Porzuć gadanie i chodźmy — wtrącił Żabba.

— Łatwo ci to powiedzieć. Ale ja, dusza muzykalna, cierpię nad tą stratą!

Chłopak załamał ręce patetycznie, oczy mu się jednak śmiały.

— Dajże pokój¹², albo to czas błaznować?

— Na błaznowanie powinien człowiek mieć czas, bo inaczej — cóż robić z życiem? Trzeba będzie dostać żółtaczki, zapchać mózg cyframi, tak wyglądać jak ty, skrzeku pospolity!

Podczas tej operacji pan Hieronim wziął zmokły tłumoczek na plecy, skrzypce pod pachę i wy dostał się oknem na świat boży. Kolega zebrał resztę manatków i podążył za nim, nie obrażony bynajmniej zoologiczną przenośnią swego nazwiska.

— Słuchaj no, Żabba, a gdzież to ci bezpieczni koledzy pod lasem? Prowadź, bo doprawdy zgłupiałem ze snu i paniki. To nie moja specjalność wodna komunikacja.

— Tędy — rzekł Żabba — widzisz, koledzy na górze.

— Aha! Widzę, że idziemy prosto na dół z gliną! Śliczna awantura! I to morze było wczoraj nikczemną¹³ kałużą. I wierz tu pozorom. Chłopi uciekli i wrzeszczą. Co to im pomoże? Ale że mnie ten wrzask nie zbudził!

— Kiedy bo spałeś jak pień.

— Jak pień! Ten zawsze swoje — mruknął chłopak i umilkł na chwilę.

Woda dochodziła im do pasa, prąd walił z nóg, targał tu i tam. Było dziwnie przykro borykać się z rozpetanym żywiołem, nie wiedząc, gdzie i co ma się pod stopami, bo woda — rozmulona, pełna zielska — była czarna jak atrament.

Nad tą wodą sterczały dachy chat, łby bydła, drzewa lasu — i na wzgórzu tłum ludzi, zbitych w niesforną, wyjąca gromadę.

Pan Hieronim zza pleców kolegi spojrzał w stronę lasu, odmierzył okiem odległość i zaśmiał się niefrasobliwie.

— Stroiki inżynierowej musiały ulec smutnym wypadkom — zauważył wesoło.

— Zostały w chacie podobno.

— Otóż tak, dobrze jej! Po co jeździ z mężem, nieodstępna jak wyrzut sumienia. Siedziałyby w mieście. Bardzo się cieszę z tej straty! Będzie miała naukę na przyszłość. Potrzebna nam tu jak dziura w bucie! Wiecznie kogoś zbałamuci, a my za tego musimy wszystko odrabiać. Szkoda, że ten fircyk¹⁴ Grocholski nie poszedł na dno z jej sukienkami. Brr, co tu wody!

Chłopak odsapnął, bo go nurt za piersi chwycił.

— I powiedz mi, Żabba, skąd się ten tani płyn wziął w takiej ilości przez jedną noc?

— Z gór — wygłosił zapytany.

— Ale z jakich?

— Skąd ta rzeka płynie.

⁷Hiob — bohater biblijnej Księgi Hioba, ciężko doświadczony na skutek zakładu między Bogiem a diabłem zawartego w celu wypróbowania jego wiary. Skutkiem zakładu było zesłanie na Hioba trądu, śmierć jego rodziny i pozbawienie go bogactwa. Mimo namów przyjaciół, nie zwątpił w Boga, za co został nagrodzony późniejszym zdrowiem, nowymi dziećmi i ponownym bogactwem. [przypis edytorski]

⁸wniwecz (daw.) — w nicość, doszczętnie, całkiem. [przypis edytorski]

⁹juści (daw., gw.) — pewnie, oczywiście. [przypis edytorski]

¹⁰Dlatego nierad — skrócone: dlatego [jeste]m nierad (niezadowolony). [przypis edytorski]

¹¹zatruta (daw.) — zatracenie, zguba. [przypis edytorski]

¹²Dajże pokój — dziś: dajże spokój. [przypis edytorski]

¹³nikczemny (daw.) — mało warty, marny, mizerny. [przypis edytorski]

¹⁴fircyk — lekkoduch, modniś, elegant. [przypis edytorski]

— Gruntownie znasz kwestię! Jakież to? Alpy, Himalaje, Andy?
— Góry i kwita!
— Otóż i odpowiedź inżyniera! Poproszę naczelnika, żeby cię wysłał na praktykę do wiejskiej szkółki na zarysy geografii!

— Nie durz¹⁵ mi głowy! — burknął Litwin.

— To dopiero głowa drogocenna. Żeby ją wytrząść, to przysięgnę, że mak by się sypał.

Kolega coś zamruczał niewyraźnie. Nigdy nie próbował walczyć na języki z panem Hieronimem. Drwin jego i przedrzeźnień bał się cały instytut.

Wzgórek pod lasem zbliżał się widocznie. Można już było rozróżnić wyraźnie kilka postaci czarnych, a jedną jasną i usłyszeć nawoływania znajomych głosów.

— *Salve*¹⁶! *Salve*! — wołał pan Hieronim, wyprzedzając Żabkę. — Nie krzyczcie! Wierzę w wasze dobre intencje co do mojej osoby! Jestem wam mocno obowiązany, a jak będę miał możliwość odwzajemnienia, to klęę się na bogi, że sam się pierw¹⁷ uratuję, a po was posłę modły do nieba! Witajcie, witajcie!

Żabka, słuchając tego, uśmiechnął się lekko.

— Ja przyszedłem przecie — wtrącił.

— Aha, dopominasz się solidniejszej wdzięczności — śmiał się pan Hieronim. — Bądź spokojny! W takim razie posłę po ciebie tego raka, co to chodził po drodze¹⁸ na Podlasiu.

— Hm, to już wolę modły!

— Jak się masz, Ruciu, jak się masz! Tędy, tędy! — wołano ze wzgórza.

Chłopak dotarł do stromego brzegu, rzucił nań swe mienie, potem wdrapał się jak kot, pomógł Żabce i dopiero wtedy otrząsnął się z wody i uklonił całemu towarzystwu.

— Staję do apelu, panie naczelniku! — ozwał się¹⁹ do mężczyzny w średnim wieku.

— Rzeka odarła mnie z narzędzi pracy, nie mam nawet ołówka!

— Dobrze, że żyjemy i kasa uratowana! — odparł naczelnik.

— Ale moje suknie — tam! — wskazała desperacko pulchną rączką dama różowa i biała, uczepiona naczelnikowego ramienia.

— I mój frak przepadł! — jęknął Grocholski melancholijnie.

— Szkoda! — zaśmiał się Hieronim. — Zagrałbym wam *Tadeusza*²⁰, żeby nie to, że i mój smyczek zginął.

— Ale widok przepyszny! — ozwał się naczelnik.

Wszyscy spojrzeli na rzekę. Istotnie, widok był piękny grozą i ogromem.

Niewielki potok, płynący wczoraj jeszcze o kilkaset kroków od wsi, leniwy, cichy, przez pół doby urósł do niezwykłych rozmiarów.

Olbrzymimi wałami parła fala przed sobą środkiem prądu stogi siana, deski, zielsko, liście, gałęzie — wszystko splątane w bezładny kłęb.

Huk i wrzenie kotłowało się jak w zbuntowanym mieście, rzeka wyglądała jak lud rozjuszony, pijany, ryczący, żądny krwi i ognia.

— Przypomniała babka dziewic wieczór²¹ — rzucił Hieronim, trącając lekko Grocholskiego. — Cóż, Jasiu, nie popłyniesz na ratunek sukien damy swego serca? — zadręczał z cicha.

— Tej sztuki nawet ty byś nie dokazał.

— Doprawdy? Czy wiesz o jakich ważnych przeszkodach?

— Wiem: niemożliwość!

Oczy chłopca zamigotały sinawym błyskiem polerowanej stali.

Rzeka

¹⁵durzyć głowę (komuś) (daw.) — zawracać głowę. [przypis edytorski]

¹⁶salve (łac.) — witaj. [przypis edytorski]

¹⁷pierwej (daw.) — najpierw. [przypis edytorski]

¹⁸rak, co to chodził po drodze — w ludowej opowieści rak został posłany po drodze do ciasta na nadchodzące święta Bożego Narodzenia. Zanim dotarł do sklepika i wrócił, była już Wielka Sobota, dzień przed Wielkanocą. Kiedy gospodyni zaczęła mu wytykać powolność, rak potknął się na progu i stłukł niesione naczynie z drożdżami. [przypis edytorski]

¹⁹ozwał się (daw., gw.) — odezwać się. [przypis edytorski]

²⁰zagrać „Tadeusza” — zagrać pieśń o św. Judzie Tadeuszu, orędowniku w sprawach beznadziejnych. Śpiewali ją żebracy, stąd śpiewać a. grać *Tadeusza* oznaczało wpaść w nędzę, pójść z torbami. [przypis edytorski]

²¹Przypomniała babka dziewic wieczór — przysł. litewskie. [przypis edytorski]

— Niemożliwość! Hieronim Białopiotrowicz, wasz sługa, nie wie, co to za facecja²², co się tak brzydko wabi!

— Et, porzuć! — wtrącił Żabba. — Choćbyś chciał, to nie możesz wyłowić smyczka.

— Milcz! Nie otwieraj krwawiących ran, bo jak się rozgniewam, to cię wrzucę tam, gdzie najady²³ przymierzają sukienki naczelnikowej, będziesz dopiero krzyczał z zachwytu!

Koledzy parsknęli śmiechem. Litwin skrzywił się, jak ktoś, co chce kichnąć, a nie może, i mruknął uparcie:

— Ale tak i smyczek przepadł całkiem!

— Masz, idź go szukaj! — zawołał swawolnik²⁴, porywając czapkę towarzysza i ciskając ją daleko w wodę.

— Ajej, ajej, ajej! — lamentował poszkodowany. — Jedna była, nowiutka. Teraz mi słońce mózg przepali!

— Niewiele go znajdzie! Ale nie śmiej się, nie lamentuj, nie biegaj jak kura za kurczętami! Skacz, Żabbo, jeszcze ją dogonisz!

— Bodaj ci się dziadunio przyśnił!

Hieronim chwilę patrzył na niezaradność kolegi, potem skoczył na brzeg, wyrzucił w powietrzu koziółka, wpadł w wodę, dognał czapkę, chwycił ją w zęby i, bawiąc się siłą prądu i spienioną falą, w parę minut stał już na lądzie.

— Brawo! — zawołała piękna pani. — Pan pływasz jak ryba.

— Czy to komplement, Grocholski? — szepnął Hieronim.

— Domowego wyrobu — odparł któryś z kolegów, bo Grocholski, uśmiechnięty, odpowiadał damie:

— Dla niego to zabawka! Na naszych oczach przepływał Newę²⁵ pod Kronsztadem²⁶. Daliśmy mu wtedy przydomek Delfin.

— Panowie! — zawołał naczelnik, który mieszając się do rozmowy, z lunetą przy oku śledził brzeg rzeki. — Patrzcie, tam w lesie, między drzewami, coś płynie!

— Gdzie, gdzie? — wołała krótkowidząca pani, mrużąc oczy i skubiąc męża za rękaw.

— Co płynie? Gdzie? Pokaż, mój drogi!

— Płynie dach, a na dachu coś siedzi, niby gęś, niby pies! — pouczył uprzejmie Hieronim.

— Jaka gęś, jaki pies? — wtrącił Żabba.

— Pstrokata! Może to zresztą koza, ma na sobie trochę czarnego i trochę białego. Widzisz przecie!

— Człowiek płynie!

— Ty wszędzie widzisz nadzwyczajności!

— Ale kiedy to naprawdę człowiek — kobieta!

— Może nawet młoda i ładna, do ciebie podobna!

— Panowie, to rozbitek tonie, słyszycie?! — wołał naczelnik, odejmując lunetę od oka.

Zamilkli wszyscy. Dach się zbliżał, rzucany tu i tam prądem, chwilami fala nakrywała go zupełnie, chwilami wyrzucała na powierzchnię. Wnet nawet naczelnikowa dostrzegła postać ludzką przyczepioną do szczytu i do wszystkich uszu doleciało rozpaczne²⁷ wołanie ratunku.

— Aha, ratuj! Nie ma czółna! — rzekł Grocholski, oglądając się wokoło.

Hieronim milczał, stalowe jego oczy nie schodziły z rozbitka, nie śmiał się.

— Delfin! — szepnął Żabba. — Skacz! Szkoda człowieka!

Inżynier dosłyszał i obejrzał się niezadowolony.

— Co pan robisz? — upomniał Litwina. — Oliwę lejesz na ogień! Ten szaleniec gotów na wszystko!

— Wiem, panie naczelniku! Nic mu się nie stanie!

²²facecja (daw.) — żart, dowcip. [przypis edytorski]

²³najady (mit. gr.) — nimfy wodne, opiekunki strumyków, jezior i źródeł. [przypis edytorski]

²⁴swawolnik (daw.) — psotnik, figlarz, wesołek. [przypis edytorski]

²⁵Newa — rzeka w Rosji, wypływająca z jeziora Ładoga i uchodząca do Zatoki Fińskiej w Sankt Petersburgu. [przypis edytorski]

²⁶Kronsztad — ufortyfikowany ros. port morski na wyspie Kotlin w Zatoce Fińskiej, położony ok. 30 km na zach. od Petersburga; wyspę Kotlin od pld. brzegu zatoki dzieli ok. 10 km. [przypis edytorski]

²⁷rozpaczny (daw.) — dziś: rozpaczliwy. [przypis edytorski]

Hieronim się roześmiał.

— Nie darmo żyjemy tyle lat jak bracia. Żabba szynkuje²⁸ moją skórę jak własną. Bądź spokojny, bratenku, nie trzeba mi zachęty. Czekam tylko, żeby się to zbliżyło dostatecznie. Przyniosę ci w prezencie tę ładną kobietę!

— Okropność! Pan się utopi! — krzyknęła, blednąc, naczelnikowa.

— Ej, broń Boże! No, teraz dobrze, w miarę! Hop!

Nim się zdołano obejrzeć, chłopak już zrzucił surdut i buty — płynął ukośnie pod prąd, na środek. Towarzystwo skupiło się na brzegu, śledząc z natężeniem tę walkę. Naczelnik oddał lunetę żonie i uśmiechał się z zadowolenia. Grocholski bił brawo. Oczy Żabby, zwykle trochę senne, błyszczały niepokojem i dumą. Zszedł nad samą wodę i ścisnął w rękę ogromną gałąź, obojętny, że mu rzeka dochodziła do kolan; gotów był rzucić się na pomoc druhowi, choć pływać nie umiał i choć obaj klócili się całe życie.

Ale Delfin nie potrzebował pomocy.

Sapiąc, parszkając, miażdżąc fale siłą pięści, płynął wciąż, nie ustając i nie słabnąc. Czasem przystawał i śledził ścigany przedmiot, czasem jego jasną głowę nakrywał bałwan²⁹, ale przestrzeń dzieląca go od dachu zmniejszała się z każdą chwilą, a prąd, druzgocący całe osady, oślizgiwał się bezsilny po smukłych, sprężystych członkach nieustraszonego chłopca.

— Brawo! — krzyknął Grocholski.

Mokra, pełna zielska i szlamu głowa wyjrzała obok dachu, nerwowa dłoń chwyciła rozbitka. Nieszczęsna kobieta — czy koza — rozpaczliwie trzymała się drzewa. Obrońca, wisząc w powietrzu, zdyszany, nie mogąc dobyć głosu z zalanego wodą gardła, szarpnął ją z całych sił. Szczap³⁰ deski, w który wpila się rękoma, oddał się z trzaskiem, krzyknęła okropnie i, nie puszczając drzazgi, zsunęła się w rzekę. Woda trysnęła, zakrywając wszystko, zniknęli oboje. Dach, uwolniony od ciężaru, podniósł się nieco i popłynął szybciej.

Po chwili spośród huczących bałwanów ukazały się dwie głowy. To Delfin wracał — wolniej, mozolniej, z ładunkiem.

Prąd go już targał i zawracał, szamotali się ze sobą w wielkiej ciszy, bo patrzący, tamując oddech, czekali, jak się to skończy, i nie wołali już brawo.

Hieronim dyszał, pracując jedną ręką, coraz częściej ginął pod falą, ale pomimo osłabienia trzymał mocno trofeum swej wyprawy, kobietę omdlałą, siną, może martwą.

— Rucio, Rucio! — krzyknął Żabba.

Głos przyjaciela ocucił zmęczonego. Zebrał resztę sił, rzucił się naprzód. Główny prąd został za nim. Jeszcze sto kroków, jeszcze pięćdziesiąt. Żabba wszedł po ramiona w wodę, rzucił mu gałąź.

— Brawo, Delfin!

Krzyczał Grocholski, inżynier, piszcząca dyszkantem³¹ inżynierowa, krzyczeli obaj koledzy. A biedny Delfin, zziębnięty, bez tchu, bledy jak ściana, leżał na brzegu, ociekając wodą, dysząc jak zgoniony zwierz i trzymając wciąż za ramię drobną postać rozbitka.

Żabba ukląkł nad nim i podczas gdy inni zajęli się uratowaną, on ocierał twarz i ręce przyjaciela, powtarzając uparcie:

— A co? Ja mówiłem, że mu to nic! Ja mówiłem!

— Uf! — odsapnął wreszcie Hieronim, siadając na ziemi. — Szkoda, że o zakład nie poszedł. Zasłużyłem sobie na dobrą indemnizację³²! Uf! Tom się zmachał!

— A ja mówiłem, że to kobieta! — szepnął Litwin.

— Czy żyje przynajmniej? Podobna do ciebie? — zagadnął chłopak, oglądając się wokoło i wstając.

— Żyje, biedactwo, żyje! — wołała pawim głosem³³ naczelnikowa.

— Pokażcie mi ją! Może to syrena?

— Aha, syrena! — parsknął śmiechem Grocholski, odstępując od leżącej na trawie ofiary powodzi.

²⁸szynkować (daw.) — sprzedawać trunki w szynku; kupczyć; tu przen.: traktować. [przypis edytorski]

²⁹bałwan — tu: fala. [przypis edytorski]

³⁰szczap — dziś popr.: szczapa, kawałek odłupanego drewna. [przypis edytorski]

³¹dyszkant — wysoki, piskliwy głos. [przypis edytorski]

³²indemnizacja (praw.) — odszkodowanie, wynagrodzenie szkód. [przypis edytorski]

³³pawim głos — taki, jak wydawany przez pawie: wysoki, przenikliwy. [przypis edytorski]

Hieronim spojrział ciekawie i skrzywił się.

Przed nim, okryta pledem inżynierowej, leżała dziewczynka kilkuletnia, drobna, chuda, sina.

Miała na sobie strzępy grubej koszuli, czerwoną, wyszarzaną spódniczkę do kolan; bosa ciemne nogi krwawiły w kilku miejscach, malutką jak pięść twarzyczkę zakrywały zupełnie roztargane czarne włosy, pełne zielska i szlamu.

W kurczowo zaciśniętej ręce trzymała wciąż drzazgę dachu, a wyglądała bez życia.

— Ten patyk z suchej miotły już nie zipie! — zawołał Hieronim, klękając nad nią.

— Owszem, owszem — wołała pani naczelnikowa. — Serce bije, ręce ciepłe!

— Bo jeszcze nie zastygły! — mruknął student, biorąc na kolana głowę dziewczynki i odgarniając włosy z jej czoła.

— Szaniarski — zainterpelował³⁴ jednego z gapiących się kolegów. — Masz pewnie w mantelzaku³⁵ butelczynę?

— Mam parę kropel! — odparł zagadnięty.

— A co? Duszą i starką³⁶ Szaniarski ratuje zawsze z najgorszych niebezpieczeństw! Daj no, bracie!

Student przyniósł rżniętą flaszkę³⁷. Hieronim z trudnością otworzył zaciśnięte zęby dziecka i wlał w gardło trochę wódki.

— No, że niepiękna, to widoczne, ale że uparta, o tym ja coś wiem. Ledwie ją oderwałem³⁸ od dachu i maluczko mnie nie pociągnęła na dno! No, nie szczerz zębów! Połknij jeszcze odrobinę!

Naczelnik tymczasem, spojrzawszy obojętnie na zdobycz pana Hieronima, odszedł znów nad wodę, wezwawszy Grocholskiego i Żabkę.

Wzięli narzędzia, zmierzili wysokość wody — powódź już nie rosła. Zaczęli naukową gawędkę.

— Trzeba nam będzie poszukać schronienia za lasem w jakiejś bezpiecznej wsi.

— Byłem tam onegdaj³⁹ na robocie — objaśnił Grocholski. — Sądzę, że się znajdą mieszkania.

— A ot i słońce zachodzi! — wtrącił Żabba.

— Możemy iść. Co przepadło, zginęło! Ciekawym, czy Białopiotrowicz ocucił małą.

Wrócili do drzewa, gdzie skupiła się reszta. Dziewczynka siedziała już na ziemi, otulona burką⁴⁰ studencką, zalękła, drżąca, wlepiając w twarz Hieronima piwne, łzami zasłane oczy.

— No, żyje! — rzekł naczelnik. — To i dobrze. Możemy iść.

— Dokąd? — zagadnęła pani i nie czekając na odpowiedź, trzepała dalej: — Ale wiesz, mężu, to niemowa! O co się spytać, milczy!

— Niemowa? Krzyczała przecie ratunku. Mniejsza z tym. Chodźmy! Znajdą się rodzice!

Żabba wziął dziecko za ramię.

Spojrzała dziko, usunęła się.

— Oho, księżniczka z bajki. Bierz ją, Ruciu!

— A biorę. Może się rozmyśli i przemówi.

Orszak ruszył. Na czele wódz rzeszy⁴¹ z lunetą pod pachą, dalej pani pod eskortą Grocholskiego i dwaj studenci, obładowani tłumokami! Pochód zamykał Żabba z przyjacielem.

Dziecko, gdy je Hieronim wziął na ręce, zaczęło płakać. Nie zważał na to i niosąc je, ruszył za towarzystwem, dowcipkując po swojemu z Żabką.

³⁴interpelować — składać oficjalne zapytanie w sprawach urzędowych; tu żart.: pytać. [przypis edytorski]

³⁵mantelzak (z niem.) — tobolek podróżny, zawiniątko. [przypis edytorski]

³⁶starka — odmiana wódki poddawanej leżakowaniu. [przypis edytorski]

³⁷rżnięta flaszką — butelka z rżniętego szkła. [przypis edytorski]

³⁸Ledwie ją oderwałem — konstrukcja z ruchomą końcówką czasownika; inaczej: ledwie ją oderwałem. [przypis edytorski]

³⁹onegdaj (daw.) — przedwczoraj; także: kiedyś. [przypis edytorski]

⁴⁰burka — dawne wierzchnie okrycie w formie peleryny z kapturem, zwykle używane podczas podróży. [przypis edytorski]

⁴¹rzesza — tu: gromada ludzi. [przypis edytorski]

Po chwili uspokoiło się biedactwo, spojrzło w górę, w śmiejące się oczy chłopca, przytuliło mu się do piersi, przymknęło zmęczone płaczem oczy.

Usypiała, kołysana ruchem i okropnym zmęczeniem. Już jej nic złego nie mogło spotkać.

Szli tak wśród lasu godzinę i mrok padał zupełny, gdy zaczerniała przed nimi wieś, mrugając światłkami z okien. Zaczęto nawoływać ludzi.

Po chwili tłum ich otoczył. Dobijano się jak o honor o przyjęcie rozbitków, porwano ich tłumoki i Hieronim ani się obejrzał, jak się znalazł z Żabką w obszernej izbie, otoczony całą chłopską rodziną, wyprzedzającą się w usługach.

Dziecko spało cichutko.

— A to co, panie? — zagadnął gospodarz, gdy chłopiec układał drobiazg ten na swej burce, na ławie.

— Szczupak na sprzedaż! Niech śpi tymczasem.

— Ej, pan żartuje! Toż to człowiek.

— Nawet kobieta. Złowiłem w powodzi. Może ją znacie?

Wszystkie twarze pochyliły się nad uspioną — każdy się cofnął, ruszając ramionami.

— Nietutejsza — odparł gospodarz. — Musiała ją rzeka z góry gdzieś porwać. No, niech śpi! Jak ma rodziców, to się upomną. Prosimy tymczasem panów na wieczerzę.

Młodzi ludzie rzucili się do jadła z dobrze zrozumiałą zaciekłością; wśród wrzawy rozmów, śmiechu, anegdot Hieronima, szczęku misek i łyżek nikt nie dosłyszał płaczu rozbitka.

Zbudził ją hałas, przeraził widok tylu obcych i lkała, tuląc się do ściany, jak młody wilczek, na wpół tylko oswojony.

Nagle przypomniał ją sobie Hieronim, zająknął w kąt.

— Może ci się jeść chce, dziecko? — spytał, głaszcząc ją po głowie.

— Bardzo! — szepnęła, biorąc w obie dłonie jego rękę.

— No, to chodź do stołu!

Chciała usłuchać, ale nie miała siły utrzymać się na nogach, upadła, rzucając mu spojrzenie konającego ptaszka.

Wzrok ten dziwnie mu szedł do serca.

Żabka miała siostrzyczkę w takim wieku, która mieszkała razem z nimi w Petersburgu. Hieronim, sierota bez ojca i matki, lubił dziecko, bawił się z nim, swawolił, kupował laskocice.

Przed rokiem szkarlatyna⁴² ją zabiła. Konając, patrzyła na brata i przyjaciela takim samym żalonym wzrokiem, prosząc o ratunek.

Student się pochylił, wziął na ręce małą, pocałował w chude policzki i zaniósł do stołu.

— Mleka, matko! — poprosił gospodyni.

Nakarmił ją, trzymając na kolanach. Piła chętnie, chciwie, ciepło wybiegło jej na twarzyczkę rumieńcem. Milczała jednak ciągle, patrząc nieufnie, dziko spod roztarganych włosów. Potem dostała dreszczów, sen ją znów morzył niespokojny, gorączkowy.

Jednak pomimo namowy nie puściła ręki studenta, którą cisnęła do piersi nerwowym, lęklwym ruchem. Wezwana na spoczynek przez gospodynię, rozplakała się okropnie; nie zdołano jej oderwać od opiekuna. Poniósł ją z sobą do alkierza, gdzie im wyznaczono mieszkanie.

Żabka już tam siedział od godziny nad stronicą cyfr, szukając w płomyku lampki natchnienia. Obejrzał się na przyjaciela.

— Cóż to będzie? — zagadnął burkliwie.

— Nic — odparł Hieronim — będzie nasze petersburskie życie, kiedy Wandzia żyła.

Wspomnienie siostry ułagodziło Litwina. Zamilkł na chwilę, zdjął nieodstępne dymne okulary, przetarł je, oparł łokieć o stół i gryzł przez chwilę pięści. Nie o cyfrach myślał w tej chwili, bo się znów obejrzał i mruknął:

— Podściel jej moją burkę, jeżeli trzeba.

— Już dobrze, nie beczy. Wiesz, mam taką głupią naturę, że jak dzieciak płacze, to...

Nie dokończył, splunął i rzucił się na łóżko, tonąc w pierzynach gospodyni.

⁴²szkarlatyna — płońca, ostra choroba zakaźna wieku dziecięcego, której towarzyszy czerwona drobna wysypka na całym ciele. Przed 2 poł. XX w. szkarlatyna była najczęstszą chorobą wieku dziecięcego o bardzo ciężkim przebiegu, jej śmiertelność wynosiła 25%. [przypis edytorski]

— Uf, alem się zmachał! Powiadam ci, Józiu, ani jeden członek nie został w subordynacji⁴³. Dobranoc, a obudź no mnie, jakby tam przypadkiem archanioł trąbił na sąd ostateczny, bo jak mi Bóg miły, gotówem⁴⁴ nie posłyszeć!

Żabba kiwnął głową. Matematyka zajęła mu całą myśl. Mruczał w półsennie formuły.

A dzieciak jęczał we śnie niezrozumiałe wyrazy, żałośnie, z rozdzierającą skargą, to z dziką zaciętością. Litwin skrzywił się parę razy, ale nie gniewnie; opędzał się od tego głosu jak od natrętnego wspomnienia, co mu gmatwało naukę, przywołując obraz jedynej zmarłej siostrzyczki.

Hieronim chrapał jak drwał. Szczęśliwy! Miał dwadzieścia lat, czyste sumienie i szalone zdolności. On nie znał bezsennych nocy, spędzonych nad oschlą nauką. On się bawił w instytucie.

II. „ŻONA” HIERONIMA

W dwa dni po wylewie rzeki Grocholski wczesnym rankiem wstąpił do mieszkania dwóch przyjaciół. Rodzina chłopska już się rozpierzchła na robotę w polu; na progu chaty — skulona, zapachła od płaczu — siedziała dziewczynka znajda.

Patrzyła uparcie w stronę lasu, nie spojrzała na wchodzącego. W chacie stara prababka przyjęła go kaszlem.

— Witajcie! Panowie, co tu mieszkają, poszli? — zagadnął.

— Poszedł jeden; ten biały, wesoły poszedł. A ten czarny, ze szkłem, w komorze⁴⁵, w komorze.

Grocholski wszedł do alkierza. Żabba istotnie sechł nad książką, jak zwykle.

— Dzień dobry! Rucia nie ma?

— Nie ma — odparł grobowy głos, któremu towarzyszyło ukośne, niechętne spojrzenie w stronę natręta.

Pomimo to Grocholski usiadł na stosach pierzyn, zapalił papierosa i zaczął szturm do mruka:

— Czy Hieronim dostał gdzie smyczek?

Chudy palec Żabby wskazał na przeciwległą ścianę, gdzie instrument wisiał w komplecie.

— Aha, jest, to i dobrze. Powiedz mu, niech dziś wieczór przyjdzie do naczelnika. Będę mu towarzyszył na trąbce. Urządzimy koncert.

— Bardzo potrzebne! — zamruczał Litwin, nie odrywając się od czytania.

— Ty się na tym nie znasz.

— Chwała Bogu!

— Et, jesteś nieznośny pedant! Cóż u was słyhać?

— Ja nie mam zwyczaju słuchać.

— Dziecko jest jeszcze? Nie oddaliście rodzicom?

— Musi być nie, kiedy jest — była logiczna odpowiedź.

— Szaniarski mówił, że ją Rucio traktuje jak żonę.

— Nie wiem, jak się żonę traktuje, bom kawaler.

Grocholski parsknął śmiechem. Nosowy ton Żabby, spokój i kamienna twarz były nadzwyczaj komiczne.

Śmiech kolegi obraził Litwina. Znosił tylko drwiny Hieronima. Odwrócił się plecami do warszawiaka, zatkał uszy rękoma, długi nos pochylił nad książką i zapadł w kompletne milczenie.

Grocholski pokręcił się jeszcze chwilę, porozrzucił papiery, popróbowwał skrzypiec, wziął jakąś księgę i wyszedł, gwizdząc.

Mała siedziała na tymże miejscu, w tej samej pozycji i patrzyła na las.

— Jak się masz? A gdzie twój mąż? — zagadnął wesoło student.

Bez wahania wskazała w kierunku lasu i odparła poważnie:

— Poszedł tam.

⁴³subordynacja — podporządkowanie, karność, posłuszeństwo. [przypis edytorski]

⁴⁴gotówem — skrócenie od: gotów [jeste]m. [przypis edytorski]

⁴⁵komora (daw.) — izba, pokój; także: pomieszczenie przeznaczone do przechowywania rzeczy. [przypis edytorski]

— Czemu nie poszłaś z nim?
 — Nie pozwolił.
 — Czekasz na niego?
 — Czekam.
 — Ot, daj pokój! Chodź ze mną! Ja ci niczego nie będę zabraniać. Kupię nową sukienkę, czerwone trzewiczki i mnóstwo paciorków. Chodź, ja będę twoim mężem.
 Dziecko spojrzało wściekle na niego, pokazało język i, jak Żabba, odwróciło się impertynencko⁴⁶ plecami.
 Odszedł, śmiejąc się jak szalony.
 W południe Żabba, idąc z rachunkami do naczelnika, potknął się o dziecko na progu i zamruczał:
 — Chodź ze mną!
 Nie zgodziła się. Odmówiła też wezwaniu na posiłek; nie ruszyła się, gdy gospodarze wrócili z pola.
 O zmroku Hieronim, idąc z piosenką na ustach, z żartem w oczach, spotkał ją na drodze.
 Wybiegła naprzeciw, dojrawszy go cudem w ciemności, i powitała milczącym, szczerym uśmiechem.
 — Ejże, to ty? — zawołał uradowany. — Myślałem, że się kto o ciebie upomniał i zabrał.
 — Albo bym poszła! — odparła zuchwale.
 — A jakby ojciec przyszedł?
 — Nie mam ojca, nie mam nikogo. Nikt nie przyjdzie.
 — Gdzieżeś była, nim cię woda porwała?
 — Nie powiem, bo mnie tam odprowadzisz, a ja nie chcę!
 — Oho! To stanowcze. Cóżeś robiła dziś?
 — Czekałam na ciebie.
 — A jadłaś cokolwiek?
 — Nie.
 — I ja nie. Ale płakałaś, niecnoto! Oczy czerwone!
 Skinęła główką, biegnąc obok niego, i nie odstępowała już ani na krok przez cały wieczór.
 Przy ludziach nie mówiła nic, wodząc tylko po wszystkich oczyma, a po wieczery, gdy Hieronim zabrał się od niechcenia do piśmiennej roboty, usiadła cichutko, pragnąc tylko, by ją tak zostawiono w spokoju.
 Grocholski przerwał naukowe skupienie. Koncert mu leżał na sercu; za nim przyciągnęła reszta towarzystwa, kłął na czym świat stoi takie wakacje, dziki kraj, powódź i nudy.
 — Czemuście nie wzięli z Petersburga małpy i pozytywki? — wołał Hieronim, podnosząc głowę od stronicy obliczeń.
 — Czemuś z tą radą na miejscu nie wystąpił?
 — Nie miałem czasu o tym pomyśleć. Dziadunio mnie ambarasował⁴⁷ razem z kochanym Wojcieszkiem!
 — Albertem — poprawił Żabba.
 — Palniesz baka w milczeniu, gdy będziesz mnie musztrował! Gdzie tytoń?
 — Na szafie.
 — Cóż było z dziaduniem i Wojcieszkiem? — pytał Grocholski, zapominając o muzycznym popisie.
 — Była farsa. Pewnego dnia wpada do mnie kuzynek, wyprasza Józefa z pokoju, nie podobała mu się świątobliwa mina skrzeka, i nuż mi prawić jakąś zawiłą, erotyczną historię. Małom jej słuchał⁴⁸, ale sens pojąłem. Dziadunio zabronił Wojciechowi się kochać, wybrał mu jakąś narzeczoną, het, tam, w tym bohrzym kraju, w Mozyrskim⁴⁹, kazał

⁴⁶*impertynencko* — arogancko, obraźliwie. [przypis edytorski]

⁴⁷*ambarasować* (daw.) — niepokoić, kłopotać, fatygować. [przypis edytorski]

⁴⁸*Małom jej słuchał* — przykład konstrukcji z ruchomą końcówką czasownika; inaczej: mało jej słuchałem. [przypis edytorski]

⁴⁹*Mozyrskie* — rejon położonego nad Prypecią miasta Mozyrz w ob. Białorusi; w czasach caratu: powiat mozyrski w guberni mińskiej. [przypis edytorski]

zachować dla niej nieskalane serce. Aż tu Wojciech raptem się zakochał. Owoc zakazany smaczny, ale boi się dziadunia. W prośby do mnie o firmę⁵⁰. Czemuż nie? Strasznie lubię płać sztuczki dziaduniowi. Afiszuję się tedy z panną tydzień, dwa, trzy. Nie wiem, co przez ten czas Wojciech skorzystał, mnie się okroiło z dziesiątek buziaków, z czego byłem najzupełniej zadowolony; grać rolę firmy bardzo mi przypadło do smaku. Czego się śmiesz, Żabba?

— Z niczego — odparł Litwin.

— Dowód idiotyzmu, mój drogi, śmiech z niczego.

— Więc cóż dalej? — zagadnął Grocholski.

— Aha, dalej? Pewnego wieczora wracam z kursów⁵¹, stroję się na jakąś hecę z panną, gdy wtem przynoszą list od dziadunia. Znam to pismo, wiąza się z nim wszystkie złe chwile w mym życiu! Otwieram i cóż znajduję? Oto słowo w słowo, kreska w kreskę historię owych trzech tygodni. Jak Wojciech przyszedł, co mówił, gdzie potem był, com robił, nawet czas i miejsce każdego z dziesięciu buziaków. Moja rola firmy tak tam była przedstawiona pesymistycznie, że mnie raptem odpadł gust do dalszego ciągu. Na końcu był zamieszczony rys dziejów Wojciechowej piękności. No, nieciekawo, ale urzędowy autentyk. Otóż i farsę zrobiliśmy dziaduniowi. Posłałem list cały kuzynowi i drapnąłem. Jestem pewien, że dziadunio już wie, gdzie jestem, co robię i że wam to mówię w tej chwili... I chcieliście, żeby o małpie pamiętał!

— Ktoś cię szpieguje z jego rozkazu.

— Niech go złapię, tego faceta! Chyba Żabba?

Litwin na dźwięk swego nazwiska podniósł głowę i rozejrział się błędnie.

— Czego? — spytał.

— Niczego, błotny słowiku!

— Pewnie też dziadunio wie o twojej żonie? — wtrącił Szaniarski.

— A jakże. Ani chybi! Ale to mniejsza. On się mnie wyrzekł w godzinę chrztu. Odtąd przesładuje niezmordowanie, jakby spełniał obowiązek najświętszy.

— W godzinę chrztu? Cóż to? Chciał cię zostawić poganinem?

— Blisko tego. Trzeba wam wiedzieć, że u niego wszystko być musi na komendę. Miał dwóch synów i powiedział sobie: jeden mój wnuk będzie Litwinem, drugi Wielkopolaninem i nuż zaczynać od chrztu. Paf! Nazwali pierwszego Wojciechem na chwałę bożą. Wojtaszek nie może im tego dotąd darować. Jak przyszła kolej na mnie, ojciec już nie żył. Chciał dziadunio, bym się wabił Olgierd⁵². I o włos się to nie stało. Byłbym bałwochwałą wedle planu, ale matka zbuntowała się na tę zbrodnię. Dała mi patrona. No i za to wyrzekł się mnie dziadunio! Myślał, że bez jego rubli zostanę dzikim człowiekiem, kominiarzem czy lokajem! Hej, hej! Bez pogańskiego imienia Litwin ze mnie! Twardą mam głowę. Rozbijalbym nią orzechy w potrzebie i na złość dziaduniowi koleguję z wami, zamiast ekonomować⁵³ gdzieś w Mozyrzu.

Oczy chłopca zaszyły skrami dumy. Zaśmiał się.

— A Wojtaszek kurczy się, lęka, drży, schnie ze strachu. Tfu! To mi życie! Ja bym nie potrafił słuchać kaprysów, chyba bym kochał. No, jakże, Groch? Idziemy drumlić⁵⁴ naczelnikowej? To chodźmy prędzej, póki wcześniej! Ona mi zawsze na sen działa, a pod wieczór to gotówem zadrzemać na dobre! Nie męcz się tak, Żabba, zrobię razem za swoją i twoją część! Idź spać.

Tu mała rączka dotknęła go; dziecko stało gotowe do drogi.

⁵⁰*firma* — przen.: nazwisko osoby mającej ustaloną reputację, dobrą sławę w jakiejś dziedzinie; tu: użyczenie swojego autorytetu dla czyjejś sprawy, firmowanie. [przypis edytorski]

⁵¹*kursy* — tu: wykłady na uczelni. [przypis edytorski]

⁵²*Olgierd* (ok. 1296–1377) — syn Giedymina, wielki książę litewski, ojciec Władysława Jagiełły; wspólnie ze swoim bratem Kiejstutem zbudował potęgę Wielkiego Księstwa Litewskiego, poszerzając jego terytoria, kosztem państwa moskiewskiego i Złotej Ordy, daleko na wschód i południe. [przypis edytorski]

⁵³*ekonomować* (daw.) — pracować jako ekonom, nadzorca prac rolnych w majątku ziemskim. [przypis edytorski]

⁵⁴*drumlić* (żart.) — grać (na instrumencie muz.); od *drumla*: prosty, niewielki ludowy instrument muzyczny, zbudowany z ruchomej podłużnej blaszki ujętej obejmą; grający zwykle wkłada nieruchomą obejmę do ust, językiem wprawiając w drgania blaszkę, przy czym jama ustna pełni rolę pudła rezonansowego. [przypis edytorski]

— Zostaniesz, mała! — rzekł. — Ty się nie znasz na muzyce i wdziękach naczelnikowej.

Wahała się jeszcze.

— No, dobranoc! Żabba zostaje, nikt ci krzywdy nie zrobi!

— A ty wrócisz? — spytała, gdy się pochylił nad nią.

— Wrócę, wrócę!

— Chodźmy! — napędzał Grocholski. — Naczelnikowa czeka nas niecierpliwie.

— Bardzo to pochlebne dla męża! — zauważył Hieronim, rzępoląc ku uciesze całej wsi.

I tak minęło kilka tygodni. Rzeka, napsociwszy co niemiara, wróciła pokornie w dawne koryto. Grono inżynierów kończyło spieszenie roboty.

Hieronim, który w swej dobroci odrabiał za naczelnika naukową pańszczyznę, mrugał bardzo znacząco w stronę poważnego zwierzchnika, gdy ten patrzył gdzie indziej. Mruganie nie było pochlebne dla wieku i urzędu męża pięknej pani.

Jeden tylko Żabba nie okazywał zmiany usposobienia na myśl o Petersburgu.

Dziecko wciąż było z nimi. Daremne były poszukiwania i rozsyłane wieści. Nikt się po zgubę nie zgłaszał. Przyjaciele po naradzie postanowili ją zabrać z sobą.

Pewnego wieczoru w biurze naczelnika Hieronim z Grocholskim wypłacali robotnikom od pomiarów, gdy jeden ozwał się zniechcąco:

— Pan obiecywał dziesięć rubli za odnalezienie rodziców tej małej, co siaduje na progu chaty, gdzie pan mieszka.

— Ano, to i cóż? — zagadnął Hieronim.

— Dajcie dziesięć rubli, panie, ja wiem.

— Czyjaż ona?

— Szynekarska w Wierzbówce. Pytał się o nią.

— Nie kłamiesz? — rzekł student, dobywając asygnatę⁵⁵. — Daleko to stąd?

— Bogiem się klnę! Zresztą pan się przekona, Wierzbówka o dziesięć mil przed miastem. Cerkiew tam wielka, a szynkarz rudy. Wania Kruńcow się nazywa.

Hieronim rzucił pieniądze i wypadł na ulicę. Nie chciał wyznać, że mu żal było dziecka, więc złością żal pokrywał.

Zastał ją jak zwykle na progu, smętnie wyglądającą jego powrotu, i napadł z góry, podniecając się krzykiem:

— Ach, ty mały kłamco! Mówiłaś, żeś sierota, a ojciec cię szuka! Wykierowałaś mnie na Cygana czy ludożercę! Powiedz, że dzieci przywłaszczam! Nie byłabyś kobietą! Ledwie ci zęby wyrosły, już zmyślasz i udajesz! Poczekaj, odwiozę cię do rodziców i poproszę, żeby ci wyspali kupę różeg na pamiątkę! Poczekaj! Nauczę cię katechizmu!

Rodzina gospodarza, zwabiona krzykiem, wyległa do sieni. Hieronim, sapiąc z gniewu czy przykrości, powtórzył prawdę.

Dziecko powstało — nieme, z zuchwałym błyskiem oczu. Nie broniła się i nie płakała.

— Dajcie mi jutro koni, gospodarzu — rzekł student. — Odwiozę ją szynkarzowi. Chodź, mała!

Obejrzał się. Nie było jej. Jak wąż wysliznęła się spośród otaczających i znikła.

„Pójdzie i utopi się!” — mignęło chłopcu. — „Wilki zjedzą!” — poprawił się natychmiast.

— Mała! — krzyknął wychodząc z chaty. — Chodź tu zaraz!

Żadnej odpowiedzi. Zbieg wypowiedział posłuszeństwo, umknął, przepadł w cieniach nocy.

— Światła! — zakomenderował student. — Chodźmy szukać!

Synowie gospodarza skoczyli za nim, wrzeszcząc jak na wilczej obławie. Rozbiegli się na wsze strony. Pół wsi, zaalarmowanej wrzawą, podążyło za nimi. Latarnia Hieronima migiała to tu, to tam na przedzie. On pierwszy dostrzegł drobny ruchomy przedmiot, toczący się jak piłka w stronę lasu, i dognał kilku susami.

— A, tuś mi, ptaszku! — zawołał zdyszany, rzucając latarnię i chwytając ją za ramię.

Szarpnęła się, zgrzytając zębami. Chciała zginać z honorem, wyznał to w duchu chłopiec.

⁵⁵asygnata (daw.) — pieniądź papierowy; banknot. [przypis edytorski]

Podarła mu kurtkę, podrapała twarz, ugryzła w ramię; w garści dzikiego dziecka został pęk jego jasnej czupryny. Pokonał ją wreszcie i niosąc zawrócił do wsi, nawołując towarzyszków⁵⁶ wyprawy.

Już się nie tuliła do niego jak wtedy, gdy ją niósł z powodzi. Teraz oparła mu obie pięści o pierś i odpychała od siebie prześladowcę. Oczy jej paliły się jak fosfor.

Tak weszli do alkierza, gdzie ich powitał Żabba zdumiałym spojrzeniem.

— Patrz, com sobie zrobił! — śmiał się Hieronim, ocierając krew z twarzy i wskazując poszarpaną odzież.

— Ksantypa⁵⁷! — rzekł Litwin poważnie.

Więziń skrył się w najciemniejszy kąt izdebki i dyszał.

— A to żmija! Ledwie dał rady!⁵⁸ No, teraz całą noc trzeba wartować, bo tylko czeka sposobności, żeby znów drapnąć. To jednak rozczulające przywiązanie do rodziców!

— Dobrze, że ja nikogo z wody nie ratowałem — zdecydował Żabba. — Krew ci płynie z twarzy.

— A płynie! Pazury jak u kota! Tfu, co to złości w tym mizernym ciele! I gdzie się to mieści? Chcesz jeść, mała?

Milczenie. Zająrzał do niej. Siedziała zwinęta w kłębek, nieporuszona.

— Uważaj na nią, Józik, nim się posilę i wrócę od naczelnika.

— Uhm! Te dzieci to skaranie boże! Potrzebny ci był ten kłopot? Trzeba było oddać policji! Zawsze sobie napytasz biedy przez to amatorstwo⁵⁹ bachorów. Ciekawym, ile ich mieć będziesz, jak się ożenisz?

— Tuzin, braciszku, ani jednego mniej! To moje ostatnie słowo! Bywaj zdrów!

Chłopiec wybiegł z izby, nucąc wesołą jakąś zwrotkę.

Żabba mruczał niechętnie. I jemu żal było dziecka, przywykł do niego, wołałby nie mieć wcale niż tracić. Toteż gderał zawzięcie na nieobecnego kolegę.

— Zawsze tak z nim, a wszystko z gorączki⁶⁰! Teraz pilnuj tego biedactwa. Niesłodko jej być musi w domu, kiedy się tak broni!

Zdjął okulary, poszedł w kąt.

— No, nie kapryś, dziecko! Te chimery⁶¹ na nic się nie zdadzą. Wyjdź no tu na światło! Biją cię w domu?

Łkanie było jedyną odpowiedzią.

— No, nie płacz! Nie możemy cię zabrać. Trzeba wrócić do ojca.

— Nie ma ojca! — zamruczała. — Ja nie chcę wracać!

— To nie racja⁶² drapać Rucia. Toż jego boli.

— Niech boli! Po co powiedział, że kłamię, i krzyczał? Ja jego nie cierpię!

— Kogo? Mnie? — spytał wesoły głos na progu. — Co ty jej prawisz, Żabba?

— A nic! — odparł Litwin, wstając. — Nie chce wracać do domu.

— Dobra sobie!

— At, szkoda dziecka! Niechby zostało!

— Milczałbyś! I mnie szkoda, pomimo że podrapany i pokąsany przez tę małą osobkę! Cóż robić? Skończyłeś robotę? Nie? Siadaj, zgryziemy ją we dwóch! Za tydzień jedziemy do Petersburga. Grocholski kwili gdzieś z naczelnikową. Mamy i jego część. Daj no cyrkiel i nie myśl o błaznicy⁶³!

Nazajutrz wczesnym rankiem wózek wywiózł ze wsi zbiega. Żabba ją wsadził na wózek, uściskawszy serdecznie. Hieronim to kłął, to gwizdał. Konie leciały cwałem. Wieczorem ujrano wieś, woźnica wskazał ją biczyskiem.

— Ot i Wierzbówka! Widzi pan karczmę? Tam na progu, w czarnej koszuli, to szynkarz.

⁵⁶towarzyszów — dziś popr. forma B. lm: towarzyszy. [przypis edytorski]

⁵⁷Ksantypa — żona Sokratesa, której późniejsze źródła przypisywały nieczysty charakter; pot.: zrzędlawa, kłótniwa kobieta. [przypis edytorski]

⁵⁸Ledwie dał rady! — dziś z B. lp: ledwie dałem radę. [przypis edytorski]

⁵⁹amatorstwo — tu: upodobanie, zamięłowanie do czegoś. [przypis edytorski]

⁶⁰gorączka — przen.: popędliwość. [przypis edytorski]

⁶¹Chimera (mit. gr.) — ziejący ogniem potwór z głową lwa, ciałem kozy i ogonem węża; tu przen.: coś nierealnego, istniejącego tylko w marzeniach. [przypis edytorski]

⁶²racja — tu: powód. [przypis edytorski]

⁶³błaznica (daw., reg.) — pieszczotliwie: młódka, panienka. [przypis edytorski]

Wóz stanął. Szynkarz wyjął fajkę z ust, zdjął czapkę i postąpił kilka kroków, zataczając się.

— Aha! Pan ją przywiózł! Wilki jej nie zjadły! Nu, idź do izby! Dostaniesz od gospodyni!

Dziecko przytuliło się do studenta, drżąc febrycznie.

— To nie wasze? — zagadnął Hieronim.

— Boże broń! Cudze! Darmozjad! Już cztery lata, jak mi zostało na karku!

— Czyjaż ona?

— A tego pana, co tu mieszkał!

— Gdzież rodzice? Pomarli?

— A niby pomarli.

— Jak to, niby?

Hieronim poczuł, jak drobne palce dziecka wpiły mu się w dłoni.

— A tak! Przywieźli go z młodą żoną i tą małą w kołysce; mieszkał u mnie, nudził się, polował, żeby czas zabić. Żona zrazu płakała, potem zaczął tu zjeżdżać prokurator z miasta — mąż polował. Raz wraca późno, zajrzał przez szybę, coś mu się nie podobało; młody był i zły, a w strzelbie miał dwa naboje. Więc wpakował jeden prokuratorowi w głowę, a żonie w piersi drugi i nie chybił! Gwałt się zrobił. Zastaliśmy go, jak nabijał strzelbę dla siebie; nie dali mu dokończyć, wzięła policja! Ot, jak było!

— I cóż się stało z tym biedakiem?

Gorące wargi dziecka spoczęły na dłoni chłopca; dziękowała mu za to słowo, może pierwsze dobre, co posłyszala o ojcu.

— Walał się dwa lata po tiumach⁶⁴ i umarł. Dziecko mi zostało, istny czort. Złe, uparte, leniwe! Obrzydły mi sceny z nią w domu, a tu się nikt nie zgłasza. Niełakoma gratka. Córnica mordercy! Tfu! Może pan wstąpi na zakąskę?

— Dziękuję... Wyratowałem ją z rzeki. U was wody nie ma?

— A nie ma. Na tydzień przed powodzią uciekła. Gdzieś się błąkała tymczasem po kraju. Nu, podziękuj panu i marsz do domu! Słyszysz?

— Na co ona wam? — rzekł chłopak. — Kupiłem ją sobie od śmierci i u mnie niech zostanie. To moja krew.

Twarz dziecka, zalana łzami, podniosła się ku niemu; nie zważał na to.

— To pan jej krewny? Nu, ja zawsze mówiłem gospodyni, że swoi się upomną o swoje i zapłacą za utrzymanie.

— A ile chcecie?

— Sto rubli. Warto: odzienie w kawałki leci, trzewików nie nastarczyć, a co natłukła naczyń przez te cztery lata, to i nie zliczyć!

— Macie może jej papiery?

— Jest skrzynka. Reszta gratów poszła na pogrzeb kobiety i na koszty.

— Dobrze, dobrze. Dajcie skrzynkę!

Szynkarz pobiegł do chaty, a Hieronim tymczasem oparł obie ręce na ramionach dziecka i spytał:

— Czemuś mi tego nie powiedziała sama?

— Bałam się. Śmiałyś się z tatusia, jak oni, a na matkę pluli! Och, ja nie chcę, żeby się z tatusia śmiali, nie! A potem powiedziałaś, że kłamię. Widzisz, toś ty kłamała!

— Ja, dziecko, ja! Będę ci odtąd wierzył na słowo; pojedziemy razem.

— Razem! — zaśmiała się przez łzy, obejmując jego szyję rączkami i chowając promieniejącą twarzyczkę w jasne włosy opiekuna. Serce jej skakało pod jego dłonią jak szalone.

— Macie, panie, skrzynkę! — przerwał szynkarz.

Chłopak przejrzał papiery. Było ich dosyć dla policji. Zapłacił za nie sto rubli. Był to owoc dwumiesięcznej wakacyjnej pracy.

Szynkarz począł błogosławić i dziękować; zjawiała się też gospodyni i dwie córki.

Mała, oparta dumnie o studenta, patrzyła na nich z bezmierną pogardą. Wiedziała z czteroletniego doświadczenia, co warte słodkie ich miny i uśmiechy.

⁶⁴tiuma (ros.) — więzienie. [przypis edytorski]

— Cóż, panienka, do swoich wracasz? — ozwała się do niej gospodyni, szorstką ręką dotykając twarzy.

Uchyliła się od pieszczoty dość niegrzecznie.

— Pojadę, gdzie on! — odparła krótko.

— Szczęść ci Boże! Może chcesz jeść na drogę?

— Jak zechcę, to on mi kupi!

Wózek ruszył z powrotem. Woźnica uśmiechnął się lekko, oglądając się za siebie.

— I za co pan zapłacił sto rubli? — ozwał się.

— Albo co?

— Cztery lata ją morzyli głodem, ubierali w lachmany, chodziła boso, a co tamte dzieci stłukły, na nią zrzucały. A co ona im się napracowała! Czy nie tak, mała?

— A tak, ciągle bili.

— Za to cię teraz nikt nie trąci. Bądź spokojna; znam twe pazurki i będę się ich strzegł na przyszłość.

Spojrzała żałośnie na ślady podrapań i spuściła pokornie główkę.

Nakarmił ją na popasie⁶⁵, ułożył do snu i sam drzemał całą drogę, spokojny, że już nie spróbuje ucieczki.

Głośnie okrzyki zbudziły go nagle.

Stali we wsi. Koledzy otaczali wóz tłumnie.

— A to co? Odwiozłeś małą? — wołał Żabba, uśmiechnięty radośnie.

— Gdzież Wierzbówka? — badał Grocholski.

— Na mapie geograficznej szczegółowej.

— A szynkarz? A rodzice?

— Woda ich zmyła.

— Jak to? Wszystkich?

— I wszystko! Nawet patent na wódkę⁶⁶.

— Et, bredzisz!

— Et, czas mi zajmujesz!

— Ach ty smyczku!

— Ach ty pusty futerał od fleta⁶⁷!

Wózek ruszył dalej wśród śmiechu. Żabba przyczepił się do skraju i jechał, trzymając się szerokich pleców woźnicy.

— Dziecko nasze?

— I jak jeszcze nasze! Masz, czytaj!

Litwin wziął podany papier, zmrużył oczy.

— Zapomniałem okularów! — rzekł desperacko.

Stanęli przed chatą. Wysiedli wszyscy, po chwili zebrała się reszta kolegów.

Żabba wsadził szkła na nos i zaczął na głos czytać:

„Roku 18** maja 14 dnia ochrzczono w kościele parafialnym katolickim w Poniewiezu dziewczynkę, córkę Kazimierza i Marii, małżonków Obojskich, imieniem Bronisławy Marii Kazimiery”.

— Gwałtu! — wykrzyknął Żabba, przerywając czytanie. — To ona, ta mała!

— Ona! — pochwalił Hieronim.

— Hur-ra Delfin! — wołał Grocholski.

— A co? To dlatego, że nie myślę o naczelnikowej. Kobiety strasznie zabijają spryt w człowieku! Dowód na tobie! No, dosyć, nie czytaj, Żabba, kto ją do chrztu podawał, ochrzczimy ją po swojemu. Hola, Szaniarski, skocz po butelczynę! A kto na kuma⁶⁸?

— Ja! — ozwał się Żabba.

— To dobrze! A imię?

— To już ma! — protestował Grocholski.

— Głupiś! Nie będziemy, wołając, recytować całej litanii!

⁶⁵popas (daw.) — postój w czasie podróży w celu nakarmienia koni i odpoczynku. [przypis edytorski]

⁶⁶patent na wódkę (daw.) — pisemne zezwolenie na sprzedaż alkoholu, dziś nazywane koncesją. [przypis edytorski]

⁶⁷fleta — dziś popr. D. lp: fletu. [przypis edytorski]

⁶⁸kum — ojciec chrzestny. [przypis edytorski]

— Maria! — podał Grocholski.
— Czyta się naczelnikowa! Imię twojej damy! Nie chcę, żeby była do niej podobna.
— Kazimiera! — szepnęła Żabba.
— Czekaj! Co to znaczy? Kazi — to psuje, mir — spokój. Pfe! Ma ona nam psuć spokój? Nie pozwalałam.

— Bronisława brzydko! — skrzywił się Grocholski.
— Jak dla kogo! Dla zaczepiających — tu się uklonił w stronę warszawiaka — niewiele obiecujące, ale dla prawnych posiadaczy cenne! Niech będzie Bronisława! Co, mała, zgoda?

— Tatuś mnie Bronką nazywał — szepnęła.
— A co! Będiesz tedy Bronisławą i obyś była wierna nazwie! Ty tego nie rozumiesz tymczasem, ale kum rozumie, niech ci i to wytłumaczy w czas i porę właściwą. Słyszysz, Żabba? Przeczytaj w katechizmie o obowiązkach chrześniach rodziców! Rozumiesz? Gdzież ten Szaniarski z winem? Pić chcę, jak sikawka straży ogniowej. Czego szukasz, Żabba?

— Szukam listu.
— Jakiego listu?
— Do ciebie od dziadunia. Przyszedł wczoraj...
— Co?! — Pan Hieronim siadł, wytrzeszczając oczy. — Bogowie piekiel, cóż to nowego? A co, nie mówiłem wam, że on już wie, gdzie ja jestem?

— I co robisz w tej chwili! Pewnie się zaprasza na kuma! Nazwie ją po litewsku: Biruta⁶⁹! — zaśmiał się Grocholski.

— Gdzież ten list, marudo? — wołał student.
— Aha, gdzie? Albo ja wiem! Zawsze mi głowę zdurzysz swoją gorączką. Gdzieś go schowałem, bo z pieniędzmi.

— Z pieniędzmi! Świat się kończy!
— Ot jest, masz!

Chłopiec zapomniał o pragnieniu i figlach. Podarł kopertę, uszkodził trochę pismo i zaczął czytać, komentując każde słowo.

„Jeżeli pamiętasz, że masz dziada” — oho, kto by nie pamiętał — „któremu byłeś całe życie zgryzotą” — bodajby cięższych nie miał — „to wymagam, abys wnet, po otrzymaniu niniejszego, stawil się osobiście u mnie”.
— Ciekawym, po co mu potrzebne oglądanie tej zgryzoty. — „Wiedząc, że żyjesz w nędzy i korzystasz z publicznej jałmużny” — Co? Sfiksował stary!
— „posyłam ci na koszty podróży sto rubli, wymagając ścisłego rachunku i oddania tego, co pozostanie”.

— Tfu, do diaska! Ja, Hieronim, mam jechać za cudze pieniądze i gryzmolić jakieś rachunki? Dziadunio dostał rozrzedzenia mózgu!

— No, czytaj dalej!

„Mieszkam, jak zawsze, w Tepeńcu, powiat mozyrski, i czekam ciebie.
Twój dziad, Polikarp Białopiotrowicz”.

Student zmiął list w galkę i cisnął ją pod sufit, pieniądze rzucił na stół, siadł, wziął pióro i zaczął coś pisać.

— Jest wino! — wołał Szaniarski, wchodząc.
— Pijcie sami! Mnie po każdym liście dziadunia jakby kto żółcią potraktował. Zatrjuje mi humor na trzy doby! No, odpiszę mu choć raz.

Pióro skrzypiało zajadle. Koledzy rozgościli się na łózkach i stołach, wzięli dziewczynkę i wywiadywali się wszystkiego z własnych ust ofiary. Opowiadała teraz chętnie i roztropnie szczegóły czteroletniej niewoli; o śmierci rodziców milczała uparcie.

Nagle Hieronim wstał.
— Gotowe? — spytano.
— Uhu! — odparł.
— To czytaj!

⁶⁹Biruta — żeńskie imię pochodzenia litewskiego, noszone m.in. przez matkę wielkiego księcia litewskiego Witolda, stryjecznego brata Władysława Jagiełły. [przypis edytorski]

„Szanowny dziaduniu! Jeżeli korzystam z jałmużny publicznej, to do tej publiki⁷⁰ Cię nigdy nie zaliczałem. Sto rubli odsyłam bez rachunku, na inny użytek. Jeżeli będę miał czas i ochotę, to przyjadę do Ciebie za własne fundusze, terminu nie określam i pozostaję pamiętnym⁷¹ wnukiem”.

Zwinął list, wsunął do środka pieniądze i odsapnął.

— Aż mi łżej! No, dajcie kieliszek! Zdrowie Bronki, na szczęśliwy powrót i pomyślne kursy! Dajcie i mojej żonie kropelkę!

— Na szczęśliwe pożycie! — rzekł Grocholski.

— Nie wspominaj tego, bo mi naczelnik staje w oczach!

— Więc nie jedziesz w Mozyrskie? — zagadał adorator naczelnikowej.

— Najpierw dajcie mi sposób przeistoczenia się w kaczkę, bo tam dostać się można za pomocą pletw i skrzydeł, inaczej wcale nie. To kraj ziemnowodnych istot!

— Statki kursują po Prypeci⁷² podobno.

— A niech sobie kursują zdrowe! Jak mi się zechce eksploracyjnej wyprawy, to ruszę. Tymczasem pijmy i hajda do Petersburga! Dziadunio dostanie ataku apopleksji⁷³, gdy mój list otrzyma!

— Albo to prawda? — wtrącił Żabba. — On innej odpowiedzi nie czeka! Umyślnie tak napisał, żeby sto rubli odzyskać. Już ja go znam.

— A często ty masz podobne odezwy⁷⁴? — spytał Szaniarski.

— Miałem ich pięć w życiu. Ilekroć mnie coś złego spotkało. Oj, ten dziadunio! Pierwszy list przyszedł, jakem matkę kładł w trumnę. I wiecie, co w nim było? Żem to ja ją do grobu wtrącił, ja, com ją kochał i czcił jak świętą! Miałem wtedy lat czternaście, zostałem sam. Pochowałem matkę i przysięgłem⁷⁵ na jej grobie dawać sobie radę sam na świecie i prędzej zemrzeć z głodu niż poprosić o pomoc dziadunia. W dwa lata potem otrzymałem drugi list. Dowiedział się, żem chorował przed egzaminami, chciałem zostać drugi rok w klasie. Radził, bym dał za wygraną zarozumiałej pewności siebie i poprosił go o pomoc, której może udzieli. List cały był jedną obrazą i obelgą. Zgrzytnąłem zębami i slaniając się na nogach, poszedłem na egzaminy. Zdałem je w gorączce. Matka tam chyba modliła się za mnie i wyprosiła patent⁷⁶. Odwieźli mnie koledzy do mieszkania i gdyby nie Żabba, poniósłbym świeżutki patent świętemu Piotrowi jako certyfikat zgonu. Trzeci raz w Petersburgu to było. Rozmýślaliśmy z Żabką, jaką drogę obrać, do których wrót wiedzy zapukać, jak krajowi najlepiej usłużyć; przychodzi list: „Zostań doktorem, chcę mieć swego medyka! Radzę ci to ze względów dziedzictwa; jak mi usłużyysz, to ci co zapiszę”. Dosyć tego: poszedłem w drugą stronę — na inżyniera. Trafił dobrze dziadunio, bo trzeba wam wiedzieć, że boję się okropnie umarłych i chorych! Czwarty raz pisał w sprawie Wojciecha, a oto piąty!

Student kopnął nogą niewinny papier.

— I nigdy nie odpisywałeś?

— Owszem, zawsze, ale Żabba konfiskował odpowiedzi przez oszczędność marek⁷⁷!

Dzisiejsza pójdzie!

— Czego on chce właściwie od ciebie?

— Kat go wie! Chce dokuczać, musi mu to sprawiać przyjemność — jak mnie kieliszek wina, a Grocholskiemu buziak naczel...

Zacząty wyraz skonał na ustach chłopca, podskoczył jak ruszony sprężyną.

Naczelnik stał w progu.

— Panowie, do roboty! Jutro wyjeżdżamy! Spieszcie się! Białopiotrowicza zabieram z sobą. Reszta niech kończy zadania!

⁷⁰publika — daw.: dobro powszechne, sprawy publiczne; zgromadzenie publiczne, publiczność. [przypis edytorski]

⁷¹pamiętny — tu daw.: pamiętający. [przypis edytorski]

⁷²Prypeć — rzeka na Ukrainie i Białorusi, prawy dopływ Dniepru. [przypis edytorski]

⁷³apopleksja — wylew krwi do mózgu. [przypis edytorski]

⁷⁴odezwa (daw.) — odezwanie się, wypowiedź ustna lub pisemna. [przypis edytorski]

⁷⁵przysięgłem — dziś popr. forma: przysięgam. [przypis edytorski]

⁷⁶patent — tu daw.: świadectwo maturalne. [przypis edytorski]

⁷⁷marka (daw.) — znaczek pocztowy. [przypis edytorski]

List

Matka, List

— *Mane, Tekel, Fares*⁷⁸! — zamruczał Hieronim, idąc na wezwanie.

Reszta się rozpierzchnęła podniecona nadzieją wyjazdu.

Bronka po swoim usiadła na progu, nucąc dziecięcym głosikiem piosenkę, którą wczoraj śpiewał Hieronim. Była nad wyraz szczęśliwa.

*

Hieronim Białopiotrowicz był już sierotą, gdy na świat przyszedł. Ojciec zginął na polowaniu, rozszarpany przez niedźwiedzia; matka łzami oblała urodzenie jedynaka, jedyne wspomnienie krótkotrwałego szczęścia, jedyny łącznik między nią i rodziną męża.

Niesłodkie miała życie biedna wdowa. Od chrztu syna stosunki z teściem zaostrzyły się, panowała między nimi głucha walka. Pan Polikarp Białopiotrowicz — magnat, milioner — stworzony był na wschodniego satrapę⁷⁹, nie cierpiał oporu i nie znał go w życiu.

Słuchali go ślepo synowie, bali się jak ognia podwładni, trząsł całym domem. Despota to był chłodny, zamknięty w sobie, milczący.

Otwierał usta do krótkiego rozkazu, ostrej wymówki lub surowego wyroku. Wesołym go nikt nie widział, ale też nie unosił się nigdy złością, nie zniżał do tłumaczeń lub prośby.

W atmosferze przytłaczającej grozy, pustki i ciszy lękliwej przeżyła matka Hieronima osiem lat po śmierci męża. Dzieciak ją bawił swawolą, zachęcał do wytrwania, zajmował długie godziny. Poza granicą Tepeńca mogła mu dać ledwie kawałek chleba; posag jej był niewielki.

Kwestia nauki zerwała ostatecznie stosunki. Na wzmiankę o szkolnym kształceniu wnuka pan Polikarp zmarszczył siwe, krzaczaste brwi i odparł krótko:

— Nie potrzeba! Zostanie tu!

Matka nazajutrz wzięła dziecko i wyjechała bez pożegnania. Pan Polikarp nie protestował. Chłopiec rósł, pożerał naukę, z krwią matczyną wyssał żelazną wytrwałość, wiarę w siebie i niechęć do dziada. Gdy tracił jedyną opiekunkę, był już prawie człowiekiem; nie lękała się dłoń niczego i tylko, konając, gorąco go prosiła:

— Ruciu, pamiętaj o mnie i bądź prawym!

A potem błogosławiła go na sierocą dolę i zasnęła z rękoma na jasnej głowie chłopca.

„Bądź prawym” nie wyszło mu nigdy z pamięci. Lata minęły. Z gimnazjalisty wyrósł młodzieniec, człowiek, co siłą woli potrafił chodzić na kursy, dawać lekcje, pomagać kolegom, żyć z dwójga rąk i głowy, nie prosząc nigdy o pomoc. Czasem, bardzo głodny, chciał iść po zapomogę do składkowych studenckich funduszy i wracał. Myślał, że odbierze grosz chorym, słabym, może mniej zdolnym — i cierpiał.

„Bądź prawym” matczyne tłumilo w nim głód, podniecało jakąś szaloną egzaltację energii.

W trzecim roku przyznano mu stypendium. Stypendium owo nazywał pan Polikarp korzystaniem z publicznej jałmużny.

Obok tego niezmordowanego bojownika pracy żył brat stryjeczny, rzucając garściami dziadowskie ruble w błoto stolicy, gdzie przebywał, pilnując jakichś interesów.

Czasem Hieronim, biegnąc na lekcję, spotykał kuzyna, rozpartego we własnym powozie. Pozdrowiał go bez zawiści i zazdrości wesołym okrzykiem, ale nie odwiedzał nigdy.

Dziadunio na to tylko czyhał, by go nazwać pasożytem Wojciecha.

— Ciekawym, czym Wojciech płaci za te setki tysięcy sknerze? — mówił czasem do Żabby.

— Giętkim karkiem — mruczał Litwin, wyznając absolutną pogardę dla uległości i pochlebstwa.

Ci dwaj nierozłączni, których koledzy nazywali Kastorem i Polluksem⁸⁰, mieszkali razem u jakiejś dalekiej krewnej Żabby, utrzymującej umeblowane pokoje niedaleko instytutu.

⁷⁸*Mane, Tekel, Fares* — słowa, które według opowieści biblijnej z Ks. *Daniela* (5,25) wypisała tajemnicza ręka na ścianie pałacu w Babilonie podczas uczty króla Baltazara. Znaczenie napisu: „policzono, zważono, rozproszono” (w jęz. hebr., aramejskim a. chaldejskim) zostało odczytane jako przepowiednia upadku państwa, który miał stanowić karę za grzechy Babilonu. [przypis edytorski]

⁷⁹*satrapa* — namiestnik prowincji (satrapii) w starożytnej Persji, który posiadał uprawnienia administracyjne, sądowe i wojskowe; synonim tyrana. [przypis edytorski]

⁸⁰*Kastor i Polluks* (mit. gr.) — bliźniacy, synowie Zeusa i Ledy, bracia Heleny. [przypis edytorski]

Sierota

Matka, Nauka

Młodość

Zajmowali dwa pokoiki wielkości dużej szuflady, stołowali się u kuzynki, żyjąc w przykładnej zgodzie z jej białym kotem i siwym pudlem, którego edukacją zajmował się Hieronim. Nazywał starą pannę „panią Dulską⁸¹” i płał jej ciągle figle, użytkując w ten sposób wieczory i święta.

Od roku do towarzystwa pudła i kota przybyła Bronka, powitana przez „panią Dulską” zgorzsną miną i protestem braku miejsca. Hieronim odurzył ją do reszty tysiącem poleceń, które naturalnie sam wykonał, i po tygodniu weszło wszystko w zwykły tryb zegarkowy.

Koledzy chodzili na kursy, wracali na obiad, po czym Żabba szedł do książek, Hieronim biegł na lekcje lub odrabiał za nieuków techniczne rysunki; wieczorem, jeśli ich nie opadli koledzy, zabierali się obydwa do mieszkanka starej panny.

Wówczas Bronka siadała na kolana opiekuna i wydawała swą lekcję⁸² alfabetu oraz niezgrabnych patyków, mających kiedyś zostać literami; potem następował popis pudła, daremne próby wykształcenia kota i ogólna wesoła herbatka.

Dziecko wyrosło, wybielało, straciło dzikość i mrukliwość; była to teraz szczerą, otwartą istotką, ulubienicą starej panny, Żabby, a nawet pudła. Hieronim ją stroił, pieścił, pilnował wygod i zdrowia, poświęcał dla niej koleżeńskie zebrania; powstrzymywała go od hulanki, nęciła do domu. Odplącała mu za to wielką wiarą, ufnością, posłuszeństwem; wosk to był pod jego dłonią, z którego tworzyć mógł, co chciał.

Rok minął, nadchodziły wakacje. Jakim sposobem Hieronim pomimo ciężkich egzaminów, do których przygotował siebie i dwunastu co najmniej kolegów, potrafił wykończyć model pompy na konkurs, tego on sam nie umiał wytłumaczyć.

Pewnego dnia Żabba wrócił sam na obiad, rozpromieniony, choć wyglądał jak odkopany z grobu nieboszyk.

— Zdaliśmy, ciociu! — odetchnął, siadając do stołu.

— Chwała Bogu! A gdzie pan Hieronim?

— Poszedł wywiedzieć się o rezultacie konkursu.

— Ach, to się spóźni, obiad wystygnie! Broniu, zanieś jego część do kuchni! Jedz, chłopcze! Od tygodnia darmo mi płacicie, jedzenie nietknięte zostaje!

— Och, żeby ciocia wiedziała, jak to ciężko!

Litwin westchnął, przesunął ręką po czole, na którym mozolna praca wyorała się kilku głębokimi bruzdami. Wspomnienie odbierało mu apetyt.

— Nie myśl o tym, Józiu, nie myśl! Jeszcze rok — pocieszała go. — Posil się! Odpoczniesz przez wakacje. Nabierzesz sił.

— Zabierają nas znów na praktykę. Nie wiem, co myśli Rucio.

— Panie — zaszczebotała Bronka, skubiąc go za rękaw — czy on zaraz przyjdzie?

— Zaraz, dziecko! Przyniesie ci książeczkę, mówił.

— Jej nie książka w głowie! — wmieszała się „pani Dulska”. — Głodna, a tak ją rozpieścił, że bez niego do stołu nie siądzie.

Dziecko zniosło w milczeniu naganę. Siadło na brzeżku krzesła, wzięło kawałek chleba i zaczęło zeń ugniatać gałeczkę. Po chwili podniosła ciemną główkę, spod obciętej grzywki wzrok jej strzelił ku drzwiom — skoczyła je otwierać.

Na schodach czysty głos śpiewał wesoło:

Hej, wakacje to rzecz miła!

Porwał dziecko na ręce, podniósł w górę, pocałował w śmiejące się oczy i powitał potem resztę towarzystwa okrzykiem:

— Niech żyją pompy! Zwyciężyłem!

— Co? Wziąłeś nagrodę? — krzyknął radośnie Żabba.

— Napompowałem pięćset rubli. Nie będę spać ze strachu przed zbójami. Czy nie ma pani rewolweru?

— Ja, rewolweru? Jezus Maria!

⁸¹*Dulska* — niezamierzona zbieżność z nazwiskiem bohaterki dramatu Gabrieli Zapolskiej *Moralność pani Dulskiej*, który powstał niemal 20 lat później. [przypis edytorski]

⁸²*wydawać lekcję* (daw.) — recytować przed kimś zadany materiał lekcyjny; por. *wydawać głos*. [przypis edytorski]

Dzieciństwo, Młodość

Dziecko

Kuzynka Żabby cofnęła się przerażona samym dźwiękiem tej nazwy.

— Nie ma pani? To dziwne! Może pani zapomniała? Pewnie leży w toalecie!

— Co pan wygaduje? Proszę lepiej jeść. Obiad ostygł, a dziecko czeka dotychczas.

— Już sobie i pożeram. Chodź, Broniu! Co tak męczysz ten chleb?

Odebrał jej z rąk gałeczkę. Była to dość podobna do oryginału głowa pudła.

— Co to takiego? — zaśmiał się.

— To Medor! — odparła pokazując mu białe ząbki.

— Bardzo piękne, ale o tym potem. Przeżegnaj się i jedz! Zbladłaś, biedactwo!

I on sam był blady i zmęczony. Egzaminy i konkurs wycieńczyły go jak piwniczną roślinę.

— Co robisz z sobą, Ruciu? — zagadnął Żabba.

— Ach, dużo rzeczy! Tydzień śpię, tydzień jem — to dwa, tydzień przygotowuję Bronię do gimnazjum — to trzy.

— Nie jedziemy na praktykę?

— A po co? Mam moc pieniędzy dla nas trojga.

— Grocholski bardzo namawia.

— Dość się dla niego napracowałem. Co zanadto, to niezdrowo! Broniu, jakże tam z kaligrafią?

— Napisałam.

— A z rachunkami?

— Umiem.

— No, zobaczmy! Siedem razy osiem?

— Pięćdziesiąt sześć!

— Doprawdy? A może czterdzieści dziewięć?

— Nie, to ty nie umiesz, kiedy tak!

— Dziękuję za naukę. Masz książeczkę, com ci obiecał. Po wakacjach pójdziesz do szkół. A wiesz — dlaczego?

— Wiem. Żeby być panią i cudzego chleba nie jeść!

Mówiła z przejęciem, topiąc węń swe piwne, myślące oczy. Rozumiała treść słów.

— Zuch z ciebie! A gałeczki możesz lepić, jeśli ci to robi przyjemność. Daj łapę, Medor!

— Ależ Ruciu! — upominał Żabba.

Dzwonek w sieni przerwał początek gderania.

Hieronim skoczył otworzyć. Przed nim stał smukły młody człowiek. Podobni byli do siebie z rysów, tylko wyraz twarzy przybyłego był twardszy, zużyty, wytarty swawolą, wyglądał starzej o lat dziesiątek.

— Jak się masz, Wojtaszku! — powitał student.

— Tysiąc razy mówiłem ci, że Albert! Uwiązłeś się prześladować mnie tym śmiesznym imieniem!

— A fe, tak się odzywać o biskupie męczenniku⁸³!

— Ja sam męczennik!

— Aj! Cóż tam? Dostałeś reumatyzmu na wyścigach? Mdli cię po wczorajszej kolacji?

— Ty zawsze błaznujesz! Czy dajesz mi audiencję na schodach?

— Ale gdzie ci się podoba, choć na dachu; jestem obywatelem całego świata! Może wyjdziemy na miasto?

— Wolę wstąpić do ciebie, jeśli tam nie ma tego tam Żabby.

— Tego tam, Żabba! Poczekaj, aż wrócę; wysłuchaj tymczasem lekcji Broni! — zakomenderował Hieronim, zamykając jedne drzwi, a otwierając przeciwległe, prowadzące do ich schronienia.

Wojciech padł na łóżko, nie rozbierając się z paltota⁸⁴. Student, podśpiewując, zapalił świecę i stanął przed milczącym kuzynem.

— Czy chcesz się przespać? — zagadnął.

⁸³biskup męczennik — tu: św. Wojciech Sławnikowic (ok. 956–997), czeski duchowny zabity przez Prusów. Podczas bierzmowania, na cześć swego mentora, arcybiskupa Magdeburga, przyjął imię *Adalbert*, pod którym jest znany na Zachodzie. Imię Albert powstało jako skrócona forma imienia Adalbert i bywa z nim utożsamiane. [przypis edytorski]

⁸⁴paltot (z fr., przestarz.) — palto. [przypis edytorski]

— Jestem zgubiony! — wyrzucił z siebie rozpacznie zagadnięty.
 — To smutne. Podziel się tą troską zamiast jęczeć jak w melodramie⁸⁵!
 — Dziadek kazał przybywać na ślub!
 — Cóż w tym tak okropnego? To się ożenisz! Będzie was dwoje, potem troje...
 Wojciech wstał gwałtownie, położył ręce ciężko na ramionach stryjecznego brata.
 — Ja się nie mogę żenić, rozumiesz?
 — Bo co?
 — Bom już żonaty!
 — Uf — rzekł Hieronim, jak ktoś, co nagle wpadnie w wodę — uf; to źle! To nawet bardzo źle! I dziad wie o tym?
 — Albo ja wiem? Pewnie! To wezwanie jest zrobione umyślnie!
 — I pojedziesz?
 — Wolę kulę w łeb!
 Zamilkli. Hieronim przeszedł się po pokoju.
 — Wiesz co? — odezwał się nagle. — Najlepiej, żebyś tam, do Tepenca, posłał swoją żonę! Nie ma jak kobiety do dyplomacji.
 — Niech cię kat porwie z takimi radami! Przyszedłem po ratunek do ciebie, a ty drwisz!
 — Po ratunek, do mnie! Chcesz może, żebym i twoją żonę przyjął do siebie, jak tamtą wtedy? *Servus*⁸⁶, na to mnie nie weźmiesz!
 — Chcę cię błagać o łaskę! Jedź do dziada!
 — Dobrze; a potem co?
 — Wstaw się za mną!
 — Ja do dziadunia? Czyś oszalał? On mnie psiarnią wyszczuje!
 — Nie. On już stracony dla mnie! Przeklnie! Teraz twoja gwiazda wszędzie. On cię kocha.
 — Miałem tego rozczulające nawet dowody.
 — To nic! Pojedź! Wytłumacz, że kochałem...
 — Ach, to twoje kochanie!
 — Kochałem, mówię ci, postąpiłem bez rachunku⁸⁷; że go błagam o przebaczenie, żem niewinny i proszę o pozwolenie...
 — Rychło w czas! Z kim się wreszcie ożeniłeś?
 — Z panną B., córką radcy dworu.
 — Oho — gwizdnął przez zęby Hieronim. Był to bardzo wątpliwy objaw zadowolenia.
 — Zrób mi to, bracie! Do śmierci ci nie zapomnę, a potrafię się odwdziżyć!
 Student namyślał się chwilę. W duchu kłął kuzyna, ale głośno odparł:
 — Na nic się to nie zda, ale jeśli ci na tym zależy, zrobić mogę. I tak nie wiedziałem, co robić z wakacjami. Użyję ich na dyplomatyczną misję! Potrzebny ci był ten kłopot! Tfu! Sameś nie wiedział⁸⁸, co z dolą począć. Szczęście ci samo szło w ręce, nic ci nie brakło. Ech, żeby dziadunio ci wlepił sto kijów na kobiercu⁸⁹, miałbyś, czego trzeba!
 — Jakiś ty rozumny! — mruknął kuzynek, orzeźwiony obietnicą Hieronima. — Nie będziesz mądrzejszy, gdy się zakochasz!
 — Nie będę się bał dziadunia ani oglądał, co on na to powie, to pewne! — odparł hardo⁹⁰ Hieronim.
 Wojciech zamilkł, wziął czapkę.
 — Jak tu u ciebie czarno i ciasno! — zauważył już zupełnie swobodny.
 — Żółwia skorupa! — zaśmiał się właściciel izdebki.
 — Chodźmy na miasto!

Kobieta

⁸⁵*melodrama* (daw.) — dziś popr.: *melodramat*, utwór dramatyczny z wątkiem miłosnym, nasycony sentymentalizmem; przen.: zachowanie przesadnie wyrażające emocje, egzaltowane. [przypis edytorski]

⁸⁶*servus* (łac.: służa) — tu daw. pot.: cześć, witam (skrót od daw. zwrotu grzecznościowego: „jestem pańskim uniżonym sługą”). [przypis edytorski]

⁸⁷*bez rachunku* (daw.) — bez przemyślenia. [przypis edytorski]

⁸⁸*Sameś nie wiedział* — konstrukcja z ruchomą końcówką czasownika; inaczej: sam nie wiedziałeś. [przypis edytorski]

⁸⁹*kobierzec* — ozdobna jednostronna tkanina, służąca do przykrywania podłogi lub powieszenia na ścianie. [przypis edytorski]

⁹⁰*hardo* — dumnie, wyniośle. [przypis edytorski]

— Dziękuję! Mam jeszcze wyżej głowy zajęcia.
 — Wszakżeś chlubnie zdał egzaminy. Wolnyś!
 — Prawie!
 — Kiedy pojedziesz?
 — Jak trochę wypocznę.
 Uścisnęli sobie dłonie. Wojciech wyszedł.
 — Słuchaj no! — zawołał za nim Hieronim. — Jak mi psy dziadunia poszarpią odzienię, to sprawisz nowy garnitur!
 — Wszystko, co zechcesz! Bywaj zdrow!
 — Dobranoc, Wojtaszku!
 — Albercie — upomniał Żabba, wychodząc z pokoju starej panny.
 Hieronim stał chwilę zamyślony, z marsem⁹¹ na twarzy, wreszcie ramionami ruszył.
 — Tak się zmarnować haniebnie — zamruczał — na to trzeba być głupcem, głupcem, głupcem!

— I tacy się pomieszczą na ziemi! — uspokajał Żabba.
 Hieronim rzucił się na łóżko. W pięć minut już chrapał.
 Rozmowa z kuzynem była powodem, że go w tydzień później znajdujemy na statku parowym kursującym po Prypeci.

Lato objęło płaskie brzegi monotonną zielonością daleko jak okiem zajrzeć. Krajobraz był równy, smutny, pusty, tchnący przygniatającą tęsknotą. Niekiedy przerywała to zielone morze traw siwa, brudna wieś lub lesiste czarne wzgórza. Czasem zza szuwarów wysuwało się chłopskie czółno lub stado kaczek. Kłęb dymu maszyny słał się jak czarne plamy po łąkach, gwizd parowca drżał w dzikiej ciszy, biegł po toni, ginął po zakątkach.

Oprócz Hieronima jeden był tylko podróżny, pół chłop, pół mieszczanin, ćmiący lulkę⁹² na przodzie i spoglądający sennym wzrokiem na wodę. Student, oparty o galeryjkę, był skazany na milczenie i samotność.

Późnym wieczorem zostawił go statek w nieznanej, niezbyt ludnej osadzie. Chłopi na brzegu przed karczmą objaśnili go, że do Tepeńca nie więcej mili⁹³, ale on się nie kwapił. Szynkowa gościna⁹⁴ ponętniejsza mu była niż dziadowska, mocno wątpliwej serdeczności. Został na nocleg w osadzie.

Towarzysz podróży, ów pół mieszczanin, pół chłop, był znów z nim; kopcił lulkę i rozglądał się sennie po karczmejnej izbie.

Nazajutrz o świcie, chłopskim wózkiem, ruszył nasz bohater do celu podróży.

Droga wiła się grobelkami, to oddalając, to zbliżając się do rzeki; widok zakrywały łozy i olchy, cisza bezludna tłoczyła piersi.

Pomimo fantazji wrodzonej pan Hieronim miał coraz silniejszą pokusę drapnąć z powrotem; chłop powożący odbierał mu resztę odwagi opowieścią o „strasznym panu”. Tak się zwał dziadunio Polikarp w ustach ludu okolicznego.

— *Sierdityj pan*⁹⁵! — powtarzał ciągle, trzęsąc kołtuniastym łbem i cmokając na konika.

— A widziałeś go kiedy? — badał Hieronim.

— Dzięki Bogu nie, ale mój swojak⁹⁶ widział go raz jeden. Bardzo się zląkł.

„Milutki być musi!” — pomyślał student.

Słońce wyjrzało zupełnie zza wody i w tej chwili rozchyliły się jak brama olchy na grobelce i roztoczył się przed okiem jadącego szeroki, w słonecznych złotych ramach krajobraz. Na lewo pomarszczona, białawosina toń Prypeci, na prawo bór jodłowy, wprost na stromym wzgórzu, jakby z wody wyrosły, przepyszny dwór, otulony stuletnią wysadą⁹⁷.

Słońce biegło po fali, po koronach drzew, złociło krzyż kaplicy, słało się po łąkach i zaglądało aż na wózek chłopski i w zachwycone oczy Hieronima. A przed nim coraz bliżej

Tęsknota, Lato

Droga, Rzeka

Słońce, Natura

Słońce

⁹¹*mars* — surowy wyraz twarzy; od imienia Marsa, rzym. boga wojny. [przypis edytorski]

⁹²*lulka* (daw.) — fajka. [przypis edytorski]

⁹³*nie więcej mili* — dziś: nie więcej niż mila. [przypis edytorski]

⁹⁴*szynkowa gościna* — gościna w szynku. [przypis edytorski]

⁹⁵*sierdityj pan* (ros.) — srogi pan. [przypis edytorski]

⁹⁶*swojak* — krewny; mieszkaniec tej samej wsi, tych samych okolic. [przypis edytorski]

⁹⁷*wysada* (daw.) — szereg drzew wysadzonych wzdłuż czegoś. [przypis edytorski]

wychodziły, jakby na powitanie czy obronę, mury z czerwonej cegły, stare lipy, ciekawe, łupkowe dachy, wieżyczki, ogrodzenia i mrugał coraz jaśniej krzyż kaplicy.

— Prr! Stój, siwa! — przerwał mu oglądanie głos chłopca.

— A cóż tam? To Tepeńiec? No, to jedź do dworu!

— Ej, panoczku, ja już zawrócę! Do dworu nie puszczają furmanek, a psy mi klacz rozszarpia. Pan piechotę pójdzie.

I nie czekając odpowiedzi, postawił na drodze torbę studenta, pomógł mu wysiąść, zaciął konia i uciekł.

Pan Hieronim ruszył, śmiejąc się, ku bramie.

— Smoczy jaskinia! — monologował. — Dziadunio posiada ogromną popularność u sąsiadów, aż miło, jak go kochają! Aa, jak się macie, przyjaciele?

To ostatnie zawołanie stosowało się do gromady psów wszystkich gatunków i koloru, co jak pułk zbirów powitała go u bramy.

Student, bezpieczny za sztachetami, ukłonił się im bardzo nisko.

— Bardzo mi przyjemnie oglądać wasze czcigodne oblicza, bardzo przyjemnie! Wiem, wiem, że macie szczerą ochotę wejść w bliższe stosunki z moją garderobą, ale to gusta niechrześcijańskie i niestosowne do naszego klimatu! Tak, tak! Nawet zupełnie nieprzyzwoite! Nie krzyczcie tak wszyscy na raz, bo was nie rozumiem. Niech się każdy rozmówi po kolei ze mną! Odpowiem na wszystkie zapytania, mogę nawet pokazać papiery!

Ale psy nie zadowalały się gawędą. Hałas rósł, zamiast się zmniejszać, a nikt nie przybywał na pomoc obłożonemu. Nie pomogły protesty i prośby o pokój, nawet obietnica łokcia kielbasy; psiarnia obstąpiła szczerze wejście i szczerząc kły, broniła heroicznie wstępu.

— Nie chcecie kielbasy? Jesteście osły! Bywajcie zdrowi! — zawołał zniecierpliwiony student, pokazując im figę i odchodząc od bramy.

Szczekanie towarzyszyło mu chwilę, potem ucichło.

Szedł wzdłuż muru, zaglądając czasem do wnętrza. Wszędzie było pusto. Ruch skupiał się na gospodarskich dziedzińcach; w szpalerach⁹⁸ ogrodu, które mijał, świergotały ptaszki i brzęczały pszczoły; ogród był jak zaklęty.

Tak idąc, obszedł połowę fortyfikacji, wydostał się z obrębu sadu, okrążył park nad rzeką. Gąszcz nieprzebytej zaslaniał mu widok do środka, gdy nagle nad samą wodą zagrodziły mu drogę sploty brzoź płaczących a wybiegł mu przed oczy grobowiec rodzinny, świecący białymi ścianami, i nieco dalej stara kaplica uwieńczona krzyżem. Chłopiec zatrzymał się.

Dzieciństwo mu stało jak żywe przed oczyma: i matka, i ojciec, którego znał tylko z napisu na grobowym kamieniu, i przechadzki po parku.

Jeszcze podczas ostatniej choroby mówiła matka, jak jej żal, że nie zobaczy grobowca w Tepeńcu, że się nie położy w grobie obok trumny męża, i ta skarga ozwała się po latach w sercu syna-sieroty.

Położył ją daleko, na obcym cmentarzu; jak zawsze, tak i w spełnieniu tego ostatniego jej pragnienia stał na przeszkodzie dziad Polikarp.

W Hieronimie zagrała krew, wszystkie krzywdy i bóle odżyły we wspomnieniu i wnet duma ofiary ozwała się gwałtownie: „Po co iść do tego starca bez serca? Po co przestępować próg tego domu, który powinien być dla niego rodzinnym, a był wrogiem?”

— Zajdę do grobu, za ojca się pomodlę i wrócę! — zamruczał, przeskakując mur.

Krypta⁹⁹ była otwarta, w półcieniu świeciły napisy na zapełnionych niszach; puste czerniały ponurymi otworami — czekały na lokatorów.

Obok grobowca szemrała krynica, wąskim strumieniem zbiegając ku rzece, poza tym nic nie przerywało ciszy.

Hieronim ukląkł na kamieniach i zaczął odmawiać pacierz.

Wtem z ogrodu doszedł jego uszu krok dwóch ludzi i cicha rozmowa. Słów nie rozpoznawał z powodu szmeru strumienia i nie ruszał się z miejsca.

⁹⁸szpaler — dwa równoległe ułożone szeregi, rzadziej pojedynczy szereg; tu: szpaler drzew lub krzewów tworzących aleję ogrodową. [przypis edytorski]

⁹⁹krypta — sklepiona podziemna komora grobowa a. pomieszczenie w podziemiach kościoła przeznaczone do pochówku znamienitych zmarłych, czasem też do przechowywania relikwii świętych. [przypis edytorski]

Po chwili rozmowa ucichła, krok się zbliżał, ale już pojedynczy, i czarny cień stanął u wejścia do grobu.

Student podniósł oczy.

Wchodzący był to człowiek olbrzymiego wzrostu, ubrany w samodziałową¹⁰⁰ kapotę i jałowicze¹⁰¹ buty. Krótko ścięty, biały jak mleko włos pokrywał głowę; twarz była opalona, z wyrazem kamiennej ostrości. Potęgowały ten wyraz brwi olbrzymie, krzaczaste, złączone prawie z sobą, spod których wyglądały zmrużone, siwe oczy, przenikliwe, świdrujące w spojrzeniu; wielkie siwe wąsy spadały po tatarsku w dół.

Przestąpiwszy próg, starzec zatrzymał wzrok na Hieronimie przez sekundę, potem na napisie grobu, u którego on klęczał, a potem przeszedł nim cały rząd katakumb¹⁰². Nareszcie oparł się oburącz na lasce, zakończonej srebrnym toporem i, jakby czekał końca modlitwy chłopca, pozostał nieruchomy, zagradzając mu drogę.

Hieronim odmówił wszystkie wiadome sobie pacierze, a widząc że cierpliwością nie zwycięży, wstał, żegnając się pobożnie.

Starzec wyprostował się jednocześnie.

— Dłaczegóż to wchodzisz przez mur, mój młody panie? — zagadnął bez żadnego wstępu.

— Bo mi nikt bramy nie otworzył — odparł student.

— Jakże wam na imię i czego tu chcecie?

— A wam co do tego? — zapytał hardo Hieronim.

Błyskawica przeszła po oczach starca.

— I bardzo mi do tego, bom tu pan!

— Aa, to przepraszam! Hieronim Białopiotrowicz mi na imię, a przy tym grobie pomodlić się mam wszelkie prawo! Dlatego tu jestem.

— Może też znajdziesz¹⁰³ słusznym z dziadem się przywitać po modlitwie za ojca?

— I owszem. Dziad mi daruje niegrzeczną odpowiedź. Nie wiedziałem, do kogo mówię.

— Doprawdy! Ze znajomością wcale się nie spieszyłeś. Czy mam obecną twoją bytność uważać za wypełnienie wezwania?

— Tak; wcześniej być nie mogłem. Teraz służę dziadowi, jeśli jestem potrzebny.

— O usługi nigdy nie proszę. Miałem wówczas interes do ciebie, spóźniłeś się!

— Bardzo mi przykro, byłem zajęty.

— Wiem, patronowaniem temu dziecku, córce zbrodniarza i nierządnicy. Nasienie wiele obiecującej rośliny.

Hieronim poczerwieniał, zagryzł wargi, hamując gwałtowny wybuch. Stary śledził uważnie jego rysy.

— Ta filantropia niedaleko cię zaprowadzi. Dziewczyna, gdy dorośnie, odda ci kamieniem za chleb — mówił dalej z wyraźną chęcią rozdrażnienia wnuka.

— Może być, ale to moja osobista rzecz. To żaden interes.

— Ach, tak, wiem, że jesteś tu za interesem, i to nie osobistym. Jest to druga niepotrzebna filantropia. Może wstąpimy do domu?

— Jeżeli dziad mówi, żem się spóźnił, to może odjadę zaraz.

— Pójdiesz ze mną, błaznie, a odjedziesz, gdy cię odprawię! — odparł starzec, miazdząc go spojrzeniem.

Jak kula o pancerz ośliznął się rozkaz i wzrok o niefrasobliwą naturę chłopca. Zaśmiał się.

— Ani pójde z musu, ani będę czekał odprawy. Wolnym¹⁰⁴ ptak i pan sobie, a ci, co mieli władzę nade mną, dawno pomarli. Idę za wami tymczasem.

Polikarp Białopiotrowicz zatrzymał się jak wryty, ciężka dłoń spadła na ramię mowiącego.

¹⁰⁰ *samodziałowy* — wykonany z grubego płótna wyprodukowanego na ręcznym warsztacie. [przypis edytorski]

¹⁰¹ *jałowicze* — wykonane ze skóry jałowicy (jałówki), młodej krowy, która jeszcze nie miała potomstwa. [przypis edytorski]

¹⁰² *katakumba* — tu: grobowiec; dziś *katakumby*: system połączonych ze sobą podziemnych korytarzy z wnękami lub komorami grobowymi, pełniący funkcję cmentarza. [przypis edytorski]

¹⁰³ *znaleźć coś jakimś* (daw.) — uznać coś za jakieś; ocenić jako. [przypis edytorski]

¹⁰⁴ *Wolnym* — skrócenie od: wolny jestem. [przypis edytorski]

— A ja ci mówię, że będziesz mnie ślepo słuchał i robił, co każę! Ja ci będę władzą! Rozumiesz?

— Bardzo niedostatecznie! Ejże, spróbować można, ale nie warto, będzie fiasko!

Starzec zbył milczeniem przechwałkę, szedł ku domowi.

— Ile masz lat? — zagadnął po chwili.

— Dwadzieścia.

— Stawałeś do poboru?

— W jesieni mnie to czeka, ale odsłużę po skończeniu kursów¹⁰⁵, jeśli mnie zupełnie nie uwolnią.

— Kogóż by brali, jeśli tacy jak ty, silni, nie pójdą? Nie masz zresztą żadnego prawa do ulg. Będziesz żołnierzem, panie inżynierze, to cię nie minie!

— Sześć miesięcy to nie wieki!

— Karabin nosić to dostatecznie. A potem lat parę rządowej służby za stypendium.

— Dziad to tak dobrze zna, jakby sam przechodził.

— Ja wszystko wiem. Mogę ci na palcach policzyć biedy, które cię czekają.

— To mi nie nowina. Bieda hartuje człowieka.

— Różnie bywa. Mierna, przeplatana łżejszą dolą, ożywiona nadzieją i młodością, pobudza do czynu. Są inne, które demoralizują, te dopiero przyjdą na ciebie.

Zamilkł znów. Głos dziada chłodem i przykrością ścisnął duszę studenta. Przypomniał sobie dzieciństwo i gniotącą atmosferę Tepeńca, którą lat tyle znosili z matką. Bogu dziękował w duszy, że to tylko przemijająca wizyta, i kłął przez zęby obmierzłego Wojciecha i wszelkie dyplomatyczne misje.

Po szerokich marmurowych schodach weszli do domu. Minęli przepyszne, gobelinami obwieszone salony, dębem wykładaną jadalnię, długi szereg mieszkalnych komnat. Pusto było i głucho, dreszcz wstrząsnął mimo lipcowego słońca; ze ścian nieruchomym wzrokiem patrzyły na młodzieńca portrety protoplastów¹⁰⁶, pod nogami skrzypiała niekiedy mahoniem¹⁰⁷ wykładana posadzka. Straszny to był dom.

Służba — milcząca, pokorna — otwierała im drzwi, gnąc się aż do ziemi przed panem; szli tak, mijając przepych ów ponury, pyłem zasnuty, martwy i zimny.

W biurze swym, jedynym zamieszkanym pokoju, zatrzymał się pan Polikarp, ruchem wskazując miejsce wnukowi. Usiadł też sam.

— A zatem do interesu! Twój godny braciszek prosił cię o wstawienie się do mnie¹⁰⁸! Cóż powiesz?

— To samo, co mówiłem Wojciechowi, że zrobił kapitalne głupstwo i nie ma żadnej mocy poprawienia mu w czym losu.

— I słusznie! Cóż ty znaczysz dla mnie, żebyś mi śmiało radzić lub się mieszać w moje plany! Wojciech ci mówił, że na ciebie przyszła kolej moich łask. Możesz myślał, że tak jest istotnie?

— Jeśli dziad, nie wiem, jakim sposobem, chyba cudem, zna naszą rozmowę, to nie może mnie o to posądzać; zresztą dowiodłem tylekroć, że mi o wasze łaski nie chodzi.

— Zapewne, zapewne, zuchwałości i uporu nikt ci nie odmówi. Jesteś nieodrodnym synem swej matki.

— Dziękuję dziadowi za to zestawienie. Jest to dla mnie najwyższa pochwała!

— Niewybrednyś!

Znów poczerwieniał chłopiec, ale się jeszcze pohamował.

— Wracając do Wojciecha — zaczął po małej przerwie, targając swe początkujące wąsiki — postępek jego był do przewidzenia. Dziad się pewnie go spodziewał?

— Przynajmniej nie zadziwił mnie. Dziwię się raczej, że chce zbliżenia ze mną. Żona jego posiada milionowy majątek, jestem mu niepotrzebny.

— Alboż on o majątku myśli? Cierpi nad zerwaniem stosunków, nad niełaską i utraceniem serca dziada.

Bieda

Dom

¹⁰⁵kurs (daw.) — rok nauki w szkole wyższej; kursy: studia. [przypis edytorski]

¹⁰⁶protoplasta — założyciel rodu; tu ogólnie: przodek. [przypis edytorski]

¹⁰⁷mahoń — cenione czerwono-brunatne, twarde drewno tropikalnego mahoniowca, pochodzącego z Ameryki Śr. i basenu M. Karaibskiego. [przypis edytorski]

¹⁰⁸o wstawienie się do mnie — dziś: o wstawienie się u mnie (za nim). [przypis edytorski]

— Taak! Ale ja nie cierpię, ani nie żałuję, ani wierzę w to, co mówisz. Wasz świat składa się z frazesów, ale tu, w Tepeńcu, nikt ich nie używa i nie potrzebuje. Wojciecha wykreśliłem z rachunkowej księgi i z pamięci. Uważam, że nie mam żadnego wnuka.

— To wasza wola. Darujcie Wojciechowi...

— Nie darowuję¹⁰⁹ nigdy! — przerwał ostro starzec.

Hieronim zamilkł. Sprawa była zakończona bez apelacji.

Pan Polikarp wstał i zadzwonił.

— Śniadanie tutaj! — rozkazał lakonicznie.

Student był rad¹¹⁰ z tej dywersji. Rozmowa się rwała co chwila, po raz pierwszy w życiu brakło mu konceptu i werwy; dziad mu — pomimo woli — imponował.

Dla dodania sobie rezonu¹¹¹ wstał i podszedł do okna, aby wyrzucić na ogród; nie śmiał nawet zapalić papierosa.

— Dziad zupełnie samotny — zauważył po chwili.

— Osamotnienie jest właściwością starości — odparł z wolna zagadnięty — ja zresztą nie znoszę towarzystwa. Ludzie nie zapełniają życia, wnoszą w nie tylko chaos.

— Są różni, można wybierać. Samemu trudno wytrzymać. Nie wszyscy są lekko-myślnymi młodzikami, bez sądu i rozważli!

Znów zaległo milczenie.

— Czy myślisz u mnie spędzić wakacje? — zagadnął nagle stary, rzucając w stronę wnuka przelotne spojrzenie.

— Broń Boże! Jakżebyś śmiał! Nie lubicie ludzi, a musielibyście patrzeć na mnie i rozmawiać. Przybyłem, boście mnie wzywali przed rokiem, i myślałem, że mi się należy prosić za brata.

— Dla siebie nie masz żadnej prośby?

— Nie, to jest... miałbym może...

Starzec obrócił się frontem do niego — był ciekaw.

— Kiedy miałbyś, to mów! Nie słuchałeś mnie nigdy, może ja cię posłucham!

— Chciałbym przewieźć tu, do grobowca, zwłoki matki; jeśli dziad pozwoli, będę mu bardzo wdzięczny!

— Nie, nie pozwolę! Matka twoja wyrzekła się tego domu i rodziny; przez bunt przeciw mej władzy straciła prawo leżeć wśród moich przodków i dzieci.

— Błogosławię ją za ten bunt i wolę. Zrobiła mnie człowiekiem; umarła jak święta. Nie mówcie mi nic na nią, dość odmowy, nie poproszę was o nic więcej.

— Nigdy? — zapytał z naciskiem starzec.

— Nigdy! Jak ona, tak i ja nie mam rodziny i domu i o prawa się moje nie upomnę. Wykleście nas oboje, jak zbrodniarzy. Za co? Za to, że ona mnie kochała, a ja, że pracowałem, jak mnie nauczyła, bez pomocy. Szpiegi dziada nie potrafią na mnie znaleźć nic nieszlachetnego, wstydu nie zrobiłem nazwisku. I za to cierpię od was! Jeśli mnie dziad sprowadził, by ranić i naigrawać się z tego, co czczę, to mogę was opuścić. Nie trzeba mi ani złota, ani łask!

Starzec słuchał go zimno, obojętnie.

— Nie dostaniesz ani złota, ani łask — odparł powoli — i możesz być przekonany, że nie przez czułą troskliwość szpiegowałem cię dotąd i szpiegować będę nadal. Potrzebny mi jesteś jak pion na szachownicy i co zechcę, zrobię z tobą.

— Ze mną? Ha, ha! — chłopiec zaśmiał się szyderczo. — Dziadowi się to dotąd tak udawało.

— Skądże, błźnie, możesz wiedzieć, czy mi się udawało? Woskiem jesteś w moich rękach, mówię ci!

— To dobre i wcale dla mnie nowe! Dziad widocznie niewiele wymaga!

— Owszem, bardzo wiele!

Podczas tej rozmowy służba wniosła śniadanie. Po ostatniej odpowiedzi pan Polikarp ruchem zaprosił młodzieńca do stołu. Sam ledwie tknął jadła, obserwował swego gościa i milczał.

¹⁰⁹Nie darowuję (daw.) — dziś popr.: nie darowuję. [przypis edytorski]

¹¹⁰rad (daw.) — zadowolony; chętny, przychylny. [przypis edytorski]

¹¹¹rezon (z fr.) — pewność siebie, śmiałość. [przypis edytorski]

Skończywszy, chłopiec się skłonił i powrócił na swe obserwacyjne stanowisko, do okna.

Gospodarz domu dawał lokajowi krótkie rozkazy.

— Możesz ciekawy mych bogactw? — zagadnął, gdy się służący oddalił. — Przejdziemy się trochę!

— Nie ocenię rolnych bogactw, bo nie mam o wsi najmniejszego pojęcia, ale przejść się, to i owszem.

Poszli tedy szpalerami ogrodu na łąki i pola, a wracali przez folwarczne dziedzińce.

— Czy znasz się choć trochę na maszynach? — spytał pan Polikarp, stając u drzwi stodoły.

— Jakże? Przecież to mój fach. Wziąłem niedawno huk pieniędzy za projekt pompy.

— No, to mi zreperuj młocarnię!

— Z największą przyjemnością. A gdzie ten defektowy¹¹² okaz?

Było to jakieś przedpotopowe cudo, sklecone z belek, klekocące, niesforne, odmawiające posłuszeństwa.

— Arko Przymierza¹¹³! — śmiał się chłopiec, drapiąc się po kołach i wałkach, zaglądając we wszystkie szczeliny. — Toż ona pamięta patriarchów¹¹⁴! Czemu dziad nie kupi maszyny nowego systemu, lekkiej i małej? Tę najlepiej byłoby podarować na opał lub do archeologicznego muzeum!

— Więc nie potrafisz zreperować?

— I owszem, ale to praca na kilka tygodni i bardzo nieprodukcyjna¹¹⁵.

— Ano, to zabawisz parę tygodni. Co do korzyści, to już moja rzecz. Cóż chcesz za robotę?

— Ależ nic, to nie warte wzmianki. Nie jestem rzemieślnikiem.

— Jednak brałeś pieniądze za tę tam pompę. Dam ci to, com obiecywał mechanikowi: sto rubli i dwóch cieśli do pomocy. Przy tym utrzymanie.

Chłopiec śmiechem przyjął umowę. Pozostał w Tepeńcu dla tej ważnej przyczyny i reperował starannie ten zmurszały zabytek przeszłości.

Natura jego była jeszcze po trosze dziecięca. Bawiło go to zajęcie. Śpiewał, gwizdał, komenderował majstrom, często sam się brał do dzieła. Uwalniało go to od pobytu z dziadem, którego widywał tylko chwilowo, a nie rozmawiał prawie nigdy.

Starzec niekiedy wstępował do stodoły, opierał się obu rękami na belce i obserwował wnuka spod nawisłych, siwych brwi. O czym myślał wtedy? Zapewne o swoich skarbach.

Czasem o zmroku masztalerz¹¹⁶ podawał chłopcu pysznego araba do konnej przejażdżki; czasem rybacy zapraszali go na polów po jeziorach; czasem nadleśny¹¹⁷ przychodził z propozycją polowania.

Pan Polikarp ich wysyłał, sam nie zaproponował nigdy, a chłopiec, choć lubił to wszystko, nie prosił także. Po paru tygodniach swobody, dostatków i rozrywek wiejskich zateęsknił za towarzystwem, za przyjacielem, za życiem studenckim.

Wyhasał się konno, nastrzelał mnóstwo zwierzyny, zwiedził okoliczne lasy i pola, dokuczyła mu samotność, cisza i spokój. Prypeć wydawała mu się kałużą, okolica pustynią, dziad wawelowym¹¹⁸ smokiem. Napędzał¹¹⁹ majstrów, jak mógł.

Wtem pewnego wieczora wręczono mu depeszę od Żabby. Zbladł, przeczytawszy podpis. Nie lada bieda napędziła flegmatyka do elektrycznego pośrednictwa.

„Dziecko chore, przyjeżdżaj natychmiast, bo straciłem nadzieję” — przeczytał.

Skoczył do pałacu i wpadł jak bomba do gabinetu dziada.

— Muszę jechać dzisiaj! — zawołał zdyszany.

Choroba, Bogactwo,
Szantaż

¹¹²defektowy (daw.) — mający defekt, usterkę. [przypis edytorski]

¹¹³Arka Przymierza — obita złotem skrzynia, która stanowiła najważniejszy przedmiot w kulcie religijnym staroż. Izraelitów; przechowywano w niej kamienne tablice z przykazaniami, otrzymane przez Mojżesza na górze Synaj. [przypis edytorski]

¹¹⁴patriarcha — głowa rodu; w Biblii: jeden z legendarnych przodków Izraela, np. Abraham, Izaak, Jakub. [przypis edytorski]

¹¹⁵nieprodukcyjny (daw.) — bezproduktywny, nie przynoszący korzyści. [przypis edytorski]

¹¹⁶masztalerz — starszy stajenny mający w dworskich stajniach nadzór nad służbą i końmi. [przypis edytorski]

¹¹⁷nadleśny (daw.) — dziś popr.: nadleśniczy, starszy leśniczy. [przypis edytorski]

¹¹⁸wawelowy — dziś popr.: wawelski. [przypis edytorski]

¹¹⁹napędzać — tu: popędzać, przynaglać. [przypis edytorski]

— Tak? Skończyłeś robotę? — spytał starzec zimno.

— Ej, co mi tam robota! Muszę wracać! Dziad daruje, ale to nie cierpi zwłoki!

— A co mi tam do twojej zwłoki? Jak złożysz maszynę, to możesz sobie jechać, dokąd chcesz. Pierwej nie!

— Maszyna może poczekać, wrócę ją dokończyć!

Starzec wstał, zatrzymał go za ramię.

— Słuchaj i wybieraj! Jeśli zostaniesz, wszystko, co mam, twoje będzie, jeśli odjedziesz, wyrzekam się ciebie; choćbyś umarł z głodu, nie dam ci chleba kawałka, zginiesz! No, wybieraj — raz ostatni podaję ci rękę!

— Dziękuję dziadowi! Skarby wasze to niewola. Macie zresztą dwóch wnuków, nie możecie krzywdzić Wojciecha, a ja nie chcę niesprawiedliwości!

— Więc odrzucasz!

— W takich warunkach odrzucam.

— A więc giń! — krzyknął starzec, odtrącając go od siebie. — Idź mi z oczu i abyś nie śmiał wspominać, żeś moim wnukiem.

Hieronim pobladł śmiertelnie.

— Nie zrobię wam tego honoru! Do piekła prędzej pójde po pomoc niż do was! Niech was dławią skarby i pycha.

Drzwi się za nim zamknęły. Pan Polikarp słuchał przez chwilę odgłosu kroków, potem usiadł przy biurku, sięgnął po wielką rachunkową księgę i zadzwonił.

Lokaj zjawił się natychmiast.

— Bazylego! — rozkazał pan krótko.

Twarcz jego uspokoiła się zupełnie. Nie było na niej śladu obrazy i gniewu. Schylił głowę nad księgą i pisał, nie zważając, że drzwi rozwarły się znowu.

Gdy skończył, podniósł oczy.

W progu stał wezwany, sztywny, nieruchomy, milczący. Hieronim byłby poznał tę figurę. Był to ten sam pół chłop, pół mieszczanin, który mu towarzyszył na statku.

— Pojechał? — spytał lakonicznie pan.

— Poszedł — odparł podobnie¹²⁰ sługa.

— Możesz i ty wracać. Wszystko dobrze. Pieniądze ma?

— Ma!

— Oto są dla ciebie. Pilnujże starannie i nie rób na markach oszczędności. Dziecko ciężko chore?

— Szkarlatyna, miałem wczoraj wiadomość.

— Przez depezę, to dobrze. Rad jestem z ciebie! Tamten wyjechał za granicę?

— Do Paryża. Szczepan jest z nim.

— Nic już Szczepan nie pomoże. Skończone! Ty mi tego strzeż, Bazyli, nie przemilcz niczego!

— Złego nie znajdę, chyba skłamię!

— To dopiero początek. Przyślij mi zaraz swój adres, skoro wrócę do Petersburga. Będziesz miał trudną robotę!

— Na rozkazy pańskie!

Człowiek się skłonił głęboko, zgarnął pieniądze i wyszedł, cofając się do drzwi.

Nad Tepeńcem zaległa znów ponura cisza. Nie słychać było śmiechu i śpiewu chłopca; młocarnia, na wpół skończona, sterczała jak szkielet, a pyszny wierzchowy arab na próżno grzebał nogą, czekając jeźdźcy. Hieronim był daleko. Spieszył, jak mógł, do małej miłośnicy rybackiej nad Bałtykiem, gdzie Żabba z Bronką i „panią Dulską” spędzali wakacje. Po tygodniu, nad wieczór¹²¹, dobił do celu, niewyspany, głodny, upadając ze zmęczenia.

Na progu domostwa zetknął się z przyjacielem, aż się zachwiali obydwaj.

— Żyje dziecko? — huknął Białopiotrowicz.

Żabba, nim odpowiedział, pomacał swój nos, który przy starciu najwięcej ucierpiał.

— A to zawsze tak, z twojej gorączki! — zamruczał.

Hieronim odtrącił go bez ceremonii na bok i poszedł dalej. W pierwszym pokoju „pani Dulska” mieszała jakąś miksturę. Na jego widok złożyła ręce jak do modlitwy.

¹²⁰podobnie — tu: podobnie (tj. również lakonicznie). [przypis edytorski]

¹²¹nad wieczór (daw.) — dziś: pod wieczór. [przypis edytorski]

— Dzień dobry pani! Jakże Bronia?

Na dźwięk tych paru słów zdumiona stara panna zdołała oprzytomnieć. Srebrny głosik dziecięcy rozległ się z sąsiedniej izby.

— Panie, panie, ja tutaj! Proszę przyjść, bo mi wstać nie pozwalają!

Hieronim poskoczył. Dziecko z pościeli wyciągnęło do niego rączkę, wstało na wpół i przytuliło mu się do piersi, zdyszane, szczęśliwe, obejmując go z całych sił za szyję.

Cień z niej został przezroczysty prawie, płakała z radości i dotykała rączkami włosów, twarzy, odzienia, jakby wątpiła, że to on.

— Cóż to, Broniu, gdzieżeś napytała tej biedy? — zagadnął, gładząc ją po główce. Patrzył na nią całym sercem, uśmiechnięty i uspokojony.

— W całej wiosce grasowała szkarlatyna — odparła „pani Dulska”, podając jej lekarstwo.

— Czemużeś nie doniósł mi zaraz? — spytał Hieronim Żabkę, który wchodził właśnie, a jeszcze tarł nos.

— Wybierałem się napisać — odparł flegmatyk.

— Ale co?

— Alem zapomniał, bo dziecko było uparte, nieposłuszne, złe. Mieliliśmy z cicią koło niej tyle roboty co przy dwudziestu pacjentach.

— Wiesz — ozwała się Bronia, a oczy jej nagle zabłysły — pani chciała mnie wybić¹²².

— Czemuż nie wybiła? — śmiał się Hieronim.

— On nie pozwolił! — odparła poważnie, wskazując na Żabkę. — Za to go kocham i słuchałam potem. Nikt nie ma prawa mnie bić, nikt!

— Doprawdy? Nawet i mnie nie wolno?

Spojrzała mu zdziwiona w oczy, myślała chwilę.

— Nie, tatuś mnie nie bił, to i ty nie będziesz. A gdybyś kiedy wybił, to... — zawahała się chwilę, poczerwieniała, potem schowała twarz na jego piersi i zamilkła.

— To co? — badał ubawiony. — Tobys mnie pewnie pokasała?

— Nie, ale uciekłabym!

— Wiem, masz do dezercji lekkie nogi! Tylko ostrożnie, bym cię nie złapał, bo odpokutujesz ciężko!

— Po co jej gadać takie rzeczy i straszyć bez potrzeby — zamruczał Żabba. — Do stanie gorączki. Ledwie ją i tak uratowaliśmy. Ty bo masz dziwną ochotę do drażnienia.

— A ty do gderania! Każ mi dać co jeść i gdzie spać, bom bez sił prawie. Czy cię główka boli, dziecko? — dodał dotykając rozpalonej skroni.

— Et, kaprysy! — wmieszała się stara ciotka. — Pan ją rozpieścił bezmiernie, nauczył grymasów! Czy kto słyszał, żeby taki drobiazg śmiał się obrażać za każde słowo, słuchał tylko tych, którzy się jej podobają, robił, co chce, i rezonował¹²³ ze starszymi? Józef nie śpi ani jednej nocy od dwóch tygodni, bo ona chce, żeby jej coś opowiadał; ja znoszę miny tej błaznicy, jakby jakiej księżniczki, a pan gotów trzymać ją tak na ręku do rana! Et, to już za wiele!

— Pewnie, że za wiele cioci skarg! — ujął się Żabba. — Choremu trzeba dogadzać. Niech żyje tylko. Wiesz, Ruciu, mnie się ciągle zdawało, że to Wandzia. Pamiętasz?

Hieronim ucałował dziecko w czoło, położył je, okrył i wyszedł, przeprowadzony łzawym wzrokiem.

Pomimo zmęczenia długo w noc rozmawiał z przyjacielem. Żabba, zwiesiwszy długi nos nad szklanką piwa, słuchał, myślał i milczał.

— Jakże ci się dziadunio podoba? — zagadnął Hieronim, skończywszy opowieść. — Milutki, co? Ani słowa!

Litwin wypił zawartość swej szklanki, skrzywił się i głowę pokiwał.

— Podoba mi się bardzo — odparł.

— Z czego, bąkało.

— Ano ze wszystkiego. On jest wielki uczony — robi próby *in anima vili*¹²⁴!

— Cóż to, ja mam być psem czy królikiem?

¹²²wybić — tu: sprawić lanie, zbić. [przypis edytorski]

¹²³rezonować — wypowiadać się z dużą pewnością siebie. [przypis edytorski]

¹²⁴*in anima vili* (łac.: na duszy lichej) — na lichej istocie, o doświadczeniach wykonywanych na zwierzętach. [przypis edytorski]

— I morskie świnki biorą do tych prób.
— No, więc coś z tego?
— A nic. Zobaczymy, jak wyda dzieło.
— Et, głupis, Żabba! Co do mnie, rad jestem, że się wreszcie odczepilem od niego!
— To dopiero zaczepka, a nie odczepka — wygłosił patetycznie Litwin.
— Resztę mózgu morze ci wypłukało ze łba! Gadasz jak wyrocznia, dwuznacznikami!
Chodźmy spać!

— Zobaczymy, czy dziecko spokojne — poprawił Żabba.
Dziecko miało trochę gorączki. Gdy weszli po cichu, usłyszeli, jak mówiła w półsennie do siebie:

— Żebym miała czarne perełki, tobym zrobiła i oczy; z chleba nie można; żeby dużo, dużo chleba, toby był cały człowiek albo koń — taki duży!

— O figurkach swoich myśli — szepnął Hieronim.

— Aha, lepiła tu przed chorobą twój wizerunek z chleba na prezent.

Perełek na oczy ciągle się napierała. Jak wyzdrowieje, trzeba jej zacząć dawać lekcje rysunku.

Po chwili mała przestała majaczyć, oddech się uspokoił; koledzy wysunęli się niepostrzeżenie. Byli o nią spokojni, a nie wiadomo, który się czuł więcej szczęśliwym jej życiem.

III. PUSTKA

Minęło lato. Znow w ciasnym petersburskim mieszkanku zebrało się pracowite grono. Co dzień rano dwóch młodych ludzi schodziło na śnieżną ulicę, eskortując małą dziewczynkę z tornistrem książek na rękę. Doprowadzali ją do gimnazjum, a o zmroku zabierali do domu. Spieszyli się bardzo, zziębnięci wszyscy troje, głodni i zmęczeni. Mniej śmiechu było wieczorami, bo Hieronim wracał późno z prywatnych lekcji, odrabiał z Bronią jutrzejsze zadania, pomagał Żabbie, sam pracował więcej.

Przy lampie siedzieli we troje, zatopieni w nauce. Dziecko zbladło, spoważniało, pozerowało wiedzę zajadle, podnosząc niekiedy z niemą prośbą oczy na przyjaciela, którego uśmiech, zawsze jasny, dodawał jej otuchy. Wówczas pochylał się ku niej i cierpliwie tłumaczył trudną kwestię, szepcząc, by nie przerywać skupienia kaszłacemu Żabbie.

A Żabba kaszłał nieustannie. Napadło go to z pierwszymi mrozami i nie chciało opuścić pomimo ziółek ciotki. Na inną kurację, a choćby na kilkutygodniowy wypoczynek, nie było środków pieniężnych i sposobu przy małych zdolnościach biedaka.

Ślęcząc nocami nad bibułą, mazał się, sechł i kaszłał. Za każdym cięższym atakiem czoło Hieronima pokrywała chmura. Znajomy student medycyny mówił mu, że na to jest jeden ratunek: klimat i spokój, a on, choć się zabijał pracą, nie mógł tego zrobić przyjacielowi.

Więc coraz częściej na twarz wesołego chłopca występowały cienie, coraz mniej się śmiał, coraz rzadziej żartował z „panią Dułską” i swawolił z Bronią. Z Żabką już się nigdy nie drażnił.

Życie upominało się o swe prawa nad niefrasobliwą, śmiałą a serdeczną duszą sieroty; roztaczało wokół niego ponure mgły, rzucało na silne barki coraz to nowe ciężary.

Nie stało¹²⁵ mu czasu na swawolę i wytchnienie, musiał pracować na dwoje teraz; a gdy, pomimo trudu, odzywała się ochota do żartu i gawędy, to ją zabijał kaszel Żabby, krótki, suchy, złowieszczy. Chłopiec zwieszał głowę.

Bronia była mu jedyną otuchą i pociechą w życiu, przywiązywał się do niej z dnia na dzień coraz silniej, poznał, jak drogą mu była po tym strasznym niepokoju, gdy ją mógł utracić; odtąd strzegł jej jak oka i nie opuszczał nigdy.

Rzadkie wolne chwile i święta spędzał w domu z nią, wypytując o koleżanki i stopnie klasowe, przeglądając rysunki, pomagając lepić figurki.

Koledzy śmiali się z niego. Żabba gderał, ciotka ruszała ramionami, tylko dziecko dziękowało pieśczętą, cieszyło się z owych chwil na tydzień przedtem i to go zadowalało.

Pewnego dnia, wychodząc z instytutu, Żabba rozminął się z Hieronimem. Tłum kolegów ich rozdzielił i Litwin sam ruszył ku domowi.

¹²⁵stać (daw.) — wystarczać. [przypis edytorski]

Przypomniawszy sobie, że przyjaciel miał lekcje na mieście i obiecał wrócić późno, więc zawrócił w stronę gimnazjum po Bronię.

Przed drzwiami przybytku wiedzy było pusto. Dziewczęta już się rozpierzchyły do domu, na całe dwa tygodnie. Była to właśnie sobota przed świętami Bożego Narodzenia. Żabba wstąpił do znajomego stróża, u którego Bronia czekała czasem na przybycie opiekunów.

— Poszła już — objaśnił stróż.

— Sama?

— Nie widziałem. Wyszedłem na miasto, a kiedym wrócił, nie zastałem jej. Będzie temu pół godziny.

Litwin trochę się zaniepokoił, ale wnet pomyślał, że może Rucio go wyprzedził i wziął dziewczynkę do sklepu farb. Od miesiąca marzyła o malowaniu.

Poszedł do domu na spóźniony obiad. W mieszkaniu ciotka była sama, drzemiąca nad pończochą.

— A gdzie to Bronia? — zagadnął.

— Nie ma jeszcze.

— A bo i w gimnazjum nie ma!

— Znajdzie się. Nie twój kłopot. Jedz spokojnie. Coraz trudniej zebrać was na obiad!

Litwin umilkł, ale co chwila był niespokojniejszy. Gdy skończył, zamiast wypocząć, chodził od okna do okna i coś mruczał. Minęło parę godzin.

— Czy to pan Hieronim dziś nie przyjdzie? — zagadnęła ciotka frasobliwie¹²⁶.

— Zaraz będzie. Poszedł na lekcje.

Żabba zapalił lampę w swojej izdebce, ale czytać nie mógł; nasłuchiwał.

Nareszcie rozległy się kroki na schodach; Hieronim wszedł, ale sam.

— Gdzie Bronia? — zawołał Litwin.

— Jak to, gdzie? Nie chodziłeś po nią?

— Owszem, ale mi powiedziano, że ty zabrałeś.

— Ja? Wszakem ci mówiłem, że dziś nie wrócę, aż wieczorem. Byłem na drugim końcu miasta.

— Nie rozumiem w takim razie! Dziecka nie było u stróża, gdym zaszedł, i dotąd nie wróciła.

Hieronim zbłądził jak ściana.

— Pewnie poszła sama i gdzieś zabłądziła! Gwałtu, jeszcze ją konie zaturują! Chodźmy szukać!

Poszli i pomimo trzaskającego mrozu szukali wytrwale do późnej nocy. Ciotka darmo ich czekała, nie pojmując nieakuratności¹²⁷.

Wrócili wreszcie bez tchu i sił — bez dziecka. Żabba opowiadał o nieszczęściu ciotce, Hieronim padł na łóżko i płakał.

Nazajutrz cały instytut wiedział o zniknięciu „żony” Białopiotrowicza, wiedziała policja, dorożkarze, koleżanki i profesorowie, wiedziała cała falanga¹²⁸ młodzieży.

Przyjaciele nie jedli, nie spali, nie nocowali nawet w domu, szukali, nie szczędząc pieniędzy, prób i starań. Daremnie!

Daremnie Rucio zwiedzał najczarniejsze stołeczne nory, daremnie policja rozesłała swoich agentów, daremnie koledzy szperali każdy z osobna.

Dziecko zginęło jak ziarno piasku na pustyni, bez śladu, bez wieści; została po nim garstka rupieci, kilka zabawek, figurek z chleba, rysunków i straszna pustka dla dwóch młodych, co po dwutygodniowych poszukiwaniach, straciwszy resztę nadziei, wracali o zmroku, milcząc, do domu.

Nie tknęli jadła i aby uniknąć ciekawości i utyskiwań ciotki, poszli wprost do swej stancjki.

Nazajutrz upływał termin wakacji świątecznych; zapalili lampę i wzięli się do nauki. Żaden nie myślał o kursach. Myśleli o ciemnej główce, co tyle miesięcy, pochylana nad

¹²⁶frasobliwie (daw., gw.) — martwić się. [przypis edytorski]

¹²⁷nieakuratność (daw.) — niepunktualność. [przypis edytorski]

¹²⁸falanga — w staroż. Grecji zwarty szyk ciężkozbrojnej piechoty; dziś przen.: zbity, zwarty szereg ludzi; tu: gromada. [przypis edytorski]

stołem, towarzyszyła im ochoczo; pomyśleli o jej srebrzystym śmiechu, co rozrywał im suche formuły, o myślących, serdecznych oczętach i drobnej postaci dziecka.

Na stole wały się jej zeszyty i książek kilka; zda się, że wejdzie za chwilę, przytuli się do Hieronima, gwarząc lub wydając lekcję, albo usiądzie koło Żabby i prosić będzie o ciekawą, straszną historię.

Po długim milczeniu obydwaj podnieśli jednocześnie głowy, spojrzeli sobie wzajem w oczy i otarli parę natrętnych łez. Tracili jedyną radość w życiu.

Tęj samej nocy Żabba, wyczerpany ostatecznie, dostał pierwszego krwotoku i naza-jutrz leżał bez sił, blade, zestarzały o całe lata. Hieronim poszedł sam na kursy i lekcje.

Coraz czarniej robiło się na horyzoncie biedaka. Ze wszech stron opadało go życie — owo istotne, ciężkie, strasne jak moc piekielna; zabierało mu ufność młodości, wiarę w swe własne siły, pogodę duszy. Bez przerwy, bez odetchnienia spadały nań troski i bóle, zawody i choroby; nieszczęście uwzięło się, by go podeptać, zdruzgotać, zniszczyć.

Borykał się z dołą, jak mógł, opędał się od mar złowieszczych, co go i we śnie prze-śladowały, pracował, zameczał się, mozolił.

Była jednak troska, której praca nie mogła zwalczyć, dla której nie było ulgi — tro-ską tą był Żabba. Choroba piersiowa, dawna, zwalczana młodością, tajona może długo, podminowała wreszcie organizm, powaliła go, jak robak wali stuletnie sosny.

Od owego pierwszego krwotoku już nie wrócił do dawnych sił, choć po kilku dniach zaczął znów chodzić na kursy i pracować wieczorami.

Była to już daremna praca, były to już kursy bez przyszłości; wyglądał, jakby go śmierć naznaczyła swym porządkowym numerem, już bliskim. Kto wie, może on to sam widział, choć milczał po swojemu, skulony nad pracą, to trzęsąc się z chłodu, to dysząc z we-wnętrznego żaru; może jego krótkowidzące oczy widziały dalej niż reszta ludzi, gdy leżąc bezsenne w nocy, patrzył błędnie przed siebie.

Nigdy się nie skarżył, nigdy — ani na ból, ani na słabość, ani na swą młodość straconą. Był spokojny, pogodny, cichy jak zawsze.

Kto wie, może się mamił nadzieją.

Hieronima na myśl o przyjacielu dławiły łzy; nie mógł patrzeć w jego wpadłe¹²⁹ oczy, słuchać jego ciężkiego oddechu. Uciekał na miasto, sprowadzał doktorów, znosił, jakie mógł, przysmaki. Doktorowie mówili: „Powietrze”, inaczej petersburska wiosna go weź-mie, nie znieśie podmuchów Ładogi; dawali jakieś półśrodki, które nie przynosiły żadnej ulgi i odchodzili, zabierając ostatni grosz studenta. Żabba mruczał niechętnie na te od-wiedzany.

— Dałbyś spokój. Jak zdam egzaminy, to odpocniemy. To mi przejdzie. Głupstwo! Jakiś ty zawsze niecierpliwy, Ruciu; chciałbyś z chorobą rozprawić się w trzy słowa. Trzeba mieć cierpliwość i czekać.

— Na co czekać? — rzucił się zrozpaczony. — Śmierci?

— Na wszystko trzeba czekać — odparł Litwin spokojnie, ostrząc ołówek bez przerwy i przykrości. — Po kolei wszystko przejdzie. A jak śmierć, to co?

Hieronim zagryzł wargi, by nie jęknąć.

— Jak śmierć, to koniec! — wyszeptał, dławiąc się łzami.

— A jak koniec, to co? — ciągnął flegmatycznie Żabba, jakby mówili o najobojet-niejszym przedmiocie. — Koniec to dobra rzecz. Od dzieciństwa koniec nas nęci, kończyć napędzają; my sami — czyśmy kiedy przestali marzyć o końcu? W każdej klasie gimna-zjum, na każdym kursie, zawsze wzdychamy, żeby też prędzej skończyć. Nie tak?

— Wcale nie tak! — mruknął Hieronim. — Nie wzdycham wcale, żeby się rozstać z tobą. Ty to nie masz czucia i nerwów, tobie wszystko jedno, żyć czy umrzeć, zostać ze mną czy pozostawić mnie samego na świecie! Jak na złość, nie chcesz jeść, o co cię proszę, ani przestać chodzić do instytutu. Ty byś rad skończyć, wierzę!

Żabba umilkł pod gradem zarzutów. Była to jego zwykła taktyka; upór swój bezmier-ny krył pod tym spokojnym milczeniem. Przekonać go i uprosić nie było sposobu.

A Hieronim dzień i noc myślał o tym dobrotczynnym powietrzu, które miało wrócić przyjacielowi życie; myślał, gryzł się, posępniał, przeklinał biedę.

Choroba

Śmierć

¹²⁹wpadłe oczy — dziś: zapadłe a. zapadnięte oczy. [przypis edytorski]

Ludzie z upragnieniem czekali wiosny, on by ją rad był odsunąć na lata, wykreślić z kalendarza; wiosna nie niosła mu odrodzenia i słońca — niosła mu śmierć i zgubę.

Grosz po groszu, oszczędzając bezmiernie, nic prawie nie jedząc, nie śpiąc, chodząc prawie w łachmanach, zebrał sześćdziesiąt rubli. Więcej nie mógł.

A wiosna nadchodziła tak szybko, jak nigdy, a Żabba sechł w oczach.

Stara ciotka miała coraz częściej zapłakane oczy, szyla coś nocami. Gdy się zeszli z Hieronimem, wdychali oboje. I ona była biedna. Żyła ze studentów, a to dość powiedzieć w Petersburgu, a jednak i ona myślała o tym wyjeździe, i ona zbierała grosz do grosza, równie z trudnością jak Białopiotrowicz.

Na spółkę mieli sto rubli.

Pewnego wieczora, w marcu, Hieronim zastał w mieszkaniu awizację¹³⁰ dla siebie na osiemdziesiąt rubli.

— Co to? skąd to? — pytał Żabby.

— Z poczty — odparł mruk.

— Któż mi może przysyłać pieniądze?

— Zobaczysz, jak odbierzesz.

Chłopiec pobiegł, ile miał tchu. W biurze, przy gazowym płomyku, przeczytał, co następuje:

„Jesteś marnotrawca i próżniak. Zrobiłeś mi kłopot z maszyną; majster wziął za jej ustawienie 20 rubli, odrzucam to od należnej ci sumy, a resztę odsyłam, wedle umowy. Drugi raz za podobne zerwanie stracisz całą zapłatę, jako karę za niesumienność. Twój dziad Polikarp Białopiotrowicz”.

Hieronim jak huragan wpadł do przyjaciela.

— Józef, jedziesz jutro! — krzyknął.

— Ja? Dokąd?

— Do Krymu! Leczyć się! Mam pieniądze!

— Jakie pieniądze? Jaki Krym? — Żabba wytrzeszczył oczy.

— Krym jest jeden! A pieniądze masz!

— Et, durzysz mi głowę. Co mi tam Krym! Nie chcę!

— Józef!

Litwin zatkał uszy dłońmi, zanurzył nos w książkę. Wyglądał jak uosobienie uporów i zaciętości.

Ale Hieronim na nic już nie zważał. Książkę cisnął w kąt, przyjaciela wziął obu rękami za głowę, przypuścił szturm do mruka.

— Bracie! Zlituj się nade mną, jeśli nie nad sobą! Daj mi tę jedną pociechę, żebym był o ciebie spokojny, żebym ciebie miał jednego! Toż ja sierota, ni domu, ni łomu¹³¹, ani duszy rodzonej nigdzie. Tyś mi jeden i bratem, i rodziną. Tyle lat byliśmy razem, cóżem ci zawinił, że samochcą¹³² chcesz ginąć i mnie rzucać? Było nam dobrze razem. Życie tak przeżyjemy. Józik, mój ty drogi, kochany, serdeczny! Zrób mi tę łaskę, jedź! Da Bóg, poprawisz się, dopędzisz te podłe kursy! Józik, nie upieraj się, zlituj się nade mną! żebym mógł w biedzie choć ciebie mieć zdrowego!

Głowa Litwina szamotała się zrazu energicznie w objęciach przyjaciela, aż mu spadły okulary, potem uspokoiła się trochę, odwracał ją tylko, by mu Hieronim nie mógł spojrzeć w oczy, w końcu skrzywił się, zmarszczył i zaczął burczeć.

Student odetchnął. Litwin, gdy odzyskiwał mowę, tracił upór, można było trafić do jego duszy.

— Rozdepczesz okulary — mruczał. — Już trzecia para w tym roku z twojej gorączki.

— Bierz diabli okulary! Pojedziesz, Józefie? — pytał chłopiec z serdeczną prośbą w głosie.

— Nie wiedzieć po co! Zawsze ci się głupstw zachciewa. Skąd wzięłeś pieniądze?

— Dziad przysłał. Ustawiałem mu młocarnię latem.

— Nie kłamiesz?

¹³⁰awizacja — awizo, pisemne powiadomienie o przesyłce pocztowej do odebrania. [przypis edytorski]

¹³¹ni domu, ni łomu — wyrażenie przysłowiowe; łom (daw.): gruzowisko. [przypis edytorski]

¹³²samochć (daw.) — z własnej woli. [przypis edytorski]

— A cóż, myślisz, że nie potrafię złożyć maszyny? Żebyś ją widział, jaka głupia!
 — Et, bredzisz. Pewnieś krwią i potem zebrał pieniądze.
 — Anim sobie na nie i palca nie skaleczył. Jedziesz, Józik?
 — Sam — nie chcę!
 — A jakże?
 — Z tobą. Inaczej nie, nie!
 — Ano, to pojedę i ja! Dziękuję ci, bracie!
 Uściskał Litwina z całych sił.
 — Nie zaduś mnie! — burczał Żabba, wykręcając się, by kolega nie zobaczył łez, które mu się do oczu cisnęły. — Ot, lepiej podnieś okulary! Ja ci mówię, że rozdepcesz! Trzecia para!

Hieronim był już u ciotki z radosną nowiną.

Nazajutrz wyjechali na południe. Stara ciotka pobłogosławiła obu, kazała pisać często, płakała, dopóki pociąg nie zniknął jej z oczu. Wróciła ze ściśniętym sercem do domu.

Praca i jej rozrywała smutne myśli, zresztą pierwsze listy Żabby i Hieronima pokrzepiły otuchę. Przez miesiąc listy szły regularnie. Chory miał się lepiej; Hieronim znalazł jakieś zajęcie, zarabiał i tam na życie. Pisali o kwitnących sadach, o morzu pogodnym, o bogatym kraju, obiecywali wrócić po wakacjach. Staruszka była weselsza. Potem nagle, w połowie lata, urwały się wieści.

Tydzień, dwa miesiące — ani słowa; pisała — żadnej odpowiedzi, wysłała depeszę — bez skutku.

Studenteria zaczęła wracać do stolicy. Biednej staruszce zdawało się co dzień, że i oni wrócą z innymi. Co dzień wyglądała, słuchała znajomego kroku na schodach, cieszyła się myślą, że może listy zaginęły lub może nie pisali o powrocie, chcąc jej zrobić niespodziankę.

Niespodziankę, ha! Tak, niespodzianką była sina koperta, którą jej wręczył posłaniec z telegrafu pewnego wieczora, i niespodzianką krótka wiadomość: „Żabba umarł”.

IV. „BĄDŹ PRAWYM”

Z tumanów¹³³ mroźnej jesiennej mgły wynurzył się pociąg na dworzec petersburski. Na ławce trzeciej klasy ostatniego wagonu siedział Hieronim Białopiotrowicz, patrząc pośpiesznie na majaczące kontury stolicy.

Trudno było poznać swawolnego chłopca. Wychudł jak trzaska¹³⁴, szerniał, postarzał. Z bladej twarzy sterczały kości jak u szkieletu, wesole jasne oczy ledwie wyglądały z jam; poprzeczna bruzda przecięła czoło, na ustach osiadł smutek i powaga.

Wyjechał młodzieńcem, wracał człowiekiem; stopień dojrzałości dała mu ta ciężka szkoła, którą każdy, chcąc nie chcąc, odbyć musi — nieszczęście.

Na dalekim krymskim wybrzeżu położył do grobu jedynego przyjaciela, brata, towarzysza doli i niedoli od tylu lat, i wracał od tego grobu, przygnieciony całym ciężarem ziemi, która go na wieki z nim rozłączyła.

Za tym tumanem mgły leżało miasto, bój życiowy tam czekał samego już.

Sam nie wiedział, po co wracał i jakim cudem dobił do stolicy. Z łaski konduktorów jechał, od kilku dni nic nie jadł, w kieszeni miał dwanaście groszy — na mieszkanie, opał, światło, jedzenie i wpiśowe.

Czasami brał czoło w dłonie i chciał śmierci, czasem na myśl o Żabbie płakał, to zmarszczony ponuro myślał, że nie warto być dobrym i pracować na tym świecie; resztę czasu spędzał nieruchomy, bezmyślnie patrząc na mijane krajobrazy. Głód mu odbierał resztę siły.

Ostatni wyszedł z wagonu na dworzec. Szedł jak człowiek bez celu i bez zajęcia, popychany to tu, to tam ruchem ciżby.

Koło drzwi dworca trącił wychodzącego na peron eleganckiego panicza. Obydwaj spojrzeli na siebie i podali dłonie.

— Hieronim! Witam! Masz minę strasznie nieprzyzwoitą. Cóż to, z hulanki wracasz?

Śmierć, Przemiana,
Dorosłość

Kondycja ludzka

¹³³tuman — kłęb czegoś sypkiego (np. płatów śniegowych) lub lotnego (pary wodnej) unoszący się w powietrzu i powodujący jego nieprzejrzystość. [przypis edytorski]

¹³⁴trzaska — mały, odlupany kawałek drewna, używany zazwyczaj na podpałkę. [przypis edytorski]

— Wracam z Krymu — odparł, wchodząc z kuzynem do sali.
 — Z Krymu? Cóż tam robił?
 — Pochowałem Żabkę.
 — Jaką Żabkę? A, tego tetryka¹³⁵! No, mała szkoda! A teraz co robisz z sobą?
 — Nie wiem jeszcze.
 — Jedź ze mną! Wyrzucę cię, gdzie zechcesz. A może u mnie się zatrzymasz? Mam pół pałacu na twe rozkazy.
 — Dziękuję. Wyrzuc mnie na Sadowej!
 Przed dworcem sanki Wojciecha czekały na pana. Wsiedli obaj i ruszyli. Hieronim trząsł się w swym wytartym paltocie, kuzyn opiał się szczerze sobolami¹³⁶ i kłął klimat.
 — Cóż się dzieje z tobą? — zagadnął po chwili. — Skończyłeś kursy?
 — Nie zdałem zeszłorocznego egzaminu, straciłem stypendium i rok czasu i oto wracam.
 — Przy twych zdolnościach odzyskasz czas stracony.
 Hieronim zaśmiał się ironicznie. Co tu mogły pomóc zdolności, choćby genialne?
 — A ja, mój drogi, wypłynąłem na bystrą wodę — mówił Wojciech dalej, zapalając wonne cygaro. — Aż mi śmiech teraz, że tam bał dziada wtedy, pamiętasz! Aż mi lżej, że się go pozbył! Jestem wolny i bogaty. Trochę tu nudno w Petersburgu. Cyganki mi zbrzydły, ale latem jedziemy do Ostendy¹³⁷, nabiorę znów werniksu¹³⁸ i rozerwę się; wpadnę do Monte Carlo¹³⁹, odwiedzę Paryż. Ach, Paryż! Co to za miasto! Eden¹⁴⁰, mój drogi!
 — A żona twoja tu?
 — Tu. No, ale miodowe miesiące minęły, trzeba już świata. Nie lubimy oboje cichego życia.
 Hieronim zamilkł.
 — Nie widziałeś dziada? — zaczął Wojciech.
 — Nie.
 — Źle robisz. Zamiast biedę klepać, umizgnąłbyś¹⁴¹ się do starego, a potem, nacieszywszy się jego łaskami, naszastawszy spleśniałych pieniędzy, dałbyś kominka¹⁴², jak ja! Przewietrzyłem mu sporo dukatów! Nie rozumiem twego amatorstwa nędzy! Użyłbyś życia i nie łamałbyś głowy dla kilkudziesięciu rubli. Złóż pychę z serca i szepnij staremu słodkie słówko. To wystarczy, on cię lubi.
 — Ale ja go cierpieć nie mogę i nie zwykłem całować ręki, która karuje¹⁴³! Dam sobie sam radę.
 — To istna *idée fixe*¹⁴⁴ ta samodzielna praca. Zobaczysz, że goniąc tę marę, dostaniesz konsumpcji¹⁴⁵. Ale *à propos*¹⁴⁶ głodu, czy wiesz, że dotąd bez śniadania, a to już blisko południe. Okropność! Otóż i Sadowa. Wsiadasz? No, bywajże zdrow! Jeśli ci będę potrzebny, to się nie formalizuj¹⁴⁷. Mieszkam na Wielkiej Morskiej. Do widzenia!
 Podali sobie dłonie i Hieronim wyskoczył.

¹³⁵tetryk — człowiek zgorzkniały, zgryźliwy, zrzedliwy. [przypis edytorski]

¹³⁶sobole — tu: futro ze skórek soboli, zwierząt z rodziny łasicowatych o jedwabistej, gęstej sierści. [przypis edytorski]

¹³⁷Ostenda — miasto w płn.-zach. Belgii, nad M. Północnym; od XIX w., kiedy zaczęli spędzać w nim wakacje królowie belgijscy, stało się modnym kurortem. [przypis edytorski]

¹³⁸werniks — substancja na bazie żywicy, którą pokrywa się powierzchnię obrazów olejnych; tu przen.: połyśk. [przypis edytorski]

¹³⁹Monte Carlo — dzielnica księstwa Monako, słynna z kasyna gry (zał. 1863). [przypis edytorski]

¹⁴⁰Eden (hebr.) — biblijny rajski ogród, miejsce pierwotnej szczęśliwości. [przypis edytorski]

¹⁴¹umizgać się a. umizgiwać się — nadszakać komuś, przymilać się; zalecać się. [przypis edytorski]

¹⁴²dać kominka (daw. reg.) — dać nogę, uciec. [przypis edytorski]

¹⁴³karować (daw.) — karać (w formie wyrażającej powtarzalność). [przypis edytorski]

¹⁴⁴idée fixe (fr.) — powracająca, natrętna myśl; obsesja. [przypis edytorski]

¹⁴⁵konsumpcja a. konsumpcja (daw. med.) — choroba stopniowo trawiąca, wyniszczająca organizm; suchoty, gruźlica płuc. [przypis edytorski]

¹⁴⁶à propos (fr.) — przy sposobności, w związku z tematem. [przypis edytorski]

¹⁴⁷nie formalizuj się — nie baw się w formalności, nie przejmuj się konwenansami. [przypis edytorski]

Na Sadowej mieszkał Grocholski; spytał o niego. Don Juan¹⁴⁸ przed pół rokiem się ożenił i wyjechał do Królestwa. Chłopiec powlókł się leniwie dalej do dwóch innych kolegów, bliższych znajomych. I tam go spotkał zawód.

Jeden dostał posadę na południowych drogach, drugi też wyjechał z Petersburga i zginął.

Z każdą wieścią coraz czarniej robiło się w duszy chłopca; rok stracony wykopał mu przepaść pod stopami — koledzy się rozpierzchli, stracił pozycję i grunt.

Głód, zmęczenie i zimno odebrały mu resztę otuchy, błądził po ulicach, nie znajdując w głowie ratunku. Instynktem ściganego zwierza lub wędrownego ptaka przyszedł jednak na znaną ulicę, do starego mieszkania. Począł się mozolnie wdrapywać na schody, które lat tyle deptali z Żabką dawniej.

Ach, dawniej biegł po nich, gwizdząc, skacząc po cztery stopnie: dawniej już z daleka bystre uszy dziecka poznawały jego kroki, biegło otwierać, wołając radośnie; za drzwiami czekały go wierne serca i serdeczne powitania. Dziś włókł się leniwie, ze zwieszoną głową, dysząc, z kroplami potu na czole, a tam, za drzwiami, obcy głos nucił kuplety¹⁴⁹ z modnej operetki. Zadzwoił po chwili namysłu.

Odsunięto krzesło, ktoś szedł mu otwierać, nie przerywając śpiewu. Głos był kobiecy, bardzo ładny, i ta, co stanęła przed nim, była piękną dwudziestoletnią dziewczyną, z krótko obciętym włosom, binoklami¹⁵⁰ na nosie i piórem za uchem.

Słuszną, zgrabną, smagłej cery brunetka o wyzywającym, śmiałym spojrzeniu, o lekceważącym, roztropnym wyrazie twarzy. Studentka — miała wypisane na czole.

— *Servus!*¹⁵¹ — pozdrowiła obcego.

— Czy tu nie mieszka już panna Uziębło? — spytał Hieronim, kłaniając się lekko.

— Tu mieszkam ja, mój panie.

— Pani daruje! Wracam dziś zaledwie, a wyjeżdżając zostawiłem tu pannę Uziębło.

— Że też wy, panowie, nie możecie nawet dopilnować adresu swych kochanek! To wstyd szukać ich po mieście!

Błady uśmiech przeszedł po twarzy Hieronima na to zestawienie „pani Dulskiej” i kochanki.

— Że też wy, panie, zawsze myślicie o kochaniu! — odparł. — Panna Uziębło ma, jeśli żyje, blisko sto lat.

— Ach, tak. Byłaby mocno pogłaskana moją uwagą, ale jej tu nie ma, niestety!

— Tak, niestety! Pani mi daruje! Żegnam!

Kiwnęła mu głową i zamknęła drzwi.

Hieronimowi robiło się coraz słabiej; ciemne płatki snuły mu się przed oczyma, pot zastęgał na skroni, zaczął jednak schodzić na dół.

Na każdym stopniu ustawał, odpoczywał, chciał gwałtem stłumić słabość; przecierał oczy, oddychał z całych płuc — daremnie. Nogi się ugiwały, nieznośna niemoc ogarniała wszystkie członki, w głowie szumiała krew.

Zszedł jeszcze trochę, zachwiał się i upadł na schodach jak drewno, bez czucia. Noc go ogarnęła i chłód. Stracił przytomność.

Gdy się ocknął, był wieczór. Rozejrzał się, przetarł oczy i usiadł. Był w dawnej swej izdebce, tylko że nie stało¹⁵² dawnych sprzętów, a zamiast Żabby siedział w kącie człek jakiś i jadł z miski. W pokoju panował upał tropikalny i rozchodził się silny zapach kapusty. Student leżał na tapczanie w kącie.

— Kto tam? — zawołał, odzyskując resztę pamięci.

— Stróż, Bazylii, do usług! — odparł człek z kąta, podchodząc z miską w jednej, a łyżką w drugiej ręce.

¹⁴⁸*Don Juan* — postać literacka będąca uosobieniem kochanka; bohater sztuki Tirso de Moliny *Zwodzićiel z Sewilli i kamienny gość* (1630), następnie dramatu Moliera (*Don Juan*, 1665), opery Mozarta (*Don Juan*, 1788) i poematu dygresyjnego Georga Byrona (*Don Juan* 1818); pot. uwodzićiel, entuzjasta przygód miłosnych. [przypis edytorski]

¹⁴⁹*kuplet* — żartobliwa, satyryczna piosenka o budowie zwrotkowej z wyrazistym refrenem, występująca jako element wodewilu i operetki a. samodzielna forma kabaretowa. [przypis edytorski]

¹⁵⁰*binokle* — rodzaj okularów bez uchwyty, mocowanych na nosie za pomocą sprężynki. [przypis edytorski]

¹⁵¹*Servus!* (łac.: służa) — tu daw. pot.: cześć, witam (skrót od daw. zwrotu grzecznościowego: „jestem pańskim uniżonym sługą”). [przypis edytorski]

¹⁵²*nie stało* (daw.) — zabrakło. [przypis edytorski]

Był to chłop już niemłody, chudy, jednooki, z pozoru¹⁵³ roztropny i dobry. Zdało się Hieronimowi, że gdzieś już widział tę twarz.

— A ja się skąd tu wziąłem? — spytał zdumiony.

— Ze schodów. Leżał pan, to podniosłem, żeby kto nie rozdeptał.

— A wy tu mieszkacie?

— Aha, tymczasem, bo mi komórkę na dole restaurują¹⁵⁴.

— Może mi pozwolisz zostać tu na noc, bom słaby. Za kawałek snu oddałbym kawałek życia.

— Już bym nawet pana nie wypuścił. Straszny dziś mróz i dochodzi północ. A zostać to może pan i na zawsze, byleście mieli papiery w porządku. Mnie w takim dużym pokoju czegoś straszno. Będę wam rad. Możecie głodni?

— Nie, dziękuję!

— To zjedzcie na zapas! Ot, macie! Mam dziś nocny dyżur, zaraz pójdę. Śpijcie spokojnie! Musiał się pan strasznie czegoś zmordować, a młode to jeszcze słabe. Jedzcie, panie, ja wam rad daję...

Postawił przed chłopcem jadło i małą lampkę, sam się odział w dwa kożuchy i wyszedł, życząc gościowi dobrego snu.

Nikt by delikatniej nie zaofiarował pomocy. Hieronim myślał długą chwilę; posiłek pokrzepił go, rozejrzał się wokoło, potem spojrzał w okienko i coś szepnął niewyraźnie.

Potem się przeżegnał i położył. Czuł w tej chwili Boga nad sobą. Kto by mu powiedział, gdy leżał na schodach, że nie zginie marnie z głodu, zimna i wycieńczenia? Bóg był nad nim.

Musiał długo spać, bo się obudził rzeński i wesół. Wstał, ubrał się, zeszedł na dół, szukając swego dobroczyńcy, by mu podziękować. Jednooki widocznie śledził go, bo ledwie się pokazał na dole, nadbiegł klusem z końca podwórza.

— A dokąd to pan idzie?

— Szukam was, by podziękować. Uratowaliście mi życie! — rzekł, podając mu rękę.

— To chwała Bogu! Niech no tylko pan jeszcze nie wychodzi, bo słaby, a zimno. Ja zrobię, co potrzeba.

— Oj, kiedy mi wiele potrzeba, czego wy nie zdołacie zrobić.

— Proszę przecie powiedzieć. Może lekcji?

— I lekcji też.

— Tu jest urzędnik na rogu, co dla swych chłopców potrzebuje studenta. Ja pana zaprowadzę.

Po godzinie wracali z dobrym rezultatem. Chłopiec miał kilkadziesiąt rubli zadatku w kieszeni, wróciła mu otucha, a nowy opiekun dodawał ochoty, radził, cieszył.

— Gospodarz da stancję, nie wymagając zaraz komornego, tymczasem pan pomieszka ze mną — mówił, wtajemniczony już w kłopoty lokatora. — Trzeba tylko do instytutu się dostać.

Ale tam znano Hieronima, zrobiono miejsce, profesorowie się za nim wstawili i po tygodniu w dawnej izdebce dwóch przyjaciół paliła się lampa, oświetlając jasnowłosą głowę chłopca, schyloną nad technicznym rysunkiem tak jak dawniej, tylko że sam był teraz i sam miał pozostać — nie wróci już tych dwoje, co z nim pracowali niegdyś, nie wróci.

I nie wróciła też, pomimo wznowionej nadziei i pracy, wesołość. Już mu swawola nie postąpiła w myśli, a żart na ustach; ścichł, spoważniał, nie szukał towarzystwa kolegów, nie wybierał druha, nie dokazywał po kursach, nie śpiewał.

Pracował bez chwili rozrywki i wytchnienia i tylko niekiedy podnosił smutne oczy na puste miejsce naprzeciw i wzdychał. Ból go chwycił za gardło, żalosna tęsknota za przyjacielem ogarniała duszę. Żył z umarłymi. Skąd miał być wesół?

Odnalazł wreszcie „panią Dulską” — na klepsydrze pogrzebowej — i odprowadził pocziwą opiekunkę sam jeden na cmentarz. Była to niedziela.

Zabawił godzin parę wśród grobów, rozmyślając smutno. Ileż to on już osób i uczuć pochował, a miał zaledwie 22 lata...

Nieoceniona praca. Pochłaniała i smutki, i biedę, i myśli złe, co z niedolą opadają

Tęsknota

Nauka

¹⁵³pozór (daw.) — wygląd zewnętrzny. [przypis edytorski]

¹⁵⁴restaurować (daw.) — odnawiać; dziś tylko w odniesieniu do zabytków a. dzieł sztuki. [przypis edytorski]

człowieka, dawała siły i nadzieję, hartowała go na życie.

Pracował dni całe, nieraz i nocy większą część, pożerał wiedzę, przygotowywał się do ostatecznego egzaminu. Żeby tylko ten rok przetrwać!

Potem otwierały się przed wyobraźnią biedaka szerokie horyzonty: pyszne posady, dobrobyt, bogactwo, sława. Szumiało mu w głowie.

Po miesiącu stróż przeniósł się do komórki, gospodarz zgodził się czekać na komorne, student został prawym posiadaczem izdebki, kulawego stołu, drewnianego krzesła i tapczana z garścią słomy. Była to spuścizna po Bazylim, który często zachodził do chłopca, nieproszony spełniał drobne usługi; czasem nawet wieczorem siadywał w kącie, ćmił lulkę i patrzył na młodzieńca. Spojrzenie było dziwne — ojcowskie prawie, pełne serca.

Oprócz niego i kilku kolegów nikt w izdebce nie przerywał skupienia nauki. Za to u sąsiadki za ścianą panowała co dzień wrzawa. Do późnej nocy pito tam, tańczono, grano, śpiewano; studenci chodzili tłumnie do pięknej koleżanki. Prowadziła wesołe życie.

Koledzy często namawiali Hieronima, ale się wymawiał. Łatwość w miłości zniechęcała go. Nie lubił tego rodzaju kobiet i stosunków.

Spotykał dziewczynę często na ulicy lub na schodach, kłaniał się tylko, nie mówili z sobą nigdy.

Czasem zza ściany dochodziły go urywki rozmów, śmiechy, dwuznaczne dowcipy. Marszczył czoło. Przykro mu było, że izdebka staruszki i Broni taką miała lokatorkę, ale znosił cierpliwie ruch i hałas, byle nie zmieniać mieszkania.

Pewnego wieczorna wrzawa była jeszcze większa niż zwykle, student był zły i zniecierpliwiony; gdy ucichło, zaczął się uczyć, chcąc odzyskać stracony czas.

Wtem zapukano do drzwi.

— Czego tam chcecie? — spytał niechętnie.

— Żebyście otworzyli — odparł niecierpliwy głos sąsiadki.

Spełnił żądanie. Zajrzała do wnętrza.

— Stróża tu nie ma? Wszak tu mieszka?

— Tu mieszkam ja, pani. Czym mogę służyć?

— Niech mi pan wyrzuci tego pijaka za drzwi! — rzekła, cofając się do swego mieszkania.

— Jakiego pijaka?

— A tego oto, na kanapce. Wszedł tu nieproszony i ani myśli ustąpić. Obmierzłe próżniaki!

— Po cóż go pani wpuściła? — mruknął.

— Daj mi pan spokój z morałami!

Hieronim przystąpił do kanapki. Spał na niej bez ceremonii młody medyk, czerwony jak rak. Student wziął go na plecy. Innego sposobu nie było.

— O, jaka siła! A gdzie go pan niesie?

— W najwłaściwsze miejsce, do ryszotoku!

— Olszyc w ryszotoku! *Tableau!*¹⁵⁵ Jak się dowie, że go tak sponiewierano, gotów pana zabić!

— To mnie najmniej obchodzi! — odburknął.

— Och, pan nie zna Olszycy!

— Mała szkoda! Niech pani drzwi zamyka, bo zimno.

W pokoju kłębił się dym z tytoniu i para ponczu¹⁵⁶. Dziewczyna była zarumieniona, oczy jej błyszczały jak węgle. Patrzyła za nim.

— Byle go nie roztratowano! — rzekła.

— Bądźcie spokojni!

Zaśmiała się i wróciła do mieszkania.

Hieronim położył śpiącego pod ścianą domu i zasiadł znów do nauki. Nie podziękowała mu ani się odezwała więcej.

Nazajutrz, wracając z kursów, Hieronim spotkał w bramie kilku medyków — z czapkami na bakier, z zuchwalstwem na twarzy. Wczorajszy pijak stał na czele.

— Jak się pan nazywasz? — spytał obcesowo.

¹⁵⁵ *Tableau!* (fr.: obraz) — co za scena! [przypis edytorski]

¹⁵⁶ *poncz* — gorący napój alkoholowy na bazie herbaty i rumu. [przypis edytorski]

— A panu co do tego? — odparł Hieronim hardo.
 — Bardzo mi do tego, boś mnie pan obraził wczoraj! Chcę satysfakcji!
 — Doprawdy? Jakżem to pana obraził?
 — Jakim prawem wyniosłeś mnie pan na ulicę?
 — Prawem pańskiej bezwładności, a mojej siły.
 — Jakim prawem nachodzisz obce mieszkanie i wtrącasz się w moje prywatne sprawy?
 Ja cię nauczę bałamucić mi dziewczynę, intrygancie! Chcesz być obitym?
 — Chcę, żebyś się pan umiarkował w wyrażeniach i nie krzyczał tak, bom nie głuchy!
 Ta pani kazała mi waści wynieść z pokoju, boś był pijany!
 — To i co, żem był pijany? Mam prawo pić, gdzie mi się podoba, tym bardziej u swojej kochanki! A panu co do tego?
 — Nic! Nikt panu prawa pić nie przeczy, ale też nikt nie zabroni wyrzucać pijaka, gdy pani domu dokuczył.

Olszyc chciał coś odrzec, ale w tejże chwili postać jakaś z głębi sieni przyskoczyła do niego i wymierzyła mu policzek. Stracił głos.

— Masz! — rozległ się głos studentki. — Żebyś mi burd nie zaczynał! Ja ci pokażę prawo, pijaku! Ja ci pokażę wykrzykiwać moje imię wśród tych burd! A wy tu czego, reszta? Gromadą napadacie na jednego, zbóje! Precz mi stąd i ani łapą do mnie!

Olszyc oprzytomniał, uśmiechał się przez zęby.

— Medycy wychodzą z mody, ha, ha! Podoba się białowłose niedorostek, podobny do kościotrupa! Winszuję zdobyczy, tyczko miernicza! Nadgraniczna prowincja! Kto żył, pustoszył, ha, ha!

Teraz już Hieronim stracił cierpliwość. Porwał medyka za kołnierz, obrócił jak frygę i cisnął z bramy w ulicę.

Koledzy poszkodowanego rzucili się na pomoc. Tu już wynikła formalna bójka na pięści. W ciemnej sieni zakotłowało się jak w garnku i nie wiadomo, czy by Hieronim wyszedł żywy z rąk ośmiu, gdyby stróż, widząc na co się zanoszą, a nie chcąc zaalarmować policji, nie wytoczył sikawki i w kłęb walczących nie puścił strumienia lodowatej wody.

Po chwili na pobojuwisku zostali Hieronim, studentka i stróż, klnąc awanturników. Reszta uciekła przed kąpielą.

Chłopiec — ze zmarszczonym czołem, zły — wyminąwszy dziewczynę, wbiegł na schody. Zatrzymała go u drzwi.

— Przepraszam pana i dziękuję — rzekła zmienionym głosem, podając mu rękę.

Promyk różowej lampy przez szczelinę drzwi padł jej na twarz. Wskutek oświetlenia czy podniecenia wydała mu się nad wyraz piękna i, co gorsza, niesłychanie ponętna. Miała na ustach i w oczach niebezpieczny, drażniący urok — zmieszał się po raz pierwszy w życiu pod wzrokiem kobiety.

Przykre wspomnienie awantury rozwiało się jak sen pod tym zupełnie nowym wrażeniem. Jakiś dziwny niepokój ogarnął mu duszę.

Wziął podaną rękę i uściśnął lekko.

— Nie ma za co pani ani przepraszać, ani dziękować — rzekł, opanowując się po chwili, już zupełnie chłodno. — Ten pan sam siebie nie szanuje, więc też nie uszanuje nikogo. Uważam go za niegodnego dalszej wzmianki i pamięci.

— Łotr! — mruknęła przez zęby. — Ciekawam, co też pan myślał o mnie, słuchając go.

Chłopak zawahał się chwilę.

— Szkoda mi pani było. Trzeba wybierać ludzi. Nie dawać się takim na poniewierkę. Zaśmiała się dziwnie i zmieniając nagle ton, spytała, wpatrując się weń:

— Panu na imię Hieronim podobno?

— Hieronim Białopiotrowicz.

— Powinno być Hieronim Savonarola¹⁵⁷. Kobiety wszystkiego by się wyrzekły dla pana, a mężczyźni przez zawiść upiekliby pana żywcem.

¹⁵⁷*Savonarola, Girolamo* (1452–1498) — florencki kaznodzieja dominikański, reformator religijno-polityczny; zdobył popularność gwałtownymi kazaniami potępiającymi zepsucie świeckich i duchowieństwa, nawołującymi do pokuty, porzucenia bogactw i surowego, skromnego życia; szczególne poparcie zyskał wśród pobożnych kobiet, wrażliwie reagujących na jego wystąpienia; w 1494 stał się głową republiki Florencji, doprowadzając do zmiany obyczajów w mieście; w 1495 ogłoszony przez papieża fałszywym prorokiem z zakazem prowadzenia

— Miła perspektywa! — uśmiechnął się. — Mieć tłum kobiet to zbytek, a stos — niezabawny kres życia. Nie zazdroszczę imiennikowi honoru!

— Ale panu będą zazdrościć.

— Winszuję, jest czego! — szepnął gorzko.

— *Vederemo!*¹⁵⁸ — uśmiechnęła się po swojemu, zagadkowo, niknąc w głębi mieszkania.

Nazajutrz już na progu instytutu koledzy przywitali Hieronima śmiechem i setką konceptów.

— Ostro obszedłeś się z medycyną!

— Oho, nie chciałbym rywalizować z tobą! Cicha woda z ciebie!

— Jesteś tedy pasowany na rycerza pięknej Afry!

— Co za Afra znów? — zawołał oszołomiony.

— Ano, twoja sąsiadka!

— Nawet nie wiem, jak się wabi! Afra. A to by było w guście dziadunia. Pogańskie akuratnie!

— Co ty tam prawisz o guście dziadunia, kiedy tu o twoim mowa? Nie pomogło odżegnywanie złego ducha. Na kogo ona parol zagnie¹⁵⁹, ten jej nie ujdzie.

Chłopiec zatkał uszy dłońmi.

— Gwałtu! Biercie ją sobie, a mnie zostawcie w spokoju!

— Ejże! Znasz Afrę, to już tam ze spokojem krucho. No, no, nie zapieraj się! Przyszła kreska.

— Ano, to cicho, dosyć! Jest o czym mówić tyle! Żeby ja tyle o was mówił, tobym dostał astmy. Chodźmy do sali!

Tak, ze spokojem studenta było krucho. Gdzieś go odleciał nagle i nie wracał. U sąsiadki było cicho, nikt nie przychodził; naukę Hieronima przerywał tylko śpiew cichy lub delikatne dźwięki pianina.

Pomimo to uczyć się nie mógł; drżał na każdy szelest za drzwiami, słuchał pieśni i tonów; w nocy niepokój go męczył i nieokreślona tęsknota. Zrobił się roztargniony, nieuważny, czasem niecierpliwił się i gniewał bez przyczyny, czasem napadały go wybuchy wesołości.

Raz, wracając z lekcji, posłyszał za ścianą dawny gwar. Posłuchał chwilę, zaklął i uciekł z mieszkania wściekły. Dlaczego? Nie potrafiłby określić.

Przez tydzień nie wracał do domu. Tułał się po mieście, noclegował¹⁶⁰ u kolegów; wreszcie wmówił w siebie, że musi Bazylego uspokoić, i wrócił.

Cicho wsunął się do mieszkania, zapalił lampę, usiadł do roboty, kopiąc papierosa.

Po chwili zapukała do drzwi.

Milczał i nie poruszył się.

— Otwórz pan! — zawołała niecierpliwie.

Opieszałe obrócił klucz w zamku i uklonił się, milcząc.

— Po tygodniu hulanki wracasz pan przecie! Życie arcymoralne! Co by to pana święty imiennik¹⁶¹ na to powiedział?

— Nie wspominajmy lepiej o cnotach w tej okolicy! — mruknął. — Czym mogę pani służyć?

— Niczym! Chce mi się tu czytać. Może się pan o mnie nie kłopotać. Zostanę, póki mi się podoba.

Stół ich dzielił tylko. Usiedli, ale Hieronim nie mógł skupić uwagi nad matematyką. Dziewczyna siedziała na miejscu dziecka, pochylona, wnurzywszy rękę w ciemne, bujne włosy; nie miała swych impertynenckich binokli.

Szafrówce oczy chodziły po kartkach książki, koralowe usta poruszały się niekiedy.

Uroda, Miłość

kazań, w 1497 ekskomunikowany, zaczął występować przeciwko władzy papieża; podczas rozruchów w 1498 ujęty, uwięziony jako heretyk i spalony na stosie. [przypis edytorski]

¹⁵⁸*Vederemo!* (wł.) — zobaczmy. [przypis edytorski]

¹⁵⁹*parol zagnąć na kogoś* — upatrzeć sobie kogoś, uwięzić się na kogoś. [przypis edytorski]

¹⁶⁰*noclegować* (daw.) — nocować. [przypis edytorski]

¹⁶¹*święty imiennik* — święty Hieronim ze Strydonu (ok. 347–420), chrześcijański apologeta i teolog, jeden z Doktorów Kościoła; jego przekład *Biblii* na łacinę, znany jako *Wulgata*, stał się podstawowym tekstem *Biblii* w Kościele zachodnim, a od 1545 oficjalnym tekstem *Biblii* w Kościele rzymskokatolickim; Hieronim słynął z gorliwego praktykowania i propagowania ascetycznego trybu życia. [przypis edytorski]

Gdzie spojrzął czy oczy zamknął, twarz ta urocza stała mu ciągle w pamięci, mąciła rozum, odbierała resztę siły woli. W duszy szalała burza.

Kobieta wchodziła do niej po raz pierwszy w życiu, niosła jak zwykle z sobą niszczące, gorące tchnienie afrykańskiego samumu¹⁶².

Czyż miał swe całe, dotąd nietknięte serce rzucić jej pod nogi i zostać tysięcznym kochankiem?

Zakrył dłońmi oczy; i myślał, szamocąc się z samym sobą.

Nagle gałka z papieru, celnie rzucona, trafiła go w czoło i rozległ się szalony śmiech dziewczyny.

— Cóż panią tak bawi? — spytał, brwi marszcząc.

— Pańska mina natchniona. W głowie pewnie się rodzi Minerwa¹⁶³!

Uśmiechnął się. Inna bogini wkraczała do niego, niemająca żadnej z rozumem styczności.

— Ale kiedy się pan nie uczy, to proszę mnie bawić!

— W jaki sposób?

— Ano, gawędką¹⁶⁴. Co pan porabiał przez ten tydzień?

— To samo, co zawsze.

— Dawniej pan domu pilnował.

— Zaraziłem się od innych cyganerią.

— Winszuję. Ja bym na pana miejscu wołała być szukaną niż szukać.

— Szukając, szukamy własnego gustu, i to lepsze.

Spojrzała mu w oczy, jakby chcąc zbadać, czy nie było dwuznacznika w tym, co mówił, ale twarz studenta była poważna i smutna. Zaśmiała się i przeskakując po swojemu do całkiem innego przedmiotu, spytała:

— Czy lubi pan śpiew?

— Jak kiedy i jak jaki.

— Mój, teraz.

— Nie bardzo. Spowoduje roztargnienie.

— Ach, Savonarolo, miewasz tedy czasem roztargnienia! No, to dlatego właśnie będę śpiewała.

Śpiewała. Ballada to była cygańska o wielkim, gorącym kochaniu, rozmarzająca i namiętna. Głos dziewczyny to szalał, to cichł, chwilami się łamał i drżał, jak zbyt naprężona struna. Student słuchał.

Wspomnienie przyjaciela, dziecka, matki, ciężkie życie, praca, poczucie wyższe — usuwało się wszystko w głąb przed tą nową potęgą; cypryjska bogini¹⁶⁵ wabiła go wiecznie nową, a tak pospolitą bajką młodości.

Zapalił papierosa drżącą ręką i chodził po izbie podrażniony, a jednak smutny.

Wtem śpiew urwał się w połowie taktu. Studentka wstała gwałtownie i uciekła do siebie, zatrzaskawszy drzwi z hałasem. Hieronim po chwili zapukał.

— Nie można! — odparła kapryśnie.

— Pani zostawiła książkę.

— Niech sobie leży!

— Dziękuję za piosenkę.

— Obejdzie się bez podziękowania. Śpiewałam dla siebie.

Pierwsza to była noc bezsenna chłopca.

Zmęczony, słaby, z gorączką wewnętrzną poszedł na kursy. Nie mógł ani uważać, ani się bronić przed żartami kolegów, on, taki dowcipny i sprytny; lekcje prywatne odbył w półprzytomnie. Chciał wracać do domu i bał się, że nie wytrzyma i pójdzie do niej, jak

Śpiew

¹⁶²*samum* a. *chamsin* — gwałtowny, gorący i suchy wiatr pustynny wiejący w północnej Afryce i na Półwyspie Arabskim, pojawiający się najczęściej od kwietnia do czerwca; jego porywy wywołują burze piaskowe i pyłowe. [przypis edytorski]

¹⁶³*Minerwa* (mit. rzym.) — bogini mądrości, opiekunka rzemiosła, sztuki i literatury; odpowiednik greckiej Ateny, córki Zeusa, zrodzonej z jego głowy. [przypis edytorski]

¹⁶⁴*gawędka* — dziś: pogawędka. [przypis edytorski]

¹⁶⁵*cypryjska bogini* — Afrodyta, gr. bogini miłości, urodzona z morskiej piany u wybrzeży Cypru. [przypis edytorski]

inni. Dla otuchy zaprosił do siebie kolegę, już żonatego. Idąc, rozmawiali o maszynach parowych.

Nagle w połowie drogi jednokonka¹⁶⁶ podbiegła pod sam chodnik i dźwięczny głos zawołał Hieronima.

Stanęli. Siedziała w sankach, zarumieniona od chłodu, uśmiechnięta na pół szyderczo.

— Hej, Piotr! — zainteresowała starszego. — A ustąp no mi swego towarzysza na dzisiejszy wieczór!

— A czy wiesz, że ci zechce towarzyszyć?

— Nie twój kłopot. Wracaj do żony! Nam, wolnym, daj żyć! Twoje minęło.

— Ej, Afra! Doigrasz się ty biedy! Trafisz na swojego.

— Już może trafiłam! Daj mi go tu!

Hieronim cofnął się o krok.

— Siadaj pan! — zawołała niecierpliwie. — Pojedziemy na spacer!

— Daleko? — spytał. — Bo mam dużo zajęcia na wieczór.

— Chodź pan bliżej, to powiem tę tajemnicę, żeby tamten nie słyszał!

Zbliżył się. Pochyliła się do niego.

— Jedź! — szepnęła, dotykając ustami jego skroni.

Wskoczył do sanek bez wahania.

Kolega się zaśmiał.

— Romulus nie miałby teraz kłopotu z Sabinkami¹⁶⁷! — krzyknął za nimi.

Tamci milczeli. Dokąd jechali, nie troszczył się Hieronim. Już nie walczył z wrogiem, dawał się pociągnąć, coś mu szeptało, że miał, jak inni, prawo do miłości, mógł kochać jak reszta ludzi.

Szybka jazda i mróz otrzeźwiły go trochę. Gdy stanęli, rozejrzał się wokoło. Byli przed jedną z owych zimowych pysznych¹⁶⁸ restauracji, w które obfitował Petersburg.

— „Pod zwrotnikiem” — rzekł uśmiechając się. — Pani lubi palmy?

— Lubię upał — odparła.

Sięgnął do kieszeni, chcąc zapłacić woźnicy, ale wstrzymała go ruchem i wściekłym spojrzeniem.

— Nie należę do pana, żebyś za mnie płacił. Ja dziś ugaszczę! Sanki będą czekały na nas! Chodźmy!

Weszli pod rękę. Setki osób roilo się po salonach. Tu obiadowano, tu tańczono, tam grano w karty. Cygańska trupa śpiewała chórem, gdzieś dalej grała orkiestra; wśród tego ścisk, gorąco, wrzawa kilku języków, brzęk oficerskich ostróg, śmiechy kobiet, szcęk szkła, strzelanie korków od szampana.

Nasza para szła dalej, niepostrzeżona w tłumie.

— Widzi pan Olszyca przy zielonym stole? — rzekła z cicha, pokazując mu czterech karcarzy w kącie.

— Widzę — odparł lakonicznie.

— Nie spotyka go pan nigdy?

— Nie pamiętam. Czy tu zostaniemy?

— Pójdziemy dalej. Chce mi się dziś ciszy i spokoju.

Zeszli w dół. Mniej było światła i wrzawy, znajdowali się w zimowym ogrodzie.

Hieronim znalazł tę roślinność. Grupa palm i paproci tropikalnych, fontanna w gęstwinie wodnych roślin, rozrzucone tu i tam siedzenia i stoły.

Wilgotna atmosfera cieplarni łączyła się z odgłosem muzyki, lampy drżały jak gwiazdy wśród zieleni, gwar dochodził stłumionym echem. Wodotrysk szemrał monotennie. Kilka osób snuło się jak duchy po zakątkach lub gwarzyło w cieniu fantastycznym.

Zabawa

¹⁶⁶jednokonka — powóz zaprzężony w jednego konia. [przypis edytorski]

¹⁶⁷Romulus nie miałby (...) kłopotu z Sabinkami — wg rzymskiej legendy w nowo założonej przez Romulusa i jego towarzyszy osadzie Rzym brakowało kobiet. Szukając żon, Rzymianie zwrócili się z prośbą do sąsiedniego plemienia Sabinów, jednak spotkali się z odmową. Zorganizowali więc święto ku czci Neptuna, na które zaproszono mieszkańców okolic. Podczas święta na umówiony sygnał porwano panny sabinie, które wkrótce wydano za mąż za Rzymian. Stało się to przyczyną wojny, przerwanej na prośbę porwanych kobiet. [przypis edytorski]

¹⁶⁸pyszny — tu: wspaniały, wyśmienity, świetny. [przypis edytorski]

I oni usiedli na jednej z oddalonych ławek; na skinienie studentki lokaj postawił przed nimi gorący poncz, papierosy i odszedł dyskretnie. Dziewczyna zdjęła okrycie i futrzaną czapkę, podała mu kieliszek.

— Dobrze tu! Wypij pan za moje zdrowie!

Spełnił rozkaz bez wahania. Poncz wypędził mu krew na twarz, a ogień do oczu.

Studentka umoczyła tylko usta w kieliszku.

— Lubi pan pić?

— Nie bardzo.

— A bawić się?

— Zapomniałem o tym.

— Cóż więc pan robi z życiem?

— Pracuję.

— Tylko? Nie ma pan rodziny?

— Nikogo.

— Cóż więc pan lubi wreszcie? Nic?

— No, nie! Tylko to, co lubię, za daleko, za wysoko, a dogadzać sobie nie mam możliwości. Jestem biedny i sierota. Co mnie cieszyło, straciłem. Boję się teraz do czego przywiązywać, by nie cierpieć.

— Nawet kochać pan nie chce?

— Kochać nie można wedle woli. Przychodzi miłość i bierze nas sobie, choćbyśmy walczyli całą mocą.

— Czy pan to mówi z teorii czy z praktyki? — zagadnęła głucho.

— Z praktyki — rzekł, siląc się na uśmiech.

— Po cóż walczyć? — szepnęła.

— Żeby nie tracić i nie cierpieć — odparł.

— To pan nie wiesz, co jest miłość, gdy możesz rozumować.

Odrzuciła głowę na poręcz siedzenia i patrzyła zadumana w cienie palm. Twarz jej mieniła się tysiącem wrażeń. Nieprzeparta siła zmuszała go patrzeć na nią, upajać się czarem, odorzać ostatecznie. Nagle wzrok ich się spotkał, stopniał razem, zamigotał iskrami.

Powoli, pieszczotliwym ruchem, pochyliła się ku niemu, aż ciemna główka dotknęła ramienia; oczy zaszyły mętnym cieniem.

— Czy pan mnie kocha? — szepnęła z ustami koło jego ust.

— Szalenie! — wyjąkał w pocałunku, biorąc ją w objęcia i cisnąc namiętnie do piersi.

Bazyli, stróż, daremnie pukał do izdebki, daremnie wyglądał lokatora, daremnie pytywał, czy go kto nie widział. Wieczór minął, dochodziła północ. Nie spieszyło się studentowi ani do obiadu, ani do nauki, ani do snu.

Bazyli siadł w bramie i czekał cierpliwie, tupiąc nogami od mrozu i uderzając rękoma. Miał widocznie do Hieronima ważny interes. Na dźwięk dzwonka skoczył żywo otwierać; chciał gderać, ale przed winowajcą szła dziewczyna i powitała jednookiego wesołym śmiechem.

— Kogo to wyglądacie do tej pory?

— Tych, co o tej porze wracają — odburknął.

— Dobry wieczór panu!

— Jak się masz, Bazyli?

— Proszę na chwilę wstąpić do mnie. Mam interes.

— Czy bardzo pilny? Może jutro go załatwię. Chce mi się spać, stary.

— Uhm, spać? — mruczał stróż, zamykając furkę. — Czekaj na pana obiad!

Studentka pobiegła na górę. Chłopiec patrzył z utęsknieniem na schody, ale Bazyli zastąpił mu drogę.

— Nie głodnym!

— Czekaj też list na pana z czarną pieczęcią.

— A to niech sobie czeka! Jeśli kto umarł, to go nie wskrzeszę ani dziś, ani jutro. Puść mnie!

— Nie puszczę. Pan zje obiad, przeczyta list, będzie czas na sen. Nie trzeba było tak późno wracać!

— A bodajesz przepaść z twoim listem i obiadem! — wybuchnął student zniecierpliwiony.

Miłość, Cierpienie, Rozum

Miłość

Pocałunek

List

— Niech tylko panicz przeczyta i zje!

Burczą, wszedł chłopiec do komórki. Chciał się prędko pozbyć interesu, ale człek marudził, tupał, zastawiał ucztę, gawędził. Hieronim gryzł ze złości wąsiki.

Po obiedzie, którego ledwie dotknął, Bazyli dobył list. Miał istotnie na kopercie czarną pieczętkę i adres pisany dobrze znaną ręką dziada Polikarpa.

Student skoczył, jakby węża nadeptał.

Koperta poleciała w szmaty. List był, jak zwykle, krótki, lecz dosadny.

„Kiedyś, będąc u mnie, zdało mi się, że szanujesz pan pamięć matki. Odzywałeś się o niej z szacunkiem, a zaczepiony, broniłeś zażarcie. Przypominam ci to, bo jestem pewny, że zajętym będąc romansem z awanturnicą, zapomniałeś o niej i może ci już nic nie zależy na przeniesieniu jej zwłok do grobu rodzinnego, o coś mnie prosił wtedy. Jeżeli rozpusta nie zatarła (w co wątpię) w tobie tego ostatniego wspomnienia, to odpisz mi, czy chcesz, by wedle ostatniej swej woli spoczywała obok mego syna w Tepeńcu. Sądzę jednak, że już teraz nic nie szanujesz, nic nie pamiętasz, o nic nie dbasz, tylko o dogodzenie swym zachciankom. Zatem odpowiedzi się nie spodziewam”.

Hieronim, klnąc, schował list do kieszeni i wyszedł. Zawrócił na górę, ale już nie biegł. Krok mu wolniał¹⁶⁹. Na pierwszym skřęćie stanął, oparł się o uszak¹⁷⁰ okna wychodzącego na podwórze i wpatrzył się pośępnie w czerwony odbłask zorzy północnej.

Co mu się stało? Szalał przed chwilą do niepamięci; wszystkie, ile jest strun młodości, grały mu hymn kochania, serce mu skakało weselem; nagle hymn się zmieszał — zamiast rozkosznych tonów, struny zajęczały dysonansem. Słyszał już nie głos dziewczyny, nie słowa namiętne — z dna duszy wybiły się na wierzch, zgłuszyły resztę, dotknęły go jak grom dwa wyrazy: „Bądź prawym! Bądź prawym!”

Słyszał je, jakby brzmiały jeszcze echem, jakby dopiero wyszły z ust konającej; słyszał je i wzdrygał się jak winowajca na wspomnienie krzyku ofiary.

„Bądź prawym, bądź prawym...”

I on zapomniał. Matka zostawiła mu legat¹⁷¹ pośmiertny — nie dotrzymał; dała sierocie jedyny skarb, a on go zgubił — sponiewierał spuściznę.

Zbladł jak ściana, o którą się opierał, i bardzo, bardzo nisko zwiesił głowę; ale był młody, podniecony, więc się buntowało coś wewnątrz i szeptało: „Wszakże ja kocham, czy mi kochać nie wolno?” Ale wspomnienie powtarzało uparcie:

„Bądź prawym! Jutro już nie spojrzysz śmiało, będziesz złodziejem! Nie kocha ten, kto poniewiera!”

Poniewierka! Chłopiec wzdrygnął się cały.

Tak, poniewierką był taki stosunek, poniewierką uczuć, duszy, własnego sumienia. A potem...

Matczyna dusza zapłacz nad synem i we śnie już nawet do niego nie przyjdzie; sponiewierał jej pamięć, zapomniał ostatniej prośby.

Chłopiec zatoczył się jak pijany, jęk mu się z piersi wydierał; rękoma wziął się za bijące skronie i załkał.

A głos w duszy już nie groził, nie wyrzucał, ale prosił coraz łagodniej i słodziej:

„Bądź prawym, dziecko, bądź prawym!”

Cofnął się na powrót do sieni, zapukał do stróża.

— Otwórzcie mi, Bazyli. Muszę iść.

— Chryste! Co panu? Słabo, czy co? Dalibóg, nie puszczę! W taki mróz, nocą! Śmierć pewna!

— Nie pójdę do siebie! — mruknął stłumionym głosem.

— To niech pan u mnie zostanie! Z troską czy z weselem zawszem panu rad. Ot, posłanie gotowe. Połóż się pan, wypocznij! Smutek minie, panie. Będzie jeszcze dobrze, boś sprawiedliwy.

Hieronim nie słyszał pociechy; siadł na zydlu¹⁷² i przebył tak do rana bez wytchnienia.

¹⁶⁹wolnieć (daw.) — zwalniać, zmniejszać prędkość. [przypis edytorski]

¹⁷⁰uszak (daw.) — rama drzwi a. okien; futryna. [przypis edytorski]

¹⁷¹legat — zapis testamentowy. [przypis edytorski]

¹⁷²zydel (daw.) — prosty, drewniany stół. [przypis edytorski]

Była to najcięższa noc, jaką spędził.
 Nazajutrz, zamiast pójść do instytutu, poszedł na górę, zapukał do drzwi studentki.
 — Chodź, niezamknięte! — odparła.
 Wszedł, drżąc nerwowo.
 Cofnęła się na jego widok jak stróż w nocy.
 — Człowieku, do czegoś podobny! Z grobu cię odkopano! Gdzieś był noc całą?
 Uśmiechnął się z wysileniem; przystąpił bliżej, wziął jej rękę i pocałował. Cofnęła się szybko.
 — Czyś zwariował? — rzekła, uśmiechając się. — Mojej ręki nikt jeszcze nie całował.
 — Bo może jeszcze nikt nie prosił o nią, co ja czynię w tej chwili.
 — Co takiego?
 — Chcę się ożenić z panią, jeśli zezwolisz. Kocham cię!
 Dziewczyna zmierzyla go osłupiałym wzrokiem od stóp do głowy.
 — Kochasz? Żenić się? Co to wszystko znaczy? Tyś się upił chyba?
 — Nie, pani, jestem trzeźwy i przytomny. Oddaję w pani ręce swe serce i honor. Chcę cię kochać, pracować dla ciebie, iść razem przez życie, śmiało wobec ludzi i Boga. Chcę cię posiadać nie jak złodziej, chcę szanować ciebie i siebie.
 Mówił to niegładko, jękając się, ale miał prawdę w oczach, a na bladej twarzy powagę przebytej walki i zwycięstwa. Patrzała nań nie rozumiejąc jeszcze. Takiej mowy nie znała. Nagle parsknęła śmiechem:
 — Ha, ha, ha! Pyszny jesteś! Żenić się ze mną! Jak to? Myślisz, że ja dla ciebie poświęcę swą swobodę, niezależność, zabawę, młodość? Że będę ci hodowała dzieci i gotowała jeść, a za całą uciechę słuchała wrzasku niemowląt? Oszalałeś, człowieku! Czyś nie słyszał mojej zasady: lepszy najgorszy kochanek od najlepszego męża! Ha, ha, ha!
 — Kochankiem pani być nie chcę, bobym przez to okazał, że siebie przenoszę nad ciebie. Nie zejść do poziomu Olszyca!
 — A ja ciebie za męża nie chcę! Wyperswaduj sobie to *absurdum*¹⁷³! To przechodzi moje siły!
 Spojrzał ponuro na nią. Złe słowo miał na myśli, ale się pohamował, uklonił i wyszedł. Nie oceniła szacunku, zasad moralnych nie posiadała żadnych i on ją pokochał pierwszą miłością! Poszedł zgębiony na kursy.
 Przez jakiś czas stosunki zerwały się zupełnie. Spotkawszy, nie odpowiadała na jego ukłon, traktowała jak obcego.
 Pewnego razu posłyszał za ścianą głos Olszyca i jej wesoły śmiech. Krew mu zalała twarz.
 — Nikczemna! — zamruczał z bezmierną pogardą.
 Tak, Olszyc wrócił, a z nim wróciły hałaśliwe wieczory z całym kompletem pijatyki, grubych żartów, dzikich śpiewów, kłótni i łajania.
 Było to jednak najlepszym, bolącym lekarstwem na serdeczną ranę studenta. Otrzeźwiał.
 Dawniej kobiet nie znał, teraz, żeby nie wspomnienie matki, toby nimi pogardzał.
 Zanedbana ostatnimi czasy praca dokonała reszty, czas zatarł pierwsze wrażenie, nadchodziły egzaminy. Natłok zajęcia wyrwał go z błędnego koła tęsknoty, żalu i zubożenia. Nie siadywał wieczorami samotnie w domu, nie wdychał; szedł do kolegów na ogólne mieszkania, odzyskiwał dawną werwę i żywiość.
 Znow, jak przed laty, kupiła się¹⁷⁴ młodzież wokoło niego, pracowano tęgo, bawiono się ochoczo, tworzone plany na przyszłość.
 Raz na podobnym zebraniu spotkał się Hieronim z Olszycem i musiał być zupełnie wyleczony z miłości, bo na ukłon rywala odpowiedział ukłonem. Szczęśliwy rywal zaczął go pierwszy:
 — Pana mieszkanie stoi pustkami — rzekł.
 — To pewne, żeście nawet szczury z niego wypłoszyli! — odparł swobodnie. — Jeśli jaki został, to niezawodnie dogorywa na nerwową gorączkę!
 — Dawniej panu hałas nie szkodził!

Oświadczy,
 Rozczarowanie

¹⁷³*absurdum* (łac.) — absurd, bezsens. [przypis edytorski]

¹⁷⁴*kupić się* (daw.) — skupiać się, gromadzić się. [przypis edytorski]

— Nie miałem egzaminów na karku. Przysięgnę, że z was żaden nie przebrnie tego Rubikonu¹⁷⁵!

— Mniejsza! Za to jesteście kochani! — uśmiechnął się triumfalnie medyk.

— Nie wiem, co ma wspólnego miłość z pijatyką! Państwo urządzacie wieczornice z Łysej Góry¹⁷⁶!

— Ach, panie! — rzekł Olszyc z cynicznym grymasem. — Dlatego to pan dostał tam czarnej polewki¹⁷⁷! Kobiety nie znoszą delikatności, lubią być poniewierane. Im je łżej traktujesz, tym silniej się przywiązują.

— Winszuję upodobania! — odparł Hieronim, ruszając ramionami. — Rad jestem ze swej czarnej polewki, kiedy tak.

— Jeżeli panu nie dogadza mieszkanie, tobym je wziął dla siebie.

— I owszem. Oto klucz! Garść mych rupieci proszę odesłać tu. Życzę panu powodzenia!

Medyk podał rękę, ale Hieronim nie zauważył tego ruchu i odszedł.

„Oto się dopiero będą na wyścigi poniewierać w tak bliskim sąsiedztwie!” — pomyślał z goryczą.

Miłość jego przeszła wszystkie fazy — końcówą był wstyd.

Mijały tygodnie. Nadeszły ostatnie egzaminy. W studenckim świecie zrobiło się cicho. Wszystkie twarze miały wyraz zmęczenia, niepokoju i oczekiwania. Próżniacy drżeli przed rezultatem.

Przyszedł wreszcie ów dzień sądu.

Hieronim, idąc z innymi po swe losy, dowcipkował:

— Staniemy po prawicy i lewicy! Będzie płacz i zgrzytanie zębów! Ach, oj, czuję w powietrzu woń siarki piekielnej! Ach, bracia, nie opuszczajcie mnie w złej chwili! Złożmy razem wizytę w kraju potępienia!

— Nie bredź, prawica ci się należy!

Tak, mieli słuszość. Hieronim Białopiotrowicz dostał dyplom z odznaczeniem.

I oto stała przed nim droga otwarta. Dobił się¹⁷⁸ celu.

Dziwna rzecz. Ten koniec, o którym tyle lat marzył, nie olśnił go, nie zachwycił.

Z dyplomem w ręku słuchał pochwał i powinszowań roztargniony.

Co by dał, żeby w ów dzień radosny mieć Żabkę przy boku, z nim razem się cieszyć.

Myśl jego poszła do Krymu, do tego końca, co mu wziął druha na wieki.

Jak wąż wysliznął się pierwszy z sali, uciekł spośród kolegów i przepadł bez wieści.

Wołano go i szukano na próżno przez cały dzień. Miał być bankiet triumfalny — bohater się nie stawił. Zasiadli bez niego do stołu.

W połowie uczytly wpadł do sali. Powitano go radośnie.

— Coś robił? — krzyczano.

— Nic ciekawego — odparł. — Jestem na czas, by spełnić toast z wami! Dajcie szampana!

Nalano szumnie kieliszki. Chłopiec podniósł swój w górę.

— Na zakończenie i początek! Co złe, niech ginie; co dobre, niech żyje!

— Niech żyje! — powtórzono chórem.

— Bez strachu przed trudem idziemy w życie! Próżniak niech ginie, praca niech żyje!

— Niech żyje!

— Niech żyje! — powtórzył Hieronim. — Była nam družbą i swatem, wyprowadziła na ludzi! Cześć jej! Nie zmarnieje, kto ją kocha, a nie rzuci!

— Nie rzucimy! — krzyknęli wszyscy razem.

Spełniono toast duszkiem.

Kobieta, Mężczyzna

Nauka

Praca

¹⁷⁵Rubikon — rzeka w pln. Włoszech w czasach republiki rzymskiej stanowiąca granicę pomiędzy leżącą na pln. Galią Przedalpejską a położoną na pld. Italią, do której wodzom rzym. nie wolno było wkraczać z armią. Zakaz, chroniący republikę przez zamachem stanu, został złamany w r. 49 p.n.e. przez Juliusza Cezara, który przekroczył Rubikon ze swoim legionem, rozpoczynając w ten sposób wojnę domową. „Przekroczenie Rubikonu” oznacza wykonanie przełomowego kroku, którego skutków nie da się cofnąć. [przypis edytorski]

¹⁷⁶wieczornice z Łysej Góry — zloty czarownic i demonów, jakie wg legend odbywały się nocą na szczycie Łysej Góry w Górach Świętokrzyskich. [przypis edytorski]

¹⁷⁷czarna polewka — czernina, zupa z krwi zwierzęcej, podana do stołu mężczyźnie starającemu się o rękę panny oznaczająca odmowę; dziś przen. [przypis edytorski]

¹⁷⁸dobić się (czegoś) — pokonując trudności dotrzeć do jakiegoś celu, osiągnąć coś. [przypis edytorski]

Oczy Hieronima zaśniły zapalem.
— Piosenki, bracia! Kto tam za słowika się ofiaruje? Ja umiem tylko hukać jak bąk błotny¹⁷⁹; będę wam służył za basetlę¹⁸⁰!
Po chwili jeden głos zaczął śpiewać:

Hej, użyjmy żywota,
Wszak żyjem tylko raz!¹⁸¹

Kilkadziesiąt głosów zawtórowało ochoczo:

Niechaj ta czara złota
Nie próżno wabi nas!

A złota czara młodości stała pełna. Na dnie jej były dla jednych męty, dla drugich słodycz nektaru. Smak zależał od ust, które piły.

Nazajutrz wczesnym rankiem Hieronim poszedł do kościoła. W przeddzień zamówił mszę żałobną za przyjaciela i wysłuchał jej, klęcząc w oddalonym końcu. Modlitwą tą żegnał Petersburg, naukę, życie studenckie — zaczynał nowy okres życia.

V. WOJCIESZEK

Na pogodnym wiosennym niebie odcinał się ostro szkielet na pół skończonego żelaznego mostu. Z obu stron równo, jednostajnie białł świeżutki nasyp kolei. W oddali buchały światłem baraki robotników, wrzące zgiełkiem, a na stronie, u brzegu rzeki, drzemała wieś długą, czarną linią.

Robota dzienna była skończona. Na moście stało dwóch mężczyzn, snadź¹⁸² przewodniczących robotom, a na szynach kilku ludzi otaczało ręczny wagonik, gotowy widocznie do drogi.

— Żegnam pana i dziękuję — mówił starszy do towarzysza podając mu rękę. — Przyjeżdżam tylko, by chwalić i podziwiać, nie ma tu dla mnie roboty. Za miesiąc przybędę na otwarcie drogi. Czy zdążycie?

— Chyba wymarudzimy, bo prawie wszystko gotowe — odparł z uśmiechem młodszy. — Co do mnie, wołałbym ten epilog odegrać z panem. Nadchodzą szalone wypłaty.

— Masz pan wszakże Eljasmana i jego kasę. Bierz, ile trzeba, i dawaj weksle¹⁸³! Gdy mi rząd zapłaci, wykupię wszystkie. Pokładam w panu bezwarunkową ufność.

— To chyba ja w panu! — zaśmiał się młody. — Wszakże to moje, a nie pańskie nazwisko będzie figurowało na stemplowym papierze¹⁸⁴!

— Wszystko jedno. Wszak mnie znasz, panie Hieronimie. Co powiem, dotrzymam! Eljasman był dziś u mnie. Słyszał to samo. Pienędzy nie zabraknie. Tymczasem bywaj pan zdrow, pilnuj tych zbójów — dodał wskazując z dala na robotników — i zostań mi, jak dotąd, przyjacielem!

Młody człowiek skłonił się, milcząc, i poszedł za zwierzchnikiem w stronę nasypu. Ludzie zajęli swe miejsca, inżynier siadł i miniaturowy wagonik potoczył się po szynach, burcząc jak bąk w ciszy wieczoru.

Pozostały zawrócić z powrotem po uginających się kładkach rusztowań. Na środku mostu stanął, zapalił papierosa i oparty o galerie patrzył zamyślony na bystry wir rzeki pod stopami.

¹⁷⁹*bąk błotny*, właśc. *bąk zwyczajny* — duży ptak wodny z rodziny czaplowatych; w okresie godowym samce wydają niski głos, przypominający ryk krowy. [przypis edytorski]

¹⁸⁰*basetla* — polski ludowy instrument smyczkowy o niskiej skali, kształtem przypominający wiolonczelę. [przypis edytorski]

¹⁸¹*Hej, użyjmy żywota...* — *Pieśń filaretów* Adama Mickiewicza. [przypis edytorski]

¹⁸²*snadź* (daw.) — widocznie. [przypis edytorski]

¹⁸³*weksel* — dokument stanowiący pisemne zobowiązanie wystawcy do zapłacenia określonej osobie (lub okazicielowi) określonej sumy w oznaczonym terminie; używany m.in. jako zabezpieczenie zobowiązań pieniężnych, zamiast natychmiastowej zapłaty za towar lub usługę. [przypis edytorski]

¹⁸⁴*stemplowy papier* — specjalny papier z odcisniętym podczas produkcji stemplem rządowym, służący do sporządzania na nim dokumentów cywilnych; później zastąpiony znaczkami opłaty skarbowej, kupowanymi i przyklejanymi na dokumencie (tu: na wekslu) oraz, jak obecnie, regulowaniem odpowiedniej opłaty przelewem lub gotówką w kasie urzędu. [przypis edytorski]

Hałas oddalającej się drezyny¹⁸⁵ niemiłe mu dźwięczał w uszach. Na nim zostawała ogromna odpowiedzialność, olbrzymia praca, ciągła czujność i kontrola, nieograniczona władza i rząd kilku tysiącami ludzi. Straszno mu się zrobiło, jakby przeczuwał nieszczęście.

Naczelnik wesół i spokojny wracał do rodziny, był pewien dobrego rezultatu; bez trudu weźmie rządową zapłatę, zarobi dobrą sumę. Miał na swe rozkazy unikat człowieka, który myślał, rysował, liczył, pracował za dwieście rubli miesięcznie i uważał to jeszcze jako świetny los dla siebie, a zamiast zawiści i niechęci miał dla pryncypała¹⁸⁶ wdzięczność i przywiązanie.

Gdzie się podziały marzenia studenckie o świetnej karierze, które go krzepiły do wytrwania w pracy? Pięć lat minęło od chwili, gdy triumfujący ze zwycięstwa pił toast na zakończenie biedy i trudu, szedł po należne laury dla swej wytrwałej pracy. W tych pięciu latach nie spełniło się żadne marzenie, zaznał wiele dni głodnych, wiele nocy bezsennych, o chłodzie, i zawiedzionych nadziei.

Przez ten czas był palaczem na kolei, przepisywaczem aktów, zwrotniczym, korepetytorem, a portem, do którego dobił, uważając za świetną posadę, były warsztaty kolejowe, gdzie dostał pięćdziesiąt rubli wynagrodzenia i obowiązek podmajstrzego. Nie dziw więc, że obecny zwierzchnik wydawał mu się dobroczyńcą.

Teraz pod koniec strach go zdjął — niechętnych miał wielu, którym kraść i próżnować nie dawał, dostawcy, nie mogąc go skusić łapówką, knuli intrygi, koledzy bali się go i nie zaczepiali bez interesu.

Położenie było trudne, uciążliwe, niesłychanie przykre dla prawej, otwartej natury. Stał zupełnie osamotniony, broniąc interesów pieniężnych i prawie honoru obcego człowieka.

Wiedział, że nie sobie buduje sławę, nie sobie zbiera kapitały, nie dla niego będą pochwały zarządu; sobie on tylko zrobił wrogów; on, Hieronim Białopiotrowicz.

Wtem w barakach ucichł chwilowo hałas i do uszu stojącego doleciały piskliwe tony ręcznej harmonii. Ludzie ci kamienni, zamiast spocząć, tańczyli; kilkadziesiąt czarnych cieniów uwijało się około ognia.

Inżynier się uśmiechnął. Ludzie ci byli mu jedynym przyjaznym żywiołem w otoczeniu. Tam nie knuto przeciw niemu intryg, lubiano go i szanowano powszechnie.

Złe myśli pierzchnęły spłoszone. Przypomniawszy sobie Eljasmana, wypłaty, rachunki, rzucił niedopalonego papierosa w rzekę i ruszył, gwizdząc, ku mieszkaniu.

Cóż znów! Miał sumienie czyste, nikogo nie skrzywdził, wypełniał ściśle obowiązki, wierzył w siebie, a był młody, więc troska nie mogła go powalić i dziwną reakcją myśli zamiast smutnych obrazów ludzkiej niechęci przyniosła mu na pociechę piosenkę jakąś, którą zaczął nucić półgłosem.

Zszedł z rusztowań, zsunął się z wysokiego nasypu na brzeg rzeki i ruszył rażno udeptaną ścieżką obok baraków, pozdrawiając rozbawionych.

Chór ochrypłych głosów odpowiedział wesoło. Rzucił im parę rubli na wódkę i pożegnany grzmiącym okrzykiem, poszedł dalej.

Mieszkał w budzie, skleconej z desek, o paręset kroków dalej, otoczony warsztatami i magazynami.

Na progu tego wcale nie eleganckiego pomieszczenia, wyciągnięty na burce, okurzając się dymem fajki, czuwał stróż inżynierski, w budzie świecił się ogień przez małe okienka.

— Bazyli! — huknął Hieronim z daleka.

Człek się porwał skwapliwie i biegł na wezwanie, wołając:

— Jestem!

Był to jednooki jego opiekun petersburski — we własnej osobie.

— Jak się masz, stary! A jest tam co zjeść przypadkiem? Karmiono mnie dziś pochwałami i tysiącami poleceń. Tyle to warte co ciastka z kremem!

— Jest pieczeń i butelka wina, ale pan chyba tylko popatrzy, bo jeść pewnie nie dadzą.

— Cóż tam nowego? Eljasman jest?

— Eljasmana to nie ma, ale jest ktoś inny.

— Dostawca?

¹⁸⁵drezyna — mały pojazd szynowy, używany przy robotach torowych. [przypis edytorski]

¹⁸⁶pryncypał (daw.) — zwierzchnik, przełożony. [przypis edytorski]

— Nie wiem. Cudzy. Przyjechał pocztą. Zjadł, wyspał się, siedzi i czeka na pana.
— Ano, to mu zazdrościć! Jadł i spał, niecnota. Pewnie obywatel z propozycją jakiego kupna.

Mrucząc pan Hieronim otworzył drzwi budy, potknął się na progu, uderzył głową o uszak i zaczął kłąć.

Bazyli pocieszał po swojemu, gderliwie:

— A po co pan taki duży wyrósł? Wszyscy chodzą bez szwanku, a u pana co dzień nowy guz.

— To pewne, że mam kalendarz na głowie — rzekł poszkodowany, otwierając drzwi do biura.

Lampa z zielonym kloszem rzuciła nisko na stół krąg jasności, oświetlając stosy ksiąg i papierów, reszta pokoju była ciemna.

Hieronim rzucił czapkę, rękawiczki i zapominając o zapowiadzanym gościu, chciał iść dalej, do swego osobistego mieszkania, gdy wtem z kąta podniósł się strasznie chudy cień człowieka i chrypliwy głos ozwał się posępnie:

— Nie poznajesz mnie?

Inżynier cofnął się pomimo woli — jak przed widmem.

Nie, nie poznał dawnego świetnego eleganta a swego kuzyna w człowieku wynędzniałym, obrosłym, prawie łysym, którego oczy szkliste wyglądały bezprzytomnie¹⁸⁷, a ręka, podana do uścisku, była sucha i gorąca.

— Wojciechu! — wyjęknął przerażony. — Co się z tobą stało?

Widmo zaśmiało się krótko, przerażająco.

— Diabli wszystko wzięli, wszystko! — rzekł, krzywiąc się cynicznie. — Nie ma żony, nie ma pieniędzy, nie ma stanowiska! Fiut, poszło!

Hieronimowi pociemniało w oczach. Bazyli miał słuszość — nie dla niego był dziś odpoczynek, jadło i sen. Nowa troska wyrastała jak spod ziemi.

— Gdzież żona? — zagadnął ogłuszony.

— Uciekła do Paryża! Wszystkie one takie! Trzoda! Mniejsza! Ale z nią uciekły ruble! Teść złażał i wypędził. Dzieci nie ma. Ot, i zostałem na bruku.

— Nieszczęście! Cóżś robił potem?

— Piłem i grałem, dopóki dawali Żydzi. Chciałem wygrać, jechać za nią, choćby nieżywą przywieźć z powrotem!

— Po cóż ci ona, to błoto, ta awanturnica?

— Żeby wrócić do teścia, do mego pałacu!

— Tfu! — splunął Hieronim ze wstrętem.

— Przegrałem! — ciągnął dalej Wojciech ponuro. — Opublikowano mnie w gazetach!

W pierwszej chwili na widok brata żal okropny chwycił za serce Hieronima. Widział w nim ruinę życia, nieszczęśliwego rozbitka. Chciał go wziąć w ramiona, pocieszyć, natchnąć nadzieją, pomóc, ile mógł, podzielić się z nim kawałkiem chleba.

Teraz oburzyło się w nim wszystko. Nie rozbitek to był nieszczęśliwy, ale nędznik bez czci i sumienia. Ręce, wyciągnięte do uścisku, opadły; odstąpił o krok, purpura oburzenia okryła twarz, zmarszczył brwi, zagryzł wargi i słuchał z niewypowiedzianą przykrością tej cynicznej spowiedzi.

— Co żyło, odstąpiło mnie! Psy! Karmiłem ich i poilem, przegrywałem do nich setki tysięcy! Potem nikt nie pożyczył rubla, nie zaprosił na obiad! Łotry! Udawali, że mnie nie znają, nie przyjmowali do klubów! Musiałem wyjechać z Petersburga!

Wojciech się zatrzymał, zgrzytnął zębami.

— Pojechałem do dziada!

Wymówił to z wściekłością w głosie i spojrzeniu.

Hieronim zzieleniał, skoczył jak ryś ranny.

— Jakim czołem śmiałeś mu stanąć przed oczy? Czyś oszalał? Chciałeś policzka?

— Chciałem pieniędzy! Muszę je mieć, rozumiesz? Inaczej chyba śmierć!

Upadek

¹⁸⁷ bezprzytomnie — dziś: nieprzytomnie. [przypis edytorski]

— Lepsza śmierć od wstydu! Dziad cię oplwał¹⁸⁸ pewnie pogardą, sponiewierał i wyrzucił z dziedzińca! I tyś to zniósł!

— A cóż miałem robić? Chciałem mu folwark podpalić, ale się zląkłem. Tak zostało!

Hieronim przeszedł się po pokoju, tłumiąc straszny wybuch. Milcząc, podał krzesło bratu i sam usiadł.

W tej chwili szelest się zrobił za drzwiami, dialog stróża z kimś obcym i Bazyli otworzył podwoje, zajrzał i rzekł lakonicznie:

— Ryży jest.

— Niech wejdzie! — mruknął Hieronim.

Wysoki, chudy Żyd z biegającymi oczyma wsunął się cicho i uklonił w progu.

— Są pieniądze? — spytał krótko inżynier.

— Są.

— To dawaj.

Żyd się rozejrzał po izbie, przyjrzał się świadkowi, dobył potężny zwit¹⁸⁹ banknotów, zaczął liczyć monotonna i podawać odbiorcy.

W świetle lampy migwały tęczowe papierki; Hieronim odkładał je obojętnie, Wojciech wpatrywał się uważnie, oddychając ciężko.

— Dwadzieścia pięć tysięcy. Gdzie reszta? — rzekł Hieronim, biorąc stemplowy papier i pisząc od niechcienia weksel.

Oczy Wojciecha ścigały pióro brata, czytały każdą głoskę. Kwit był terminowy, miesięczny, pod spodem podpis: „H. Białopiotrowicz”.

— Resztę mogę przysłać pojutrze. Pan raczy przysłać kogo z kwitem, bo ja sam przybyć nie mogę.

— To dobrze. Obejdę się, sądzę, do tygodnia. Oto weksel! Pan naczelnik uprzedził podobno, że możecie dawać na mój podpis.

— Ja bez niego dałbym miliony! Dziękuję panu!

Żyd wziął kartkę, skłonił się i wycofał za drzwi. Hieronim rzucił paczkę do ogniotrwałej kasy, coś zapisał i usiadł.

— Tyś bogaty pan! — rzekł Wojciech.

— Biorę dwieście rubli miesięcznie.

— A te tysiące?

— Cudze. Na wypłaty.

— Tak, tak! Fortuna kołem się toczy! Dawniej ja tego śmiecia miałem furami! Asygmatami mogłem wyklejać pokoje! Sturublówkami zapalałem cygara! Konie nosiły turkusy na uzdeczkach, służba chodziła w sobolach. Kto by mi powiedział, że ja do ciebie przyjdę żebrać pomocy?

— Bardzo dobrze, jeśli potrafię ci jej udzielić. Czego ci trzeba? — spytał zimno Hieronim.

— Pieniądzy! Pożyczki tylko: zwrócę z podziękowaniem, jak wypłynę! Bo mam nadzieję, że to fatum mnie opuści! Trzeba tylko do Paryża się dostać, tę babę odzyskać koniecznie.

Hieronim wyjął pugilares¹⁹⁰, wytrząsnął do dna.

— Bierz i jedź! Oddawać nie potrzebujesz!

Wojciech poruszył głową.

— Mało! — rzekł. — Muszę w Paryżu stanąć na właściwej stopie! Cóż to znaczy!

— Ileż chcesz?

— Tyle, ileś tam włożył — wskazał kasę.

Hieronim wzruszył ramionami.

— To przechodzi moje możliwości — odparł. — Nie rozumiesz, co mówisz, sądzę. Mam rocznie dwa tysiące czterysta rubli, jeżeli znajdę po skończeniu tutejszego mostu posadę, jeżeli nie będę bez chleba za miesiąc. Com zebrał, oddaję.

— Wszakże to tylko pożyczka! Daję ci słowo honoru, że oddam, złotem cię osypię, wróciwszy z zagranicy! Dam ci wszelkie zapewnienia!

— Nie pożyczam nigdy.

¹⁸⁸plwać (daw.) — pluć. [przypis edytorski]

¹⁸⁹zwit — dziś: zwitek. [przypis edytorski]

¹⁹⁰pugilares (daw.) — portfel. [przypis edytorski]

— Przed chwilą dawałeś weksel.

— Bo mam na to upoważnienie zwierzchnika. Są to pieniądze na interes, a nie dla mnie, w nich jest tylko moja miesięczna pensja.

— Żebyś chciał, mógłbyś pożyczyć dla mnie. Żyd da na twój podpis, a ja zwrócę — na Boga się klnę — za miesiąc odwiozę!

Hieronim nie panował nad sobą. Skoczył do brata.

— Czemuż nie powiesz od razu: złodzieju, kiedy mi kraść radzisz? — krzyknął. — Za kogo mnie masz? Jam z tobą nie hulał, nie pił, nie grał, nie rzucał w błoto cudzych pieniędzy, honoru, sumienia, zdrowia i duszy! Jam ci nie był kolegą i znać cię nie chciałem, boś mi wstydem był! Mało ci własnej hańby, chcesz mojej? Ano, to idź mi z oczu, bo ja siebie nie mam na zbyciu, ani cię ratować nie myślę pod takim warunkiem! Szukaj sobie lotrów w swoim świecie! Idź precz! Słyszysz? I pamiętaj, że gdy na głowie uczciwego człowieka jest wstyd, a on żyje, to chyba muru nie ma, żeby głowę roztrzaskać! Idź!

Wojciech zwiesił głowę, wyszedł potykając się, przestraszony głosem i spojrzeniem młodszego. Pierwej jednak zgarnął skwapliwie pieniądze ze stołu.

Na podniesiony ton pana ukazał się Bazyli z pomocą. Gość zniknął za drzwiami.

— Wyrzuc jego rzeczy, jeśli są! — krzyknął na sługę inżynier. — Już on nie wróci tu więcej!

Jednooki spełnił gorliwie polecenie, ale Wojciech nie czekał na manatki. Z odkrytą głową, bez płaszcza — przepadł w cieniach nocy.

— Nie ma — mruczał Bazyli pośpiesznie. — Bodaj go czart zdusił! Nie wróci, pan powiada. Oho, to on go nie zna! Tacy wracają! Tfu!

Hieronim długo w noc chodził po biurze. Sen go odbiegł. Ohydna twarz Wojciecha wyglądała z każdego kąta, to chichocząc piekielnie, to grożąc. Był to nowy wróg do tylu innych.

Rano nie zlezione tłumoczek przed progiem. Czy kto go ukradł, czy zabrał właściwie? Nad tym rozmyślał Bazyli po odejściu pana, siedząc na ławeczce koło budy i paląc nieodłączną fajkę. Pytanie to nie dawało mu spokoju.

Hieronim, powróciwszy, znalazł wprawdzie obiad, ale Bazylego nie było wbrew obyczajom; na wieczerzę nie wrócił także, aż się inżynier zaniepokoił.

O północy przyszedł zmęczony, chmurny i trochę jakby pijany. To się zdarzyło po raz pierwszy.

— Gdzież to był? — zagadnął młody człowiek, odrywając na chwilę oczy od jakichś planów.

— W barakach — odparł lakonicznie.

— To widać — zamruczał Hieronim. — Zaglądałeś w kieliszek, stary!

— I panu warto to zrobić zamiast pisać po całych nocach! Czy się pan dziś nie położy?

— Nie, mam dużo roboty. Możesz spać, stary.

Bazyli zamruczał coś niewyraźnie, nie usłuchał po staremu pozwolenia, zapalił fajkę, siadł w kącie i korzystając ze swych zasług, napełnił pokój dymem.

Coś sumował, nie spuszczać oka z pracującego; był teraz już zupełnie trzeźwy, ale pośpieszny.

I tak spędzili noc, nie odzywając się do siebie. O brzasku inżynier wziął czapkę i do baraków poszedł, budząc po drodze pomocników i dozorców. Bazyli przeprowadził go do progu.

— Pan nie chce śniadać? — spytał.

— Dziękuję, stary, nie mam czasu.

— A na obiad pan wróci?

— I to nie, bo mnie dziś czekają u kolegi.

— To i ja sobie pójdę.

Tak się rozstali. Wysmukła sylwetka młodzieńca znikła w gęstej, białej mgłę wodnej, sługa przeornie zamknął budę, otulił się w szary szynel¹⁹¹ żołnierski i mrugając na wsie strony swym jedynym okiem, ruszył w przeciwnym kierunku, ku warsztatom.

¹⁹¹szynel — mundurowy płaszcz wełniany, noszony przez wojskowych, policjantów oraz urzędników w Rosji w XIX i na pocz. XX w. [przypis edytorski]

Ze ślusarzami, tą najgorszą hałasną robotniczą, zaprzyjaźnił się sługa Hieronima; trafił na śniadanie, usiadł u kotła i wdał się w żywą dyskusję z samymi hersztami tej wiecznie pijanej, dzikiej, a w gruncie dobrodusznej zgrai.

Jedli jednak cicho, pochylając ku sobie olbrzymie jasne czupryny i błyskając białkami oczu; czasem wznosiła się nad głowy pięść twarda, ciemna, obrosła i groziła komuś. Bazyli mrugał oczkiem, mitygował niby, ale co chwila jakimś słówkiem dolewał oliwy do ognia. Gotowało się coś strasznego w barakach.

Dzwon, wzywający do roboty, rozproszył zgromadzenie. Bazyli poszedł dalej, przez nasyp ku wsi, gdzie stały baraki Eljasmana.

Rotszyld¹⁹² powiatowy miał tam swe magazyny; był dostawcą żywności dla robotników.

Wkoło składów roilo się pełno podrzędnych figur, furami rozwożono mięso i krupy, z piwnicy wytaczano kufy¹⁹³ wódki.

Wśród tego zamętu Bazyli dobił do drzwi mieszkania kupca, oparł się niedbale o sztachety, obserwował fizjonomie¹⁹⁴ wchodzących i wychodzących z całą cierpliwością próżniaka z profesji.

Dopiero w południe poruszył się nieco. Przed dom zajechała furmanka chłopska, widocznie obstalowana¹⁹⁵, bo zaraz Żydek służący zaniósł na nią walizkę i coś powiedział woźnicy, który ruszył ku wsi.

Bazyli wyszedł na drogę, zatrzymał chłopą.

— Zawieźcie mnie do Olszowa. Dam rubla — rzekł, pokazując asygnatę.

— Nie można. Pojadę z kupcem do Żarnej.

— A gdzie twój kupiec?

— Poszedł przodem.

Woźnica zaciął konie, ale Bazyli miał rączę nogi, szedł za nim w odległości kilkunastu kroków przez całą wieś.

Za wsią, w lesie, chłop stanął i Bazyli stanął. Spod krzaka wyszedł pasażer, obejrzał się trwożnie i wskoczył na wóz, ruchem ręki nakazując pośpiech.

I Bazyli zawrócił z powrotem ku barakom. Znał tłumoczek, znał płaszcz i widział rękę podróżnego. Wiedział, co wiedzieć pragnął.

Tymczasem koło kantonu Eljasmana panował sądny dzień.

Hieronim znalazł czas na obejrzenie prowiantów. Fury z nieświeżym mięsem i stęchłymi krupami, eskortowane przez tuzin klnących robotników, wracały do kuchni wraz z kartką Białopiotrowicza, że dostawca za oszustwo podlega kilkutyśięcznej karze.

Nie dbał o skarby Rotszylda hardy chłopak i ani przeczuwał, co za burza zbierała się nad jego głową. On się nigdy nie troszczył o następstwa, gdy spełniał swój obowiązek.

Dokonawszy z doktorem rewizji¹⁹⁶ produktów i wymierzywszy sprawiedliwość, wrócił do mostu, rozmawiając swobodnie z medykem.

Był to człowiek niemłody, odludek, opryskliwy, nie lubiany ogólnie. Hieronim go lubił, bo był to rzetelny pracownik, z obowiązku swego wywiązywał się doskonale; nie patrzył nań niechętnie i fałszywie jak reszta podwładnych.

Doktor zaś obserwował go uważnie, chłodno, świdrując wzrokiem ilekroć się zeszedł, nikomu nie zdając sprawy ze swych spostrzeżeń. I teraz, gdy szli we dwóch wśród rusztowań, doktor, zmrużywszy oczy, patrzył uważnie za inżynierem, snującym się ze zwykłą ruchliwością wśród szkieletu żelaznego olbrzyma.

Ślusarze, wisząc prawie w powietrzu, wyglądali jak pająki między sztabami metalu, kuli zajadle, z niesłychaną wprawą i śpiewali chórem.

— Doktorze! — zawołał Hieronim. — Czy podlegasz pan zawrotowi głowy?

— Nie, a pan?

¹⁹²Rotszyld — tu: przen.: bogacz; *Rotszyldowie*, właśc. *Rothschildowie*, to bogata i wpływowa rodzina niemieckich Żydów, zajmująca się bankowością i finansami, jedna z najbogatszych rodzin na świecie. [przypis edytorski]

¹⁹³kufa — duża, drewniana beczka. [przypis edytorski]

¹⁹⁴fizjonomia (daw.) — twarz. [przypis edytorski]

¹⁹⁵obstalować (daw.) — zamówić, zlecić wykonanie czegoś. [przypis edytorski]

¹⁹⁶rewizja — tu: kontrola. [przypis edytorski]

— Dotąd nigdy. Dziś mi raz pierwszy coś podobnego się zdarza. Prawda, żem na czczo.

— Uhm, na czczo. Po bezsennej nocy.

— To już trzecia, doktorze. Doprawdy, sam nie wiem, co mi jest. Wcale mi nawet spać się nie chce. Odwykłem.

— Przed ciężką chorobą zawsze się cierpi na bezsenność — zamruczał doktor.

— Ejże, nie żyw czarnych nadziei, konsyliarzu¹⁹⁷. Ze mnie pacjenta mieć nie będziesz! — zaśmiał się Hieronim. — Jestem zdrow, jak ot ta sztaba. A bezsenność przymusowa to żaden symptomat¹⁹⁸ choroby. A tam co się dzieje?

Wykrzyknik stosował się do wrzawy, co się nagle podniosła u jednego ze słupów mostowych.

Hieronim przechylił się za parapet. Kilkunastu ludzi tłoczyło się, gestykując, około otworu do żelaznej, bezdennej studni. Wśród nich błyszczał galonik inżynierski¹⁹⁹.

— Co tam, panie Domański? — huknął Hieronim.

— Coś się stało murarzom w głębi. Nie dają znaku życia.

— To zejść pan sam i zobacz! Może omdleli z braku powietrza.

— Nie może nikt wytrzymać, lampy gasną. Posłałem po innych murarzy, oni to znają, żaden z nas nie znieśie.

— To mi dopiero facecja! A ci się duszą tymczasem! Murarze pewnie pijani! A iluż ich tam jest na dnie?

— Trzech — odparł obojętnie.

— To mi pachnie półroczną tiumą. Winszuję! Dajcie mi sznur!

Doktor ani się spostrzegł, jak dzielny chłopiec go opuścił; po drabinie zbiegł na dół, poczęstował pięścią gapiów po drodze, rozpędził połowę do roboty, przewiązał się jednym końcem sznura, zapalił papierosa i kazał otwierać kłapę do żelaznej bezdni.

— Weź pan gąbkę z octem do ust! — krzyknął doktor, schodząc powoli.

Ale Hieronim był zajęty komendą.

— Puszczajcie sznur powoli. Jak targnę, ciągnijcie w górę! Rozumiecie? Weź no go ty, Janie!

Olbrzymi ślusarz przyskoczył skwapliwie. Oczy jego, czerwone od wódki i niewywczasu²⁰⁰, śmiały się do naczelnika psim przywiązaniem.

— Ja wyciągnę w czas, nie bójcie się! — rzekł chrypliwie.

Hieronim jak kot wśliznął się w otwór, zamknęto go natychmiast. Cement się psuł haniebnie od powietrza. Sznur się rozwijał powoli, ruch ten śledziło z natężeniem kilkanaście par oczu.

Długa minuta pauzy, za długą widocznie dla Jana, bo spojrzał pytająco na Domańskiego; nagle poczuł targnięcie, szarpnął w górę, za nim inni. Ciągnęli ciało.

— Ciężko idzie — zamruczał — otwierajcie!

Dobyto na wierzch ładunek. Było to dwóch murarzy, sinych, strasznych, na pół uduśzonych. Doktor rzucił się do nich cucić naprędce. Żyli jeszcze.

— Rzucaj sznur! — krzyknął Domański.

Ślusarz bez rozkazu to uczynił.

Targnięto znów. Ładunek był lżejszy o połowę, bo też u końca liny było tylko jedno ciało, a równocześnie z nim po szczeblach żelaznej drabinki wypełzł Hieronim, zdrow i cały, trzymając w ręku *corpus delicti*²⁰¹ wypadku. Była to próżna butelka od wódki.

— Łotry, pijaki! Rewidować ich trzeba przed robotą! Tylem razy to nakazywałem! To karygodne niedbalstwo, panie Domański! Oto masz pan rezultat dzisiejszej pracy i pańskiego urzędowania!

Rzucił mu butelkę z gniewem pod nogi i nie odezwał się więcej do zawstydzonego młodzika.

— Wziąć ich do szpitala, posłać po drugą partię, jeśli trzeźwa. Żywo!

¹⁹⁷konsyliarz (daw.) — członek rady, doradca (por. konsylium); lekarz, doktor. [przypis edytorski]

¹⁹⁸symptomat (daw.) — symptom, objaw. [przypis edytorski]

¹⁹⁹galonik inżynierski — w carskiej Rosji inżynierowie nosili mundury zdobione galonami. [przypis edytorski]

²⁰⁰niewywczas — brak wypoczynku. [przypis edytorski]

²⁰¹corpus delicti (łac.) — dowód rzeczowy potwierdzający dokonanie przestępstwa. [przypis edytorski]

Na głos ten rzuciło się wszystko, ile tchu i mocy; miejsce wypadku opustoszało w mgnieniu oka, za oddalającymi się pogonił rozkaz:

— Jak wyzdrowieją, przysłać ich do mnie!

Robotnicy zaśmiali się z cicha:

— Oj, da on im, da! — zamruczał Jan.

— Od niego dobrze wszystko brać! To zuch!

— To nasz kochany pan! Ot, na śmierć idzie za robotnika, a z nas żaden nie chciał.

— Ale jakby na niego przyszła bieda, to my pójdziemy! Póki my tu, niech go nikt nie tknie.

— Alboż chcą? Słyszałeś co, Janie? — spytano ciekawie, z iskrzącymi oczyma, na hasło awantury.

— Jak trzeba będzie, to huknę na was! Teraz cicho, bierzcie młoty!

— A hukaj, tylko dobrze!

Zamiast Jana dziesiętnik zaczął krzyczeć i napędzać. Umilkli posłusznie.

Późno wieczorem Hieronim wracał do domu z kasy. Zdziwiło go światło w gabinecie, gdzie zwykle pracował, zajrzał przez szczelinę firanki i zdumiał się. Przy biurku — wśród stosów sprawozdań, planów, kosztorysów — rozsiadł się w fotelu Bazyli we własnej osobie i pisał coś pracowicie, niezgrabnie na wielkim arkuszu papieru. Jednym okiem przyglądał się swemu arcydziełu i drapał, potniejąc, koślawe litery.

— Tam do diaska! A do tego co przystąpiło? — zamruczał ubawiony inżynier.

Zdumienie jego nie miałoby granic, żeby mógł dojrzeć adres na kopercie; stało tam łokciowymi literami²⁰²: „Jaśnie Wielmożny Pan Polikarp Białopiotrowicz w Tepeńcu”. Nie, takie zestawienie osób i podobna znajomość nie powstała mu nigdy w myśli.

Na kroki pana Bazyli uprzątnął swą osobę z fotela, a pismo ze stołu i zajął się nakarmieniem pryncypała.

— Czy to do kochanki pisujesz? — spytał go żartobliwie inżynier.

Człek się zaśmiał.

— Aha! — odparł jakiś nieswój.

— Toś ją w Petersburgu zostawił?

— A tam; tam, gdzie pan rzucił swoją.

— Ja, stary, kochanek nie miałem i nie mam. Wiesz o tym najlepiej, boś mnie pilnował jak smok.

— Et, różnie bywało w sąsiedztwie! Kto tam ustrzeże ognia w słomie! Ta czarna, co to ja aż z sikawką musiałem...

— Nie klekoc²⁰³ głupstw! Czyś ty i dzisiaj odwiedzał baraki? Ot, lepiej pokaż list! Zobaczę, jak wyrażasz afekta²⁰⁴.

— Tak samo jak pan! Kto z kim przestaje, takim się staje.

— To fałsz! Gustu do amorów nikogo nie nauczę, bo go sam nie posiadam. Chyba ty mi go udzielił.

— Et, kto pana przegada. Na co pan odesłał mięso Eljasmanowi?

— Chciałeś chyba, żebym je sam skonsumował przez grzeczność dla Żyda. Robotnicy nie bydlę, truć ich nie pozwolę.

— Żyd strasznie zły, cały zarobek dziś stracił. Domański zły, że pan go złał przy ludziach, wszyscy źli... Co z tego będzie? Jak zechcą się mścić?...

— To niech się mszczą! Honoru mi nie wezmą, czci mi nie odbiorą, więcej o nic nie dbam! Ty mi nie wspominaj tych ludzi. Dzień cały trują mnie zgryzotą! Daj spocząć w domu przynajmniej!

Wziął się za głowę ruchem desperackim.

— Bo mi szkoda pana! — zamruczał Bazyli. — Wychudliście jak cień! Co z tego będzie? Połóż się pan z wysiłku! Żeby odpocząć jaki miesiąc!

— Czy i ty mi krzyczysz chorobę, jak ten skorupiak doktor? — zaśmiał się chłopiec z przymusem i zamyślił się chwilę. — Chciało się i mnie wypocząć, stary — zaczął po pauzie. — Miałem paręset rubli oszczędności, myślałem po skończeniu tutejszej roboty

²⁰²łokciowe litery — przen.: litery bardzo dużej wielkości, jak odmierzane łokciami (daw. miara długości, licząca ok. 55–60 cm). [przypis edytorski]

²⁰³Nie klekoc — dziś popr.: nie klekocz. [przypis edytorski]

²⁰⁴afekt — emocja, daw.: skłonność, sympatia, miłość; dziś popr. M. i B. lm: afekty. [przypis edytorski]

Honor

pojechać gdzie, na swobodzie przeżyć czas jakiś. No i nic z tego. Ruble poszły, trzeba znów pracować. To dziwna jednak rzecz, jak mnie się pieniądze nie trzymają.

— Co to za dziwo! Złodziej jest na nie gotowy! — mruknął ponuro Bazyli. — Bodaj go ziemia pochłonęła!

— Cóż robić! Nie warta żalu ta nikczemna mamona²⁰⁵! Daj butelkę czerwonego wina. Będę pisał w nocy.

— Czwarta noc! Jezus Maria! Co pan wyrabia? — zawołał przerażony sługa.

— No, cicho, cicho! Wszakże cię nie proszę do towarzystwa. Idź sobie śnić o ko-chance, w braku jej samej. Mnie nie wystarcza dnia na tyle roboty.

— Bo pan robi za dziesięciu. Oj, będzie źle!

— Wynoś się do diaska z wzdychaniem!

Bazyli się wyniósł, ale wzdychać nie przestał. Żal było istotnie patrzeć na biedaka, który brał nad siły, sądząc, że ich ma niewyczerpany zasób.

Im bliżej było ukończenie i upragniony wypoczynek, tym uciążliwsze były zajęcia.

Rzadko widywał pana Bazyli i tylko chwilowo. Zdawano roboty, musiał je oglądać, przyjmować i płacić. Kasa pełna była interesantów, pieniądze płynęły jak woda. Hieronim ostatnie dziesięć dni trzymał się na nogach siłą woli i wina; palił bez przerwy cygara, zachrypił, szerniał, oczy mu się świeciły sztucznym podnieceniem.

Gdy olbrzymi most stanął gotowy, oczyszczony z rusztowań, umajony²⁰⁶ przez robotników, inżynier odetchnął, zatelegrafował po próbny pociąg do zarządu, przyjął go przy wstępie na swoje terytorium.

Pierwsza twarz, co doń wyjrzała z oszklonego wagonu, była to rozpromieniona fizjonomia pryncypała.

Kazał zatrzymać pociąg, ciągniony przez trzy lokomotywy, wysiadł, a z nim ze stu przeróżnych inżynierów; poczęły się hałaśliwe przywitania i okrzyki.

— Hajda na most! — zawołał dobrze podchmielony naczelnik.

Całe towarzystwo było po kilku libacjach²⁰⁷, nawet obsługa pociągu. Maszynista, który miał sam pierwszy wjechać na most, zalał też sobie stracha spirytusem, bełkotał coś Hieronimowi o nierównych strzałkach.

— Zejdź, ja poprowadzę! — fuknął młody człowiek w odpowiedzi, biorąc go za koł-nierz i oddając w ręce dróżników.

— Pan zostań z nami! — krzyknął zwierzchnik.

— Jeszcze kark pan skręcisz! — wołali koledzy.

— Proszę pana! — wrzeszczał pijany maszynista. — A moje premium²⁰⁸! Obiecywano pięćdziesiąt rubli!

— To je sobie zabierzesz, zuchu, jak się przepiesz — odparł Hieronim. — Nic mi się nie stanie, panie naczelniku. Panowie, raczcie obliczyć, ile osiędzie ten gmach pode mną. Dużo ważę teraz. Puszczaj parę!

Zagrały kotły i walce. Trzy żelazne potwory poruszyły się majestatycznie i buchając dymem weszły na most. Na środku Hieronim stanął, rozległ się przeraźliwy, donośny sygnał — na triumf: most stał. Pociąg przeszedł tam i z powrotem i znów zatrzymał się na środku — próba była skończona.

Powracającego Hieronima pryncypał chwycił w ramiona, omal nie udusił.

— Złoty z ciebie, nieoceniony człowiek! Co chcesz za taką pracę?

— Spać, panie naczelniku! — zaśmiał się szczerze chłopiec. — Zdejmij pan z mej głowy zarząd i władzę i uwolnij do domu!

— Takiś mi kolega! My się bawić chcemy! Ale idź, idź, śpiochu! Jak sobie nie dam rady bez ciebie, to przyśle!

Ach, spać! Od iluż to tygodni marzył o tym! Tak, mógł wreszcie wypocząć. Odetchnął z całych płuc w swej sypialni. Skończył, był wolny. Uf! Jak to brzmiało rozkosznie! Dał radę wszystkiemu, przeżył ogniową próbę, wybrnął. Niech sobie teraz oszukują, kradną, intrygują — już nie zaszkodzą.

²⁰⁵ *mamona* — pieniądze. [przypis edytorski]

²⁰⁶ *maić* (daw.) — ozdabiać kwiatami. [przypis edytorski]

²⁰⁷ *libacja* — spotkanie towarzyskie, w trakcie którego spożywa się duże ilości alkoholu. [przypis edytorski]

²⁰⁸ *premium* (daw., z łac. *praemium*) — premia, nagroda. [przypis edytorski]

Dziwna rzecz jednak — to nagle przejście z zamętu do zupełnej ciszy zamiast go uspokoić, rozdrażniało nieznośnie. Sen uleciał. Bolały go tylko nieznośnie wszystkie członki i głowa. Będzie pewno migrena.

Ubrany rzucił się na łóżko. Upał panował okropny, na domiar biedy Bazylego nie było. Oddalał się często ostatnimi czasy.

Inżynier rozpiął mundur, objął rękoma bolącą głowę i rozmyślał.

Ha, przecie dobił się celu, zdobył sobie byt, uznanie, sławę.

Co by to rzekł dzisiaj pesymista Żabba, który nie wierzył w pomyślność? Nawróciłby się przecie i poweselał biedny, pocziwy skrzek melancholik.

Hieronim przypomniał sobie piosenkę studencką, śpiewaną o głodzie i chłodzie, która okropnie gniewała mruka. Była tam mowa o poście, który poprzedza Wielkanoc, a Żabba mruczał zawsze z uporem:

„Święconego nie ukąsisz, prędzej ucho swe zobaczysz! Ja ci to mówię i ręczę!”

Nie zgadł Litwin. Minęła bieda, utrapienia, ciężki post — była Wielkanoc.

Żeby tylko ta głowa tak nie bolała i byle zasnąć trochę. Przecie miał urlop.

Aha, prawda. Miał wszakże jakąś miksturę od doktora, któremu się skarżył na bezsenność. Zażył ją, chwilę jeszcze leżał i milczał, aż wreszcie triumf, wspomnienia, ból głowy, zwały się razem w jakiś chaotyczny kłębek wrażeń i tak upragniony sen uspokoił go wreszcie.

Obudziło go po niewiadomej liczbie godzin targanie za rękę i zdyszany głos dziesiętnika:

— Proszę pana wstawać!

— Doprawdy? A czego tam?

— Naczelnik potrzebuje natychmiast!

Hieronim podniósł się, stękając. Nie czuł się ani silniejszy, ani zdrowszy. Tak jak przedtem bolała go głowa, członki, zbity był i odurzony. Rozejrzał się błędnie.

— Czy ja długo spałem?

— Trzy doby. Doktor aż się zląkł.

— Osioł. Spałbym drugie tyle. Gdzie naczelnik?

— W swoim mieszkaniu, w biurze. Dziś będzie wielki bal; jutro przyjeżdża cała komisja.

— Czego tam chcą ode mnie? Braknie tancerzy albo jaka inna bieda? Daliby mi spokój. Niech się bawią i przyjmują choćby sultana samego. Odstąpię im zaszczytu i przyjemności. Brr! Jak tu zimno!

— Dwadzieścia trzy stopnie. Upał jak w piekle. Pan może chory?

— Czy ty doktor? Wracaj i powiedz, że zaraz idę. Marsz!

Nadrabiając energią chłopiec się porwał, zlał głowę wodą, trochę się przebrał i ruszył. Nogi mu ciążyły jak ołowiane, zataczał się i choć szedł wolno, dyszał ze zmęczenia. Coś się z nim działo niedobrego, z czym się szamotał z całej siły.

Okna naczelnikowego mieszkania gorzały światłem. Dźwięki strojonych instrumentów zwiastowały rychły początek zabawy. Na górze w salonie — snuli się lokaje, kończąc przygotowania; przed drzwiami był tłum robotników, gawiedzi, interesantów; w biurze panował gwar mnóstwa głosów.

Na widok Hieronima robotnicy i służba zrobili szpaler; wszedł do sieni, a stamtąd do kancelarii naczelnika.

Na jego widok umilkła ożywiona rozmowa. Inżynierowie koledzy cofnęli się na stronę; ktoś syknął jakby hasło.

Przezucie czegoś niefortunnego przeszło dreszczem po Hieronimie, ale z całą śmiałością czystego sumienia przystąpił do biurka, za którym siedział posępny, zmarszczony naczelnik.

— Pan po mnie przysyłał? — rzekł Hieronim, kłaniając się grzecznie.

— Istotnie, potrzebuję pana do rachunków. Co to znaczy, że mi Żyd przedstawił wechsel o dwadzieścia pięć tysięcy wyżej niż jest w rozchodach? Nie zapisałeś pan czego?

— Ja? Zapisałem wszystko, co do grosza, podsumowałem z kasjerem księgi, dochód i rozchód.

— Ha, cóż to znaczy w takim razie?

— Co, panie naczelniku? — spytał Hieronim błędąc.
 — Ta przewyżka? To nie fraszka — taka suma!
 — Jaka suma? — nieszczęśliwemu poczynano się kołować w zbolącej głowie.
 — Czyś pan nie słyszał? Weksli jest o dwadzieścia pięć tysięcy więcej niż rozchodu!
 — Wszakże zapisano, ilem brał!
 — Ta suma nie jest zapisana!
 Chłopiec za głowę się porwał.
 — Gdzieżbym ja ją podział? Co panu się zdaje? Wszakżem nie wariat!
 — Może tylko lekkomyślny. Oto księgi, a oto weksle. Licz pan sam!
 — Bez ksiąg się obejdę. Mam przy sobie w notatniku datę i cyfrę²⁰⁹ każdego obligu²¹⁰.
 Będę panu dyktował, pan raczy sprawdzić.
 Drżącymi rękami wyjął z kieszeni wyszarzaną książeczkę i czytał owe daty i cyfry.
 Nikt się nie odzywał, ale i nikt nie wychodził, chociaż tego wymagała delikatność.
 W głuchej ciszy słuchało całe grono zmęczonego głosu Hieronima, przeplatane go szelestem papieru i krótkim „Jest” starszego.
 Twarze wyrażały złośliwą ciekawość, niepokój lub kompletną obojętność.
 Posądzenie, którego jeszcze nie zrozumiał Hieronim, a o którym wzmiankował nieznacznemu naczelnik, było absurdem dla każdego, kto znał Białopiotrowicza, a jednak, kto wie, może...
 Zawistni drżeli z niecierpliwości, inni słuchali przebiegu śledztwa ze zgrozą i oburzeniem, kilku zaledwie nie wierzyło stanowczo nawet w prawdopodobieństwo winy jakiegokolwiek — czuli w tym brudne, nikczemne oszustwo.
 Hieronim skończył. Otarł pot z czoła, spojrzał śmiało w oczy naczelnikowi.
 — To i wszystko! — rzekł.
 — A ten oto! Pan go opuścił, proszę czytać.
 Podał mu świstek stemplowego papieru i śledził pilnie grę wrażeń na twarzy.
 Hieronim ruszył brwiami i ramionami, jakby mówił: nic o nim nie wiem; wziął spokojnie papier, pochylił się nad lampą, przebiegł oczyma uważnie raz, drugi i trzeci.
 Z początku widać było zdumienie na jego wynędzniałej twarzy, potem natężenie pamięci i namysł głęboki, potem nagle zbladł, zzieleniał prawie, przez oczy przeszła beżmierna groza, prawie oblęd — utkwiał je nieruchomo w kreskach podpisu. Upuścił papier, zadygotał cały jak rzucony iskrą elektryczną, odstąpił o krok, rękami objął głowę, krew mu ustąpiła nawet z warg, a w piersi szarpało się coś, dławiąc głos, paraliżując wszystkie uczucia. Stał jak słup, nierówno chwytając powietrze, i milczał, zwiesiwszy ciężką głowę.
 Ha, więc był winowajcą.
 Między inżynierami powstał ruch i szepty; odsunęli się jeszcze dalej, jak od trędowatego. Pryncypał tylko ani się usuwał, ani triumfował. Odezwał się pierwszy.
 — Cóż, panie Białopiotrowicz? To pański podpis?
 Nie było żadnej odpowiedzi.
 — Może pan zapomniał o jakimś wydatku?
 — Nie! — wyrwało się z piersi nieszczęśliwego.
 — Cóż więc znaczy ten weksel? Przyznajesz się pan do niego? Może to fałszerstwo, pomyłka? Mów pan!
 Na ten wyraz „fałszerstwo” Hieronim opamiętał się nieco. Podniósł oczy, chciał coś powiedzieć, ale nie zdołał.
 Oczy te, pełne bezbrzeżnej rozpacz, podkrążone czarno, zaognione bezsennością, były tak nieszczęśliwe i smutne, że naczelnik nie pytał dalej. Opamiętał się i on także.
 — Nie martw się tak bardzo! — zaczął pobłaźliwie. — Młody pan jesteś, lekkomyślny! Prawie każdy z nas w tym wieku może zrobić głupstwo, zapomnieć się. Weksel zapłaciłem. Bądź pan spokojny. Jeśliś pan pieniądze stracił, daruję bez żalu, z wiarą, że się to drugi raz nie powtórzy.
 Hieronim i na to nic nie odpowiedział. Był równie nieczuły na wspaniałomyślność i pobłażanie, jak na surowy sąd. Na twarzy jego zatarły się wszelkie wrażenia; była ona twarda, zimna jak kamień.

Rozpacz

Upadek

²⁰⁹cyfra — tu: liczba, wielkość liczbowa, kwota. [przypis edytorski]

²¹⁰oblig (daw.) — zobowiązanie, zwłaszcza na piśmie. [przypis edytorski]

Z opuszczonymi rękami słuchał i znosił wszelkie ciosy, co mu gruchotały życie; nie bronił się, nie przeczył, tylko wciąż patrzył na imię swe i nazwisko, skreślone u spodu nieszczęsnego weksla. Ten tylko szmatek²¹¹ papieru występował dla niego wyraźnie, zrozumiale z całego otoczenia.

Była to *Mane, Tekel* Baltazarowej uczty, była to zatrata.

Naczelnika widocznie męczyła ta scena. Ruchem niecierpliwym zgarnął weksle do szuflady i wstał.

— Dosyć o tym! Nie do tańca teraz panu, więc na bal nie proszę. Wygląda pan na zmęczonego. Proszę odpocząć. Daję panu nieograniczoną swobodę. Panów proszę z sobą na górę, do dam i muzyki. Moja żona pewnie się niecierpliwi.

Hieronim oprzytomniał. Spojrzał po zebranych, skłonił się i wyszedł wśród rozstępujących się skwapliwie kolegów. Nikt mu nie podał ręki, nie odprowadził, nie rzekł słowa.

Gdy był już za progiem, zaczęto rozmawiać i śmiać się, gdy mijał dom, zrobił się ruch w salonach, a w połowie drogi do mieszkania posłyszał pierwsze takty walca i mijały go wciąż powozy z damami i resztą towarzystwa.

On szedł w czarną noc, nie podnosząc głowy, nie patrząc, nie słuchając — jak lunatyk lub obłąkany.

VI. DZIAD POLIKARP

Podczas wizyty u naczelnika Bazyli musiał być w mieszkaniu; zapalił lampy, ustawił wieczernię i odszedł znów.

Troskliwości tej nie zauważył jednak Hieronim. Co go obchodziło światło lub noc, co go obchodziła wieczernia?

Jak drzewo złamane burzą, runął na pierwszy spotkany fotel, ręce wnurzył w roztarżane włosy, skurczył się jak robak zgnieciony stopą; coś niby wycie czy łkanie dobyło się z gardła. A zatem taki był kres, taki! Ha, ha! Stał się złodziejem! Tak, tego nie dostawało jeszcze w rozkoszach jego doli, przyszło i to z kolei, nic nie brakło teraz!

Był złodziejem! Wziął sobie i stracił cudze pieniądze, jeszcze udawał, że nie rozumie, nadrabiał miną, aż się przyznał pod naciskiem faktów! Ha, ha! Został złodziejem!

Słyszeli koledzy, zapewne wiedzą już Żydzi, czerń robotnicza, kto żyje; jutro dowie się minister. Tak, dowie się! Z małego pionka Hieronim Białopiotrowicz będzie bohaterem jutrzejszego dnia — złodziej!

Napiszą o nim przecie gazety nawet; dobił się smutnej sławy. Ha, ha! Przeżył wielki post, miał swoją Wielkanoc, o której niedawno tyle marzył!

Nic mu nie brakło, nic!

Korowodem jęz thukły się myśli po czasce nieszczęśliwca. Czasem z niewyraźnego jęku wyrwał się wybuch krótkiego śmiechu. Chichotała rozpacz — szalał.

Krew hulała po pulsach, trzęsła nim gorączka, a zarazem ogarniała członki ogromna martwota, jak rozbitka, co bez sił już i nadziei opuszcza ramiona, czekając śmierci.

— O Boże, Boże! I wartoż²¹² było tyle pracować, żeby tak skończyć — ohydą, wstydem?

Wartoż było tyle znieść, by dobić się od losu takiej zapłaty — złodziej!

Marzona²¹³ złota dola! Ha, ha! Domki karciane. Wieść już poszła, chwycona przez zazdrosnych kolegów. Jutro mu nie żyć lepiej! Nie żyć! Myśl stanęła przed tą furtką wyzwolenia. Nie żyć!... Albo to co złego? Żyć teraz nie sposób! Dosyć tej próżnej walki, dosyć!

Człowiek torturowany na kole pragnie pożądliwie jednego, jeszcze ostatniego obrotu korby — to koniec!

A żyć po co, dla kogo? Sam jest.

Żal go chwycił, sierocy żal i w gardle stanęły gorzkie łzy; poza życiem, tam, z lepszej strony, była matka, Żabba, wszyscy — tu była pustka i srom²¹⁴ dożgonny.

²¹¹szmatek — tu: kawałek. [przypis edytorski]

²¹²wartoż — konstrukcja z partykułą -ż, skróconą do -ż; znaczenie: czy warto. [przypis edytorski]

²¹³marzony — taki, o którym się marzy; dziś: wymarzony. [przypis edytorski]

²¹⁴srom (daw.) — wstyd, hańba. [przypis edytorski]

Upadek, Rozpacz

Wstał. Nogi mu się chwiały; zataczając się, doszedł do biurka. Było mu strasznie słabo, głowę rozrywał ból, ręce się trzęsły.

Dobry kluczyka, ledwie zdołał otworzyć szufladkę; zebrał w pakiet różne listy i pamiątki, wziął rewolwer, spróbował cyngla.

Suchy trzask sprężyny wrócił mu nieco przytomność; położył go przed sobą i zamyślił się. Była to sroga męka i ciężka pokusa.

Czysty szedł na śmierć, a potępiał się tym faktem ostatecznie.

Ludzie powiedzą, że był pyszny i nie zniósł winy, więc się zabił ze wstydu.

Żeby choć kto jeden poznał prawdę, choć jeden go zrozumiał, oszczędził.

Już ręka sięgała po pióro, ale się cofnął.

Gdzież ofiara w takim razie? Czemu nie rzekł nic wobec oskarżenia? Nie — będzie milczał do końca; niech go wszyscy potępia, byle nie własne sumienie i matka — tam!

Był już teraz zupełnie spokojny, głowa tylko bolała go coraz gorzej; to nic, zaraz przejdzie.

Dobry z zanadru medalionik z matczynymi włosami, pocałował go, wziął broń, przyłożył do skroni i spuścił sprężynę.

Kurek spadł bez strzału.

— Przeklęty! — wyrwało mu się wściekle.

Rewolwer nie był nabit.

Z nerwowym pośpiechem zaczął wkładać naboje. Nie słyszał szmeru i wnijścia²¹⁵, i kroków.

Może to Bazyli? Za późno! Tylko jeden nabój, ale ręce się trzęsły, ładunek potoczył się na ziemię.

Hieronim sięgnął po inny. Cicho. Ktoś drzwi otworzył. Odwrócony plecami inżynier nie zważał na to, kończył swe przygotowania.

Nagle silna dłoń ujęła go za ramię, druga ręka wyrwała rewolwer, zanim się opamiętał.

Obejrzał się z okrzykiem gniewu.

— Idź precz! — zawołał, myśląc o Bazyli.

Spotkał oko w oko przejmujące spojrzenie dziada Polikarpa. Tak, był to on we własnej osobie, żadna halucynacja.

Olbrzymi, suchy, górował o głowę nad młodzieńcem i świdrował go na wskroś oczyma. Rewolwer schował do kieszeni samodziłowej kapoty.

— Po co dziad tu przyszedł? — wybełkotał Hieronim nieludzkim głosem.

— Po ciebie przyszedłem w samą porę — odparł starzec zmienionym tonem.

— Ja nie mam czasu. Kto dziada przyprowadził? Ja jestem chory!

— Widzę, ale pomimo to musisz pójść ze mną. Zbierz siły! Nie miałeś siły znieść sromu, on silniejszy od ciebie. Trzeba go zdjąć, bo cię złamie. I tak za długo leżał ci na duszy. Spóźniłem się o parę godzin. Chodź, chłopcze!

Co się stało tyranowi i czy on to był istotnie? Takim nie znał go Hieronim; patrzył błędnie na twarz surową, lecz całkiem inną niż zwykle. Mieszało mu się w głowie.

— Chodź! — powtórzył stary, biorąc go pod ramię.

Poszli znów w czarną noc. Przed nimi zjawił się nagle Bazyli, świecąc latarką i oglądając się co chwila. Starzec prawie niósł wnuka. Niedaleka była droga do mieszkania naczelnika, które buchało światłem. Bał był w samej pełni, muzyka grała mazura.

Złoty półimperiał²¹⁶ otworzył im drzwi biura, drugi popędził lokaja do salonów, z wezwaniem samego gospodarza.

Milczeli obydwa. Młody, dysząc wewnętrznym żarem, współprzytomny; dziad poważny a dziwnie rozpromieniony. Bazyli zginął przy progu domu.

Po dość długim oczekiwaniu wszedł naczelnik. Pomimo licznych toastów chmurę miał na czole; spod oka spojrzał na gości.

— Czym mogę służyć? — zapytał z przymusem.

Starzec, oburącz wsparty na lasce, kiwnął niedbale głową.

— Nazywam się Polikarp Białopiotrowicz — zaczął. — Mam dwóch wnuków; za nich obu przychodzę tu na obrachunek.

Ofiara

Samobójstwo

²¹⁵wnijście (daw.) — wejście. [przypis edytorski]

²¹⁶półimperiał — złota moneta carskiej Rosji, mająca wartość 5 rubli. [przypis edytorski]

— Znam tylko obecnego tu inżyniera, Hieronima.

— Zaraz pan poznasz drugiego. Przystępuję do interesu: przedstawiono panu weksle z podpisem Hieronima, których suma przewyższała rozchody. Sprawę tę rozstrzygnąłeś pan wobec setki osób wspaniałomyślnym darowaniem winy, weksel wykupiłeś pan od Żyda. Winowajca, ten oto chłopiec, zniósł w milczeniu łaskę, jak się w milczeniu przyznał do złodziejstwa. Poszedł do domu sam, sponiewierany, i zastałem go oto z rewolwerem w ręce. Żebym się spóźnił minutę, mielibyśmy pan i ja, śmierć niewinnego na sumieniu. To ciężko!

Starzec się zatrzymał, szarpnął swe siwe wąsy.

Inżynier wyciągnął do niego rękę.

— Pan nie uwierzy, jak mi przykro — zaczął.

— Nie chodzi tu o przykrość, panie, ale o sprawiedliwość — przerwał ostro pan Polikarp — a przede wszystkim o pokrycie długu. Proszę o ten weksel.

To mówiąc, sięgnął do siwej kapoty, dobył książeczkę z czekami do banku, wystawił właściwą sumę i położył na biurku.

Nagle, na widok nieszczęsnych weksli, ożywiła się martwa dotychczas twarz Hieronima, postąpił o krok.

— Dziadku! — zawołał.

— Milcz, niedorostku! Dobrocią swą doigrałeś się wstydu i ohydneho posądzenia. Teraz ja będę działać. Dostęć ustępstw! A czy mi jedno, ty lub on, to jeszcze pokażę. Gdy płacę, chcę, żeby ludzie wiedzieli, za kogo i za co płacę. Ty się nie mieszaś do mnie!

Znów jeden po drugim przesuwali się weksle w promieniu lampy, aż bystre oczy pana Polikarpa znalazły ów nieszczęsny.

I on go potrzywał minutę w dłoni, pokiwał głową, podał przez stół naczelnikowi.

— Niech pan porówna podpisy — rzekł.

Wezwany nałożył binokle, wpatrzył się uważnie, porównał i nagle porwał się za głowę.

— Kto to sfalszował? — krzyknął. — Mów, panie Hieronimie! To nie pan pisałeś, to podrobione!

— Czemuś pan tego nie dojrzał, zanim go potępiłeś? — odparł gorzko pan Polikarp.

— Czemuż on milczał i tak się zmieszał okropnie? Któż to sfalszował? Wiecie?

— Wszakem panu mówił, że mam dwóch wnuków. A może panu i nieobcy Albert Białopiotrowicz, mąż córki radcy B. O nim szeroko mówi stolica.

— Słyszałem. To brat Hieronima?

— To jego kuzyn i fałszerz. Przed miesiącem odwiedził go tu i chciał pieniędzy. Hieronim oddał mu wszystko, co zarobił z takim mozołem — kilkaset rubli. Była to kropla w morzu; żądał więcej, zrobił propozycję pożyczki na pański kredyt. Hieronim za drzwi go wyrzucił. Oto i wszystko. Żyd dostawca, ukarany za jakąś nieakuratność, dał pieniądze, Albert podpisał brata i uciekł.

— Okropne! Byłem ślepy i w nawale interesów nie spostrzegłem różnicy. Panie Hieronimie, pan mnie zna — to posądzenie nie dawało mi spokoju. Żebyś wymówił choć słowo obrony!

— On! — wybuchnął dziad Polikarp — Ha! To wy go nie znacie, panie naczelniku! To człowiek, na którym nie ma ani jednej skazy, ani jednej winy. Ze złota i stali ulany, szlachetny aż do dziwactwa, dobry aż do szpiku kości! On bronić się kosztem brata? On oskarżać krewnego o fałszerstwo? Wołał się zabić! On, złodziej!... Dlaczego? Wszak on nie hula, nie pije, nie gra w karty, a panu służył jak wierny pies, znosząc niechęć kolegów, szczczędząc każdy grosz, pracując za dziesięciu. Zbierał panu skarby i chwałę za kawałek chleba, przywiązał się do pana jak do dobroczyńcy, a pan go zrobił złodziejem! Ej, nie będziecie mieli sług i przyjaciół, jeśli tak płacicie! Oto pańskie pieniądze; dziękujemy za łaski i służbę. Chłopca mego mi dajcie, teraz on chory śmiertelnie. Bóg wie, czy przeżyje to nieszczęście!

— Co pan chce, zrobię dla niego. Nie za sługę go miałem, ale za syna. Nie rozstawajmy się w gniewie, panie Hieronimie. Darujcie mi!

Młody chciał wyciągnąć rękę, ale dziad go zatrzymał.

— Hańbę jego słyszało sto osób, panie! — rzekł ostro. — Niech przy nich odbędzie się rehabilitacja.

— Jestem gotów. Proszę panów ze sobą.

Falsz

Cnota, Poświęcenie

W salonach sto osób bawiło się ochoczo, ale na widok tych trzech zmieszał się taniec — przeczuwano coś ważnego.

Gospodarz skinął na muzykę, by umilkła.

— Panowie! — zawołał donośnie. — Byłście świadkami ciężkiej krzywdy, jaką najniesłuszniej wyrządziłem waszemu koledze. Kto go zna, ten pewnie nie wierzył w posądzenie, ten pewnie mnie potępił — i słusznie! Weksel był podrobiony, a że pan Białopiotrowicz, choć to spostrzegł, nie zwrócił mojej uwagi, miał smutne osobiste powody. Ja jeden byłem winny! Wobec was wszystkich proszę go o przebaczenie za śmiertelną obrazę. Zawiniłem ciężko wobec człowieka, któremu zawdzięczam pomyślność robót, doskonałą karność robotników, który jest uosobieniem rzetelnej pracy i nieposzlakowanej uczciwości.

Przepraszam go teraz słowem, a czynem gotów jestem zawsze dowieść, jak go cenię wysoko i ufam nieograniczenie. Daj mi pan rękę, panie Białopiotrowicz, i przebacz! Bóg świadkiem, jak mi ciężko było przeżyć te kilka godzin! Zapomnij mi tej nieszczęsnej sceny i zostań przyjacielem jak dotąd, na zawsze!

Hieronimowi kołowało się w głowie, ledwie zdołał podnieść rękę i ucisnąć dłoń inżyniera.

Za naczelnikiem inni poczęli się cisnąć ku niemu, zapewniać o życzliwości, pytać o zdrowie, twierdzić, że byli pewni takiego zakończenia.

Znajome damy zbliżyły się także, witając go z uśmiechem, ale on patrzył dziko, nie rozumiejąc dobrze, nie odpowiadając prawie.

Obejrzał się na dziada.

— Chodźmy stąd! — szepnął.

Wtem u drzwi hałas się podniósł, bieżanina, wołania i do salonu wpadł dozorca — w poszarpanej bluzie, bez czapki, czerwony jak upiór.

— Czego chcesz? Co się stało? — zawołał naczelnik.

— Pałą się baraki Eljasmana, magazyny, piwnica, wszystko!

Damy zaczęły krzyczeć i mdleć. Inżynierowie rzucili się do drzwi i okien. Istotnie, przez szyby biła łuna pożaru.

— Sikawki! Pobudzić robotników! Ratować! My zaraz idziemy! — zakomenderował naczelnik.

— Robotników nie trzeba budzić! Oni sami podpalili! Żyda upiekli podobno! Bunt — bełkotał dziesiątnik. — Niech pan wyjdzie! — zwrócił się do Hieronima.

— Czegoż chcą?

Naczelnik szukał czapki i aż sapał z gniewu.

Nim człowiek zdołał odpowiedzieć, pod oknami salonu powstał wrzask piekielny. Tysiąc może głosów zawyło unisono²¹⁷:

— Białopiotrowicza nam! Dawajcie zaraz! On pieniędzy cudzych nie brał, on nasz! Żyd brał! Nie ma Żyda!

Na taką pretensję gniew naczelnika opadł natychmiast. Sądził, że jest to rabunek, rzeź, chciał telegrafować po wojsko. Wieść o śmierci Eljasmana miernie go dotknęła. Spojrzał na Hieronima.

— Niebezpiecznie pana zaczepiać! — rzekł.

— Panie naczelniku, panie naczelniku! — zawołała tłuszcza.

Otworzył okno. Na dole roiło się jak mrowia czarnych postaci.

— Czego chcecie? — krzyknął.

— My, panie naczelniku, założymy swoje pieniądze za Białopiotrowicza! My założymy, znieśliśmy do grosza! Jego nam oddajcie!

— Dziadku! — szepnął znów Hieronim. — Chodźmy! Mnie tak strasznie słabo.

Pan Polikarp zbliżył się do naczelnika.

— Zabiorę go z sobą — rzekł. — Pan raczy wydać urlop!

— Zabiorą go robotnicy. Słyszysz pan? To półbożek tej zgrai. Chodźmy! No, no, te łajdaki mają więcej rozumu niż my wszyscy. Wymierzyli sprawiedliwość doraźnie. Wy-

²¹⁷*unisono* (muz., wł.: jednym dźwiękiem) — jednym głosem, w jednej tonacji; przen.: zgodnie. [przypis edytorski]

rwaliby swego ulubieńca z piekła. Panowie, kto ze mną odprowadzi chorego kolegę do domu? Nie czas dziś się bawić!

Półowa towarzystwa chwyciła za czapki. Naczelnik ze starcem wzięli pod ręce Hieronima, nieśli go prawie.

— Białopiotrowicza nam, Białopiotrowicza! — wyl tłum przed domem.

Było ich kilkuset, z dragami na ramionach, na przedzie ślusarz Jan, osmołony, podrapany, straszny. Musiał przyłożyć czynnej ręki do egzekucji Żyda. Na widok Hieronima groźny wrzask zmienił się w grzmiący okrzyk, pozdejmowali czapki.

— Białopiotrowicz chory. Nie krzyczcie! Prowadzimy go do domu — zawołał naczelnik.

Jan gwizdnął, ucichło wszystko.

— My go zaniesiemy! Daj no, stary! — rzekł poufale do pana Polikarpa. — Panu naczelnikowi dziękujemy! — dodał kłaniając się.

I stał się dziwny pochód triumfalny. Jak dziecko, wziął ślusarz Hieronima na ręce i ruszył przodem, otoczony gronem inżynierów. Za nim rzucił się tłum roboczy, dalej podrzędna służba, w końcu jechało towarzystwo balowe.

Jechało to i szło do baraku z desek, gdzie u progu stał Bazyli z miną niewiniątka, patrząc na opadającą lunę nad gniazdem Eljasmana.

Ze ślusarzem zamienili spojrzenia złośliwej radości. Uczucie zemsty było w nim silniejsze niż twoga o ulubionego pana.

— Doktora, Bazyli! — rozkazał pan Polikarp.

Sługa aż podskoczył na ten głos.

— Jest, jaśnie panie — odparł.

Istotnie, doktor już siedział przy łóżku.

Jan złożył chorego na posłaniu.

— Tylko go pan wylecz! — rzekł ostrzegająco do eskulapa²¹⁸ i wyszedł, jak mógł najciszej.

Tłum się rozszedł powoli. W baraku został naczelnik, doktor i starzec; na progu, niby straż honorowa, stanęło dziesięciu ślusarzy. Żaden król nie był lepiej strzeżony ani szybciej obsłużony jak Hieronim.

Ale biedak nie widział swego triumfu.

Majączył w strasznej gorączce, nie poznawał nikogo, bredził, zrywał się, przeklinał życie, wołał matki.

— Tyfus i zapalenie mózgu — rzekł spokojnie doktor, kładąc lodowe okłady.

— Ale wychodzi się z tego? — spytał niespokojnie naczelnik.

— Jeden na stu czasem.

Dziad Polikarp nie pytał, nie odzywał się, nie wtrącał do rady i pomocy.

Siadł ciężko na łóżku, nie spuszczał oczu z wyniszczonej twarzy chorego. Zimna krew i stanowcza decyzja opuściły go zupełnie. Nie był to już dumny satrapa, nieprzystępny żadnej ludzkiej słabości i uczuciu; był to zwykły śmiertelnik dotknięty w samo serce, znękanym, nieszczęśliwym.

Wyglądał jak ten, który zbierając skarb całe życie, zostanie z niego odarty; jak ten, co straciwszy wiek nad wielkim dziełem, traci je nagle — w dzień triumfu staje się wyzuty ze wszystkiego, nędzarz.

Przerachował się. Hartował stal i oto rozpryskiwała mu się w dłoni na atomy; chciał mieć klingę najprzedniejszą, zostanie mu może garść prochu.

Dziwny psychologiczny proces rozgrywał się w tej skrytej, nad wyraz pysznej duszy. Może raz pierwszy w życiu sumienie wstało nieubłagane jak oskarżyciel kryminalny i wołało wobec wielkiego tłumu myśli jak w sędzie, wołało wielkim głosem: Zabijeś! Jesteś zbrodniarzem! Patrz na swą ofiarę!

I pan Polikarp patrzył pełną zgrozy żrenicą. Twarz wnuka — chuda, ostra, ciemna purpurą gorączki — była tuż przed nim, obraz fizycznego i moralnego wysiłku, nadmiernej pracy, długiej biedy. Darmo wzrok starca szukał w niej win osobistych, upadku, grzechu, jakiegś obrony dla siebie. Nic — twarz ta była wykrzywiona bólem, stwardniała

²¹⁸eskulap (żart.) — lekarz (od zlatynizowanej formy imienia gr. Asklepiosa, boga sztuki lekarskiej). [przypis edytorski]

Wyrzuty sumienia, Klęska,
Wina

od walki, ale szlachetna i surowa, a wokoło ust rysował się nieubłagany rys żelaznej woli i uporu — rys rodzinny.

I nagle z ofiary człowiek ten zamienił się w sędziego. I zdało się starcowi, że usta te wydadzą wyrok na niego, że one jedne zdołają zagłuszyć wołanie strasznego oskarżyciela, coraz straszniejsze: Zabijeś!

Pan Polikarp obejrzał się wokoło. W pokoju było w tej chwili pusto. Musiało minąć wiele godzin, zbierało się na brzask.

Nikt nie widział, jak starzec na klęczki się osunął i bijąc się w piersi, prosił pokornie:

— Boże, bądź miłościw mnie grzesznemu! Nie bierz mi tego dziecka! Niech mu oddam za to, co wycierpiał!

A potem pochylił się i pocałował po raz pierwszy skroń biedaka.

— Czy ty mi zapomnisz kiedy? — szepnął.

Ale dusza Hieronima była gdzie indziej.

— Wiesz, Józik — mówił niewyraźnie — wszystko domki karciane! Cokolwiek zrobisz, wiatr dmuchnie i nie ma! Tak zawsze! Już nic robić nie będę! A jak koniec, to co? Domki karciane!...

Strasne było to bredzenie w głuchej nocy. Śmierć wyciągała kościste ramię i w oczach starca wydierała mu jego skarb, a on był jak dziecko bezsilny! On, pyszny jak szatan i taki możny!...

VII. EPILOG

Purpurowa i złota jesień słała się po drzewach Tepeńca i uścielała ścieżki szpalerów szleszczącym dywanem suchych liści. Ciepło było, pogodnie i bardzo uroczo w owym olbrzymim parku, otoczonym huczącą Prypecią.

Nie brakło tam rzadkich kwiatów ani fantastycznych gęstw, z których niekiedy wymykała się oswojona sarna, ani ślicznych altanek opiętych winem lub kapryfolium²¹⁹, a chyba najpiękniej było przed samym pałacem, gdzie kwitły setki szczepionych róż, a u stóp marmurowych schodów ganku szemrała fontanna, obryzgując perlami wody bukiety cieplarnianych roślin.

Wśród tych róż siadywał całymi dniami cień człowieka, chudy, zarośnięty, apatycznie patrzący przed siebie w próżnię.

Nawet Żabba nie poznałby wesołego Rucia. Tyfus go strawił ze szczętem, odarł z sił, z woli, z myśli, zostawił nieczułą, wyniszczoną ruinę. Śmierć nie wydarła go dziadowi, ale jak na urągowisko rzuciła ten żółty szkielet, który nie miał mocy żyć. Zemściła się okrutnie.

Starzec myślał o tym właśnie z goryczą, patrząc na wnuka z drzwi ganku. Jak plama wyglądał biedak na tle jasnego nieba, krasnych²²⁰ liści i tych róż odurzających wonią.

Pan Polikarp westchnął ciężko i zszedł powoli ze schodów. Przybycia jego nie zauważył Hieronim, ale nie okazał zdziwienia ani radości na głos dziada, choć był to głos nieznanej słodyczy.

— Jakże ci dziś, chłopcze?

— Dobrze — odparł obojętnie.

Starzec schylił się i pocałował go w czoło.

— Głowa nie boli?

— Nie. Nic mi nie jest.

— Może chcesz czego?

— Nie, dziadku, dziękuję!

Było to zwykle pytanie i niezmienna odpowiedź od kilku tygodni.

Była to rozpacz dziada, ta niczym niezwalczona apatia.

— No przecie, może byś się przejechał? Ruch ci służy.

— Kiedy bo nie chcę.

— Może byś się przeszedł trochę?

— Ej, nie.

— Może byś rad czytać?

²¹⁹kapryfolium — wiciokrzew; roślina pnąca, kwitnąca na biało lub różowo. [przypis edytorski]

²²⁰krasny (daw.) — czerwony; barwny; ładny, piękny. [przypis edytorski]

Kondycja ludzka

Choroba

Melancholia

— Dobrze mi tak. Nic mi się nie chce, dziadku, nic.
Stary targnął wąsy desperacko. Szukał sposobu na ten nieszczęsny brak woli.
Medycyna nie miała na to środka. Wróciła życie, nie dała do niego chęci. Co ono było warte?

Nagle twarz chorego poruszyła się nieco. Popatrzył na szereg okien w lewym skrzydle, potem na dziada i ozwał się, po raz pierwszy niezapytany:

— To matki okna, tam?

Pan Polikarp rozjaśnił czoło. Jakaś myśl jak piorun tknęła go, aż się zatrzymał z odpowiedzią, potem uśmiechnął się lekko.

— Tak, chłopcze. A te obok, to z twego pokoju.

— Czy mogę tam pójść?

— Nie, mój chłopcze, nie możesz.

Hieronim oczy podniósł. Odmowa spotykała go po raz pierwszy, gdy czegoś żądał. Od czasu choroby był samorządcą w Tepeńcu.

— Czemu? — spytał.

— Bo te pokoje są zamknięte pod nieobecność lokatorki. Klucz u niej. Jeśli chcesz bardzo, to napiszę, niech przyśle.

— E, nie, wszystko mi jedno, kiedy zajęte.

Patrzył jednak ciągle w okna też same i po przerwie zapytał znów:

— Czemu tam firanki ciemniejsze od dołu?

— Ona potrzebuje takiego światła — rzekł lakonicznie starzec.

Sądził, że obudzi ciekawość wnuka tajemniczością odpowiedzi, ale Hieronim urwał zupełnie rozmowę.

Milczał, ale zaczynał myśleć. Okna te obudziły uśpioną duszę. Jak zawsze w wielkich wypadkach życia, pamięć matki podniosła mu z głębi wspomnień tysiące, a gdzież ich mogło być więcej, jak nie w Tepeńcu?

I poszedł myślą w dalekie lata, gdy dzieckiem bawił się²²¹ po trawnikach, a z owych okien śledziły jego każdy ruch śliczne, szafirowe oczy smutnej kobiety. Patrzył w górę, jakby czekał, że lada chwila uchyli się firanka i wyrzy, jak wtedy, złotowłosa głowa, a dźwięczny głos zawoła go po imieniu.

Ale okna były szczelnie zamknięte i nikt go nie wołał z pieszczotą. Daleko były te lata, daleko odeszła smutna kobieta.

Ale zaczarowane koło martwoty przedarła ta myśl, snuła się teraz jak strumyk — tęskna, żalosna. Czy też dziad wypełnił obietnicę ostatniego listu, zaspokoił żądania zmarłej, czy leżała teraz obok męża w rodzinnym grobie?

Przez wrozoną delikatność nie pytał o to dziada. Mogło mu to sprawić przykrość, wzbudzić złe wspomnienia, może go rozgniewać, a on był teraz taki dobry! Po co drażnić? Można samemu zobaczyć.

Raz pierwszy poruszył się żywo — szukał pretekstu pozbycia się starca.

— Dziadku — rzekł — ja bym poczytał jaką gazetę.

— Dobrze, mój drogi, zaraz ci przyślę przez Bazylego.

Pan Polikarp wszedł do domu, chłopiec się obejrzał i ruszył pomału znanymi ścieżkami. Była to jego pierwsza przechadzka.

Dziad dotrzymał obietnicy — obok ojca zajęte było miejsce i świecił złożony napis na płycie marmuru. Smutna kobieta wróciła do Tepeńca. Hieronim usiadł przed grobem, rzewnie uśmiechnięty. Matka musiała być szczęśliwa teraz.

Odtąd codziennie biedny rekonwalescent odwiedzał swych zmarłych, stroił kwiatami mogiły, znalazł dla dziada smętny uśmiech i serdeczną podziękę.

— Nie dziękuj, a wyzdrowiej! — rzekł starzec gładząc go po głowie. — Zechciej czego, choćby moje progi podpalić, zrobisz mi największą przyjemność.

Ale Hieronim nic nie chciał, byle mu nie przerywano dumań posępnych i samotnych odwiedzin grobowca.

Zdziwiła go jednak pewnego ranka zmiana zaszła w lewym skrzydle. Otwarto okna, podniesiono firanki, służba sprzątała tam jak na królewski przyjazd; drzwi jednak od swego pokoju znalazł szczelnie zamknięte.

Wspomnienia, Matka

²²¹ dzieckiem bawił się — jako dziecko bawił się. [przypis edytorski]

— Co tam się dzieje, Bazyli? — spytał wiernego sługi.
 — Trzępią meble, paniczu, od moli.
 Była to bardzo prozaiczna informacja.
 Hieronim udał się do dziada.
 — Może mi wolno tam pójść teraz? — prosił.
 — Jak chcesz, mój drogi. Po cudzych mieszkaniach nie wypada.
 — Któż tam mieszka?
 — Moja pupilka, sierota. Wziąłem ją na wychowanie.
 — Gdzież ona teraz?
 — Za granicą. Spodzielam się jej tymi czasy. Zwykle jesienią odwiedza Tepeniec.
 Hieronim się skrzywił jak po gorzkim lekarstwie.
 — Nie lękaj się! — uspokajał dziad. — Ona ci wody nie zamąci. Możecie się nie spotykać, jest tu dosyć miejsca.
 — Kobieta i koza wszędzie się wciśnie, dziadku — rzekł kapryśnie chłopiec. — Gątki to bardzo podobne, wszystko ogryzą, popsują, zawsze je znajdziesz w szkodzie. Że też dziad to znosić może!
 — Cóż zrobić? Nie tylko znoszę, ale mam słabość do tej jedynej kobiety. Była mi na starość jak kwiatek zimą — rozgrzała serce.
 „To ci majster dopiero!” — pomyślał Hieronim, bynajmniej nieprzejednany.
 Kobiety nie miały nigdy łaski w jego oczach. Miał jeszcze Afrę w pamięci.
 Gniewały go przygotowania i mina rozradowana pana Polikarpa, gdy go powitał raz wieścią, że pupilka przysłała depezę, i patrzył złym okiem, gdy oznaczonego dnia karetą i sześć koni pod eskortą liberyjnej²²² zgrai ruszyła do przystani, skąd on niegdyś furmanką jechał do Tepeńca.
 W całym pałacu panował ruch odświeżony. Nawet Bazyli biegł uśmiechnięty z miną tajemniczą sfinksa²²³, pomagając ogrodnikowi znosić wazon i kosze owoców.
 — Czy nie będzie jeszcze bramy triumfalnej i moździerzy na salwę honorową? — pytał chłopiec zgryźliwie.
 — Paniątka nie pozwala rwać kwiatów — odparł Bazyli.
 — A ty skąd możesz o tym wiedzieć?
 — Każdy w Tepeńcu musi znać jej gusta, żeby potrafił dogodzić. Pan by się gniewał inaczej!
 — Tej fatygi ja sobie nie zadam — burknął Hieronim, ruszając do grobowca i zrywając najpiękniejsze róże.
 Dziad był niewidzialny w ów dzień uroczysty. O naszego bohatera nikt się nie troszczył. Schodził na drugi plan przed nową gwiazdą.
 — Trzeba ruszyć znów w świat, matusiu — poskarżył się żałośnie grobom. — Dosyć pasożytem być. Już niedługo będę tu przychodził. Pójdę za chlebem, jakieś nauczyła. Tak, dosyć próżniaczej rozkoszy. Trzeba wzbudzić całą siłą chęć do pracy, trzeba ruszać w świat po nowe kłęski i zawody.
 Dawny pryncypał pisał co tydzień, dopominając się o swego ulubieńca, wzywał go coraz gwałtowniej; gdy tylko co wstał z posłania, zasypywał go prośbami. Trzeba ruszać.
 Z nagłą determinacją porwał się z miejsca, chciał iść do dziada, za łaski podziękować i ruszać choć jutro.
 Był w połowie drogi do domu, gdy usłyszał turkot, palenie z bata, zajazd nowych gości.
 — Masz diable tabaki — mruknął, zawracając do ustronnej altanki.
 Przysiadł tam jak szczywany zajac²²⁴, ledwie go Bazyli znalazł pod wieczór.
 — Jezus Maria! Co pan wyrabia? Taki chłód! Gotowa choroba! — wrzasnął przerażony.
 — Czekam, aż się uspokoją z tą panną.
 — Proszę wracać prędzej! Panie już śpią od dawna.
 — To ich jest kilka? Kilka wychowanic, sierot?

²²²liberia — rodzaj munduru noszonego przez służbę. [przypis edytorski]

²²³sfinks (mit. gr.) — skrzydlaty potwór o głowie kobiety i tułowie lwa, zadający zagadki i pożerający tych, co nie umieli na nie odpowiedzieć; symbol tajemniczości, przenośnie: zagadkowa istota. [przypis edytorski]

²²⁴szczywany zajac — tu: zaszczywany zajac, na którego polują psy myśliwskie. [przypis edytorski]

— Albo to jasny pan nie może utrzymać i tuzina? — odparł Bazyli dumnie.
— I owszem! Niech ma sobie cztery tysiące i świętą Urszulę z nimi²²⁵, byleby ja ich nie spotykał.

— Stary pan zaraz na wstępie powiedział, żeby nie chodziły w stronę grobowca. Ma panicz lewą połowę parku, a one prawą.

— Z tym wszystkim dosyć nam tu popasać. Pakuj manatki, jutro wyjeżdżamy do roboty nad Wołgę.

— A cóż pan tam robić będzie? Toż pan ledwie chodzi, pióra w ręku nie utrzyma.

— To nie twoja rzecz! Pakuj się i basta! Chyba że zostać wolisz.

— Jak pan każe.

Pan Polikarp szukał już wnuka i zburczał go naleźycie za nieogłędność²²⁶ na zdrowie. Spędzali razem wieczór. O przybyłej nie wzmiankował żaden z nich.

Nazajutrz raniutko wymknął się z domu Hieronim, myśląc, że wszystkich wyprzedzi. Mylił się. Na odkrytej łączce, skąd otwierał się szeroki widok na Prypec i okoliczne bory, dama jakaś, w szarej bluzie i kusej spódnicy, rozstawiła sztalugi, rozpięła karton i szkicowała gorliwie krajobraz, podnosząc co chwila od roboty spiczasty nos, bladoniebieskie oczy i pomarszczoną twarz czterdziestoletnią. Zielony parasol barwił ją w dodatku trupim kolorytem.

Hieronim skoczył jak przed widmem i uciekł w gęstwinę, widząc jednak dosyć, żeby móc krytykować do woli.

— Śliczna, powabna, urocza! Stworzona do rozgrzania serca! To dopiero śliczny kwiatek znalazł dziad na zimę! Winszuję! Ale smaruje zapamiętałe, można pokazać figę o krok, pewnie nie dopatrzy! Jak na złość poszła na lewo, w moje państwo! Nie byłaby kobietą *vel*²²⁷ kozą! Już w szkodzie! Bodaj się udławiła blaszanką od farb albo przebiła tym pięknym parasolem! Nie można się rozminąć z tą biedą!

Przepadły samotne dumania. Cały dzień mu zeszedł w popłochu przed zielonym parasolem. Podróżował bezustannie ów nieszczęsny deszczochron z jednego punktu w drugi; zawsze tam, gdzie on był się ulokował²²⁸.

Dama była strasznie łakoma na piękne widoki — szkicowała to drzewo, to wysepkę, to strumyk, to bydło; nie wiadomo, kiedy jadła i odpoczywała.

Hieronim kłął na czym świat stoi. Pod wieczór, widząc, że nie zdoła uciec przed złym losem, wyszedł prosto na obmierzły parasol.

— Niech i mnie odszkicuje! Może się uspokoi! — mruczał, zły jak piorun.

Dama podniosła dziobaty nos, obejrzała go obojętnie i rysowała dalej dwoje młodych sarniąt na łączce.

Uklonił się i minął ją, obdarzając eleganckim przymiotnikiem.

Czekała go jeszcze druga niespodzianka.

Pod kwitnącymi różami stał stolik z herbatą, przy którym, rozparty w fotelu, siedział dziad Polikarp, paląc flegmatycznie fajkę, a naprzeciw niego, plecami do ogrodu — postać kobieca. Rozmawiali wesoło. Było zbyt daleko, żeby głos rozróżnić i Hieronim widział tylko białą sukienkę i słomiany, duży kapelusz. Schował się za krzak.

Dziad go widocznie zobaczył, bo rzekł słów parę, biała sukienka mignęła na ganku i znikła wewnątrz domu. Wówczas chłopiec podszedł.

— Coś taki kwaśny, Hieronimie? — zagadnął dziad.

— Czy to dziadka wychowanka, ta dama z zielonym parasolem? — zawołał cały wzburzony.

— Albo co? Poznajomiłeś się z nią?

— Uchowaj Boże! Ścigała mnie bezustannie swą pasją malarską. Nie dała tchnąć, zjeść, odpocząć.

— No, to siadź tu, posil się, uspokój! Będę cię strzegł.

²²⁵cztery tysiące (wychowanic) i święta Urszula z nimi — św. Urszula z Kolonii (IV a. V w.), legendarna rzymsko-brytyjska księżniczka, która wyruszywszy w podróż ze swoim orszakiem jedenastu tysięcy służek-dziewic, razem z nimi została zamordowana przez oblegających Kolonię Hunów. [przypis edytorski]

²²⁶nieogłędność na coś (daw.) — nieogłędanie się na coś, niezważanie na coś. [przypis edytorski]

²²⁷vel (łac.) — lub; czyli. [przypis edytorski]

²²⁸był się ulokował — przykład użycia czasu zaprzeszłego, wyrażającego czynność wcześniejszą niż inna, opisana czasem przeszłym; dziś: ulokował się. [przypis edytorski]

Artysta

Artysta

— Dziękuję, pójdę do siebie. Mam list do pisania.
 — Do kogo?
 — Do mego naczelnika. Wzywa mnie od dawna. Myślę wziąć się do pracy. Już wyzdrowiałem zupełnie.
 — Czyś się zaraził pracowitością od pani z parasolem?
 — Nie, ale czas wziąć się do czego. Trzy miesiące jem darmo dziadka chleb. To dla mnie niesłychana rzecz. Zresztą teraz goście...
 — Nie sądziłem, żeś taki dziki. Co ci szkodzą te dwie damy? Od jutra zabronię robić studiów w tej stronie, gdzie się obracasz. Zostań jeszcze!
 — Dziękuję, dziadku, za waszą dobroć! Czy wam się może próżniak podobać? Lubicie samotność.
 — Lubilem — poprawił stary — teraz rad jestem tobie. Chodź do siebie. Każesz sobie tam podać jeść.
 Wieczór był chłodny i mglisty. Bazyli rozłożył ogień na kominie, dziad z wnukiem usiedli koło niego. Trzask suchych szczap zastępował rozmowę, milczeli obydwaj.
 Słyszeli za to wyraźnie za ścianą powrót malarki, zachwyty nad przyrodą, wołanie o posiłek, zapytania, wykrzykniki, wybuchy śmiechu. Mieszało się w tym kilka języków.
 — Twoja prześladowczyni jest znów niedaleko — rzekł dziad z cicha.
 Hieronim nic nie odrzekł. Może nie słyszał. Patrzył w węgle po dawnemu — bezmyślnie. Wyglądał zmęczony, osłabły. Zwiesił ręce i głowę.
 — Może ci czego braknie, Ruciu?
 — Mnie, dziadku? Nie, nic mi się nie chce.
 Po chwili pan Polikarp zadzwonił na Bazylego, dał mu jakieś zlecenie po cichu i zabrał się do czytania gazet. Gwar za ścianą się oddalił. Nagle Hieronim podniósł głowę. W sąsiednim pokoju rozległy się delikatne tony fortepianu.
 Ktoś preludował²²⁹ bardzo biegle, snadź bez nut, z myśli; dotknięcie było mistrzowskie.
 Smętna, cicha melodia snuła się, milknąc chwilowo zupełnie; czasem parę huczniejszych akordów i znów ta sama pieśń bez słów, z ciągłą zmianą jednego motywu, dziwnie przejmująca.
 — Kto to gra, dziadku?
 — A któż by? Bronia zapewne.
 Młody podniósł oczy.
 — Bronia nazywa się dziadka pupilka?
 — A tak. Albo co? Znasz ją może?
 — Ej, nie. Ale mi to imię kogoś przypomina. Dziwna rzecz. I tamta była sierotą. Nigdy bym nie przypuszczał, żeby ta dama z parasolem nosiła to imię.
 — A któż mówi o damie z parasolem? Ona się wabi Adelgunda podobno, czy coś równie dzikiego.
 — Więc to nie wychowanica dziadka?
 — Cóż za *absurdum*! Jest to dama do towarzystwa, cerber²³⁰ strzegący zaczarowanej księżniczki! Wychowano ją w zamierzchłej przeszłości.
 — Ach, tak! Ta panienka ślicznie gra!
 — A nieźle! Patrz no, twój naczelnik podjął się budowy drogi żelaznej w guberni samarskiej²³¹. Siedemnaście mostów żelaznych. I ty się tam wybierasz?
 — Tak. Mosty to moja specjalność.
 Zamilkł i słuchał. Z preludów wybiła się wreszcie czysta melodia pieśni i śliczny sopran zaczął śpiewać.
 Pan Polikarp udawał, że czyta. Znad gazety utkwiał oczy we wnuka, śledził wrażenie.

²²⁹preludować — neologizm od: grać preludium, krótką formę muzyczną lub wprowadzającą część do większej formy muzycznej. [przypis edytorski]

²³⁰Cerber (mit. gr.) — trzygłowy pies, pilnujący wejścia do krainy zmarłych; tu przen.: groźny strażnik. [przypis edytorski]

²³¹samarska gubernia — gubernia imperium rosyjskiego ze stolicą w Samarze nad środkową Wolgą. Od 2 poł. XIX w. Samara dynamicznie się rozwijała, stając się gł. centrum handlowym i przemysłowym rejonu Wolgi oraz ważnym węzłem kolejowym. [przypis edytorski]

Hieronim słuchał, przejęty nie tyle pięknnością głosu, jak znajomym dźwiękiem. Gdzieś go on już słyszał w życiu, ale gdzie i kiedy — nie mógł sobie przypomnieć.

Głos, zrazu cichy, opanował po kilku taktach akompaniament i brzmiał pełnią młodych płuc. Można było rozróżnić słowa.

A gdy będziesz dzwon ulewał,
Czarodziejski dzwon,
Co by szczęścia pieśni śpiewał
Przecudowny ton —
To nie wrzucaj doń metali
Ani srebra, ani stali,
Ni we wrzątek strun lutnisty,
By dźwięk był jak lutnia czysty,
Ani ognia po iskierce,
Ale daj mu złote serce!
Daj mu serce!

Bohaterstwo

— Dziadku — szepnął Hieronim niepewnym głosem — gdzie ja słyszałem ten dźwięk?

— Słyszałeś? Może za granicą. Bronia tam się kształciła.

— A ona sama skąd, dziadku?

— Sierota po żołnierzu.

— Dziad ją dawno wychowuje?

— Och, dawno. Może ci przykry ten śpiew? Każę przestać.

— Przykry! Ale to śliczne, słuchałbym wieki! Ten głos tak mi kogoś przypomina!

— No, to zamiast tu pleśnieć, chodźmy do niej. Będziesz słyszał wyraźniej.

— Może ta pani będzie nierada przerwie?

Mówił to, a drżał z niepokoju. „Ten głos, ten głos!”

Zamiast odpowiedzi dziad podszedł do drzwi i zapukał.

Śpiew ustał.

— Broniu, czy przyjmujesz gości na herbatę?

— Z całą przyjemnością dziadku! — odparł srebrny głosik.

Otwarto żwawo drzwi.

Hieronim spojrzał. Przed nim, oświetlona wiszącym świecznikiem, stała smukła postać dziewczęcia, otulona w biały batyst²³² i koronki. Jedną ręką podnosiła wdzięcznym ruchem portierę²³³ u drzwi, drugą wyciągnęła z powitaniem.

Ściąga²³⁴ twarzyczka miała wyraz trochę dziki w piwnych głębokich oczach, ale za to na ustach błyszczał szczerzy uśmiech, pokazując dwa rzędy drobnych białych ząbków.

Nie widziała Hieronima w cieniu i on ją ledwie dostrzegł zza pleców dziada.

— Ale ja nie jestem sam. Jest ze mną kawaler, który chce usłyszeć drugą zwrotkę tej piosenki. Oto go masz. Czy mam go przedstawić?

Pan Polikarp się usunął. Młodzi spojrzeli sobie w oczy i nagle — jednocześnie — dwa okrzyki wyrwały im się z piersi. Był to wybuch szczęśliwości, rozradowania, bezbrzeżnego podziwu. Dziewczyna puściła portierę, przez chmurne jej oczy mignęła fala blasków, pokraśniała jak różyczka.

Rzucili się ku sobie. Rączki jej chwyciły Hieronima i patrzyli na siebie, nie mogąc się nasycić widokiem, odurzeni kompletnie.

— Bronka, mój dzieciak! — mówił chłopak zmienionym głosem.

— Panie mój, panie! — szeptało dziewczę.

Zza portiery wypłatał się wreszcie dziad i zajrzał.

— To wy się znacie? — spytał.

Hieronim się obejrzał.

²³²batyst — cienka tkanina z bawełny lub z lnu. [przypis edytorski]

²³³portiera — zasłona z grubego, ciężkiego materiału, umieszczana przy drzwiach. [przypis edytorski]

²³⁴ściąga twarz (daw.) — pociągła twarz, szczupła. [przypis edytorski]

— Dziadku! — zawołał z wyrzutem. — Toście wy mi ją wzięli wtedy! Zabraliście mi słońce życia!

— Oddaję ci teraz to słońce. Niech ci świeci. Żyć się nie masz czego. Płataliśmy sobie nawzajem figle, alem ci tego skarbu strzegł jak oka w głowie. Oddaję w całości. Proszę tylko o szklankę herbaty. Zadowolę się towarzystwem panny Adelgundy tymczasem.

Ale młodzi nie słyszeli, co mówił. Pan Polikarp zeszedł na drugi plan. Niemka spała od dawna, herbaty mu przyniósł Bazyli. Zostały mu na pociechę gazety.

Tych dwoje usiadło obok, patrzyli na siebie i opowiadali dzieje długich lat.

Było tyle do mówienia. Zapomnieli o świetle. Oczy dziewczęcia podczas opowieści Hieronima stały lez pełne za Żabką i „panią Dulską”. O swojej nędzy nie wspominał Hieronim — zapomniiał, że niegdyś istniała: był niezmiernie szczęśliwy.

Potem on słuchał.

Dziecko porwano podstępem ze stolicy. Gryzła i drapała — nic nie pomogło. Bazyli coś wiedział o tym, on ją przywiózł do Tepeńca.

Niesłodki mieli żywot nauczyciele i służba — nie chciała słuchać nikogo ani się uczyć. Morzyła się głodem, próbowała ucieczki. Złowiona, zapadała w swój upór piekielny; była na wszystko głucha i niema.

Wówczas to dziad Polikarp użył innego argumentu:

„Jeżeli się będziesz uczyć i ulegniesz, to cię oddam Ruciovi. Inaczej go nigdy nie zobaczysz!”

Nauka poszła jak czarem na to zakłęcie. Znalazła się ochota i zdolności, rosła, kształciła się, ale nie zapomniiała nigdy obietnicy dziada. Od roku w Dreźnie uczyła się rzeźby, skończywszy zakład²³⁵ zagraniczny. Do Tepeńca przyjeżdżała co jesień. Oto i wszystko.

Spojrzeni znów na siebie. W oczach chłopca błyskała gorąca luna, w jej źrenicach zjawiał się cień jakiś; spuściła powieki. Milczeli, ogarnięci wielką potęgą, co nagle stanęła wśród nich.

— Czy to już koniec, dzieci? — zagadnął pan Polikarp, wstając. — Rucio wyznał swoje grzechy, a ty, Broniu, wypowiadałaś się detalicznie, ilu podrapałaś ludzi, gdy cię od niego zabrali? No, teraz gdzie ta piosenka? Chcemy ją słyszeć.

— Jutro, dziadku! — prosiła dziewczyna. — Dzisiaj nie mogę.

— A to coś nowego! Nabierasz chimerów²³⁶, dziecko! To zły znak. Za to zabieram ci teraz Rucia. Nie zobaczysz go więcej; wysłę na koniec świata.

— Dwa razy jedna sztuka się nie udaje! — zaśmiał się chłopiec. — Ze mną by sobie dziad nie dał rady.

— Z człowiekiem bez woli można zrobić, co się chce! Jemu wszystko jedno! Dobranoc, Broniu!...

Stary pocałował ją w czoło i wyszedł. Hieronim wyciągnął dłoń. I on ją całował niegdyś, ale dziś zamiast w skroń, podniósł rączkę do ust. Wyrwała mu ją i spojrzała z wyrzutem, lecz nie przygarnęła się, jak niegdyś, do jego ramion — pożegnała chmurnym spojrzeniem.

Dawny stosunek ich był pochowany bezpowrotnie.

Nazajutrz rano Hieronim wyszedł do ogrodu. Przed nim mignął zielony parasol. Szanowna Adelgunda uprzedziła go. Teraz to go mało obchodziło.

Spojrzał w okna lewego skrzydła; były jeszcze zasłonięte, ruszył więc do grobowca.

Przez tę jedną noc stał się z niego inny człowiek. Dawny szalony Rucio zbudził się znów, z domieszką czegoś głębszego, poważniejszego w błyszczących oczach. Szedł lekko, wesoło, znikła chorobliwa bladeść i zmęczenie; był wyświeżony, ogolony, ubrany elegancko, z kwiatkiem u surduta, z uśmiechem na ustach. I, rzecz dziwna, przez tę noc stracił też swój brak chęci do czegokolwiek.

O, teraz pragnął wielu rzeczy, pragnął gorąco, niecierpliwie, całą siłą duszy. Był zdrów nareszcie.

Ktoś go uprzedził i w odwiedzinach katakumb. Na progu spotkał się oko w oko z Bronią.

²³⁵zakład — tu: instytucja naukowa a. artystyczna. [przypis edytorski]

²³⁶chimerów — dziś popr. r.ż., D. Im: chimier. [przypis edytorski]

Powitali się rumieńcem i uśmiechem.
 — Pani tak rano! — rzekł.
 Owo „pani” urosło także przez tę jedną noc, nie wiadomo skąd.
 — O, ze mnie ranny ptak! Oboje z dziadkiem wstaliśmy o świcie, on mnie przyprowadził tu i pojechał w pole do robót.
 Hieronim dużo by dał za usłyszenie owej wczesnej rozmowy opiekuna z pupilką!
 — Pani tu na długo? — spytał.
 — Ja? Ile dziadek zechce. A pan?
 — Tydzień. Czekają na mnie roboty.
 — Tylko tydzień! — szepnęła smutno.
 W tej chwili sylwetka Bazylego ukazała się na zakręcie, oznajmił śniadanie.
 Hieronim napadł na niego z góry.
 — Szpiegu! Zaprzedańcze! Toś ty donosił o wszystkim dziadkowi! Toś ty dręczył panienkę.
 — Uchowaj Boże! Panienka mnie drapała i gryzła, sądny dzień miałem. Służyłem wiernie staremu panu; co kazał, robiłem. Wy go nie znacie, paniczu. On mi nie mówił, po co to lub owo każe robić, ale ja pojąłem. Chciał, żeby z panicza był człowiek, jakiego drugiego nie znaleźć na świecie, i zrobił. Oj, to wielki pan, rozumny! Prowadził was przez biedę i różne utrapienia, żeby wypróbować. Ot, i ma pociechę! A tamtemu sypali złoto i zmarniał! Kto chce duszę zgubić, niech się czepia pieniędzy.
 — Tyś na to nieślakomy, zdaje się?
 — Ja? Ot, pieniądze kosztowały mnie oko, to dosyć! Nie cierpię ich za to.
 — A to jakim sposobem? — zagadnęła dziewczyna. — Dziad zawsze cię drażni, żeś je postradał w przeprawie ze mną.
 — Rodzony brat mi je wybił kamieniem w kłótni o dziesięć rubli! Warto było? A panicz niech do mnie złości nie ma. Pan każe, sługa musi!
 — Ja dziś nawet bym do diabła złości mieć nie potrafił! — zaśmiał się chłopiec.
 Śniadali we dwoje w wielkiej jadalni, potem dziewczyna wezwała go za sobą.
 — Pokażę panu moją pracownię. Pamięta pan główkę Medora? Figurek nie zapomniałam lepić.
 Pracownia to była urządzona z całym przepychem. Mnóstwo studiów, modeli, gipsów napelniało ją po brzegi. Zaprowadziła go do niewielkiej grupy z gliny, świeżo ukończonej.
 — To moja pierwsza praca na wystawę — rzekła.
 Grupa przedstawiała młodzieńca wyzwolonego, kruszącego w ręku laskę, godło niewoli. Ruch był śmiały i naturalny, postać gibka i wyniosła, szczęście promieniało z oblicza.
 — Lubi pani sztukę? — spytał Hieronim.
 — Ubóstwiam! W życiu kochałam tylko figurki swoje i...
 Zająknęła się i urwała:
 — I co? — spytał, obejmując ją spojrzeniem.
 — Ej! Nie! Pomyliłam się! Widzi pan tę główkę dziada? Czy podobna?
 — Figurki i kogo? — spytał powtórnie.
 Podniosła na niego przelotnie oczy.
 — Po co pan pyta, kiedy wie? — rzuciła z odbłyskiem dawnej dzikości.
 Męczyła ją ta rozmowa widocznie. Nie umiała udawać.
 — Znałam panią dzieckiem. Co mogę wiedzieć o dorosłej?
 — A jednak ja wiem wszystko o panu! I pan kochał w życiu tylko matkę i...
 — I panią! — rzekł. — Ot, jestem szczery!
 Uśmiech szczęścia rozjaśnił chmurną twarzyczkę. Spojrzała mu w oczy tak cudnie, tak miłośnie, że ani się spostrzegł, jak po dawnemu wziął ją w ramiona i przycisnął do piersi.
 — Figurki i mnie? — szepnął pochylony.
 — A kogóż by innego? — mruknęła niewyraźnie. — Ja nie zapominam nigdy.
 — Dziękuję!
 Usta chłopca znalazły koralowe wargi dziewczęcia i spoczęły na nich długo, gorąco.
 Bronia po chwili podniosła głowę i spojrzała mu w oczy przejmująco.

Cnota, Pokusa, Pieniądz

Sztuka

Miłość

— Niech pan pamięta, jak ja — szepnęła głucho — bo teraz już nie potrafię żyć bez pana. Wolę umrzeć.

— Jeśli dochowałem wiary dziecku, to teraz nie będę miał żadnej trudności i zasługi! — odparł wesoło, całując jej spuszczone powieki.

— Broniu, Broniu! — rozległ się w dalszych pokojach głos dziada Polikarpa.

Dziewczyna spojrzała żałośnie na ukochanego i wyrwała mu się z objęć.

— Słucham! — zawołała, wybiegając na spotkanie.

— Czy nie wiesz, gdzie się schował Hieronim? — pytał dziad.

— Jest tutaj. Pokazywałam mu pracownię.

— To jednak dziwne, żeby się przy artystycznych odwiedzinach tak zgrzać okropnie. Czerwonaś jak upiór! Myślałem, że co najmniej tańczyliście trzy godziny mazura.

Hieronim parsknął śmiechem.

— Mogę zaręczyć, żeśmy nie pokazywali żadnych sztuk choreograficznych! — zawołał zza pleców Broni.

— Coście robili zatem?

— Kochaliśmy się, dziadku! — zaśmiał się chłopiec, cały promieniejąc szczęściem.

— W to wierzę. To wam z oczu patrzy. Bronia od wczoraj nauczyła się kłamać. To smutny nabytek! No, nie licz kwadratów posadzki, dziewczyno! Nie marnuj chwil szczęścia! Ono się wam obojgu całe, wielkie należy. Nie rozrzuciliście go po świecie, jesteście warci dobrej doli.

Oboje pochylili się do jego rąk. Objął dwie młode głowy i przycisnął je do piersi.

— Słuchajcie mnie! — rzekł. — Byłem suchy jak próchno, to dziecko nauczyło mnie kochać. Pogardzałem ludźmi, nie cierpiałem ich. Ten chłopiec wrócił mi wiarę w szlachetność i dobroć. Przeprowadziłem go przez piekło życia, wyszedł z niego czysty jak złoto. Weź go sobie, Broniu, on cię potrafi uszczęśliwić. A ty, chłopcze, byłeś wzorowym synem, bratem, przyjacielem — wszystkich. Bądź mi teraz wnukiem i podporą, a ją kochaj i szanuj. To nie petersburska studentka. No, a teraz powiem wam naukę na przyszłość. Jeśli będziecie wychowywać ludzi, bierzcie lepiej dziewczęta. To wynik mego doświadczenia.

— A chłopcom nie dawajcie pieniędzy! — odpowiedział wesoło Hieronim.

— A prawda! Przypomniałeś mi, z czym szedłem do ciebie. Masz, czytaj!

Starzec podał mu gazetę. W rubryce *faits divers*²³⁷ paryskiego „Figara”²³⁸ Hieronim przeczytał:

„Wczoraj w klubie X zdarzył się tragiczny wypadek. Podczas gry w *baccarat*²³⁹ wynikła sprzeczka, wskutek której jeden z grających wystrzałem z rewolweru zabił na miejscu przeciwnika, któremu dowiedziono oszustwo. Zabójcą był książę O., zabitym Albert B., przybyły od niedawna do Paryża. Śledztwo się toczy”.

— Jakie życie, taka śmierć! — rzekł ponuro Hieronim, opuszczając gazetę.

— Kosztował mnie dwa miliony rubli. Mogę ci pokazać rachunki — dodał stary.

— Wielkopolski patron nie dodał mu wielu cnót, a miliony nie dały szczęścia. Szkoda Wojtaszka.

— Bardzo mała! Nie sfalszuje nic więcej. Niech go tam sobie chowają. Ten kochany książę O. godzien orderu. Oczyszczył świat z jednego zbrodniarza. Dosyć o nim. Nie wart wzmianki. Chodźcie, dzieci, do salonu. Bronia nam dokończy piosenki. Jest tu jeszcze list do ciebie. Naczelnik widocznie nie może istnieć bez twojej obecności. Dziś ci pozwalam odpisać! Spokojny jestem, że nie zdezerterujesz! Piosenki, Broniu!

Dziewczyna siadła do fortepianu i, zapatrzona marzycielsko przed siebie, snuła melodię:

A gdy będziesz kuł z granitu
Posąg bohatera,

²³⁷*faits divers* (fr.) — fakty różne; określenie rubryki z drobnymi notatkami na temat niedawnych wydarzeń i wypadków. [przypis edytorski]

²³⁸„*Le Figaro*” — fr. gazeta, założona w 1826 w Paryżu, od 1866 ukazująca się jako dziennik; ob. jeden z największych i najstarszych z dzienników francuskich. [przypis edytorski]

²³⁹*baccarat* (fr.) — bakarat, hazardowa gra w karty. [przypis edytorski]

Przemiana

Śpiew

Aby stworzyć cel zachwytu,
Który nie umiera,
Nie kładź laurów mu na skronie,
Nie dawaj mu gromów w dłonie,
Nie staraj się, żeby głazy
Były śnieżne i bez skazy,
Bo te ludzi nie poruszają,
Lecz pierś natchnij wielką duszą!
Natchnij duszą!...

Przy końcowych wierszach oczy jej przeszły na Hieronima, pełne gorących blasków i zachwytu.

Śpiewała o nim i dla niego z serca.

A naczelnik wyglądał z dnia na dzień przybycia swego socjusza²⁴⁰; zamiast niego przyszedł nareszcie list następującej treści:

„Szanowny Panie! Nie mogę Panu służyć, bo dziś wyszły moje pierwsze zapowiedzi²⁴¹. Zresztą nie mógłbym być teraz użyteczny, bo zapomniałem nie tylko matematyki, ale nawet prostego dodawania. Smutne to byłyby mosty, budowane przez zakochanego, i to szalenie! Popsułbym sobie reputację i stracił pańskie zaufanie, które cenię nade wszystko.

Za miesiąc wyjeżdżam z żoną na zimę do Włoch. Jeżeli kiedy oprzytomnieję z miłości, a żona zechce, to stanę na usługi pana. Sądzę jednak, że to dalekie czasy”.

— I ja tak sądzę! — mruknął naczelnik, rzucając ze złością list na stół. — On co robi, to robi dobrze i wytrwale! Jak kocha, to kocha. Już ja go nie zobaczę! Biedne moje mosty!...

²⁴⁰socjusz (daw., z łac. *socius*) — sprzymierzeniec, współnik, towarzysz. [przypis edytorski]

²⁴¹zapowiedzi — uroczyste ogłoszenie w kościele mającego się odbyć ślubu. [przypis edytorski]

Wszystkie zasoby Wolnych Lektur możesz swobodnie wykorzystywać, publikować i rozpowszechniać pod warunkiem zachowania warunków licencji i zgodnie z **Zasadami wykorzystania Wolnych Lektur**.

Ten utwór jest w domenie publicznej.

Wszystkie materiały dodatkowe (przypisy, motywy literackie) są udostępnione na **Licencji Wolnej Sztuki 1.3**. Fundacja Wolne Lektury zastrzega sobie prawa do wydania krytycznego zgodnie z art. Art.99(2) Ustawy o prawach autorskich i prawach pokrewnych. Wykorzystując zasoby z Wolnych Lektur, należy pamiętać o zapisach licencji oraz zasadach, które spisaliśmy w **Zasadach wykorzystania Wolnych Lektur**. Zapoznaj się z nimi, zanim udostępnisz dalej nasze książki.

E-book można pobrać ze strony: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/rodziewiczowna-straszny-dziadunio>

Tekst opracowany na podstawie: Maria Rodziewiczówna, *Straszny dziadunio*, wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 1984.

Wydawca: Fundacja Nowoczesna Polska

Publikacja zrealizowana w ramach projektu Wolne Lektury (<http://wolnelektury.pl>). Reprodukacja cyfrowa wykonana z egzemplarza pochodzącego ze zbiorów Marty Niedziałkowskiej. Utwór powstał w ramach "Planu współpracy z Polonią i Polakami za granicą w 2014 roku" realizowanego za pośrednictwem MSZ w roku 2014. Zezwala się na dowolne wykorzystanie utworu, pod warunkiem zachowania ww. informacji, w tym informacji o stosowanej licencji, o posiadaczach praw oraz o "Planie współpracy z Polonią i Polakami za granicą w 2014 r."

Opracowanie redakcyjne i przypisy: Paulina Choromańska, Wojciech Kotwica.

ISBN 978-83-288-0815-7

Wesprzyj Wolne Lektury!

Wolne Lektury to projekt fundacji Wolne Lektury – organizacji pożytku publicznego działającej na rzecz wolności korzystania z dóbr kultury.

Co roku do domeny publicznej przechodzi twórczość kolejnych autorów. Dzięki Twojemu wsparciu będziemy je mogli udostępnić wszystkim bezpłatnie.

Jak możesz pomóc?

Przekaż 1,5% podatku na rozwój Wolnych Lektur: Fundacja Wolne Lektury, KRS 0000070056.

Wspieraj Wolne Lektury i pomóż nam rozwijać bibliotekę.

Przekaż darowiznę na konto: **szczegóły na stronie Fundacji**.